

Оповідання

Г. Франко

Лістя і праця

Львів - 1926

Набінет
франкознавства
Лубківський Р. м.

Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця як єдинеє віно
К тобі любов у життє я приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

„Мамо, голубко! — було налягаю, —
Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!“ —
„Ні, синку, годі! Покіль я співаю,
Праця чекає моєї руки“.

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісняж твоя в невмираючій силі
В мойому серці яснїє, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгóдин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого пуття.

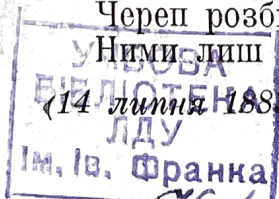
„Синку, кріпися! — мені ти твердила, —
Аджеж не паном родився ти чей!
Праця, що в грїб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей“.

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди нераз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна нора,
Нею дива прояснилися земні,
Загадка нужди людської стара.

Пісня і праця — великі дві силі!
Ім я до скону бажаю служить;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жить.

(14 липня 1883).

Набінет франкознавства
ЛДУ ім. Івана Франка,

373977

Лесишина челядь.

I.

Пречудовий літній поранок. У холоднім, легенькім вітрі ледви-ледви леліється широкий лан жита. Жито мов золото. Колоссе неначе праники, аж похилилося під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стебелинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листем повійки, полетиці, осету та иншого буряну, що стелиться сподом. Денеде видніється зпосеред того золотого, шумливого та пахучого моря сине чаруюче око блавату або квітка куколю, або дівоче, паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвіркотали сверчки на всілякі лади, забреніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильнійше, подув теплом зі сторони ліса і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі піднявся гамір, закипіло життем. Вигін запестрівся від худоби, яку гнали на пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, які успіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та вилускували батогами, женучи свій товар.

З хат закурився дим. Господині топлять зарана, щоб вчасно зварити обід; молодших виправляють в поле.

Лиш у старої Лесихи не куриться зо стріхи. Хоча там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки ніколи рано не топлять, усе в вечір. Вечером спечуть та зварять, що там треба, — а весь день божистий не дбають. Запопадні господині, хоть куди!

Газдівство у старої Лесихи несогірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі і опрятні, худібка красна, що, Господи, гладке кожде мов слимак. Пасіка також по смерті небіщика Леся не пішла ніворотом. Лесиха приняла старого діда жебручого Зарубу в хату, обшила, обхамрала, — тай уже старий літом і пасіки пильнує, і коло хати найменшої крихіточки допантрує.

Лесиха була й справді жінка дуже господарна та запопадлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало як на що завізьметься, то хоть рака лазь, усе поставить на своїм. Хоть волоссе в неї і сивіло, то лице її було

червоне і здорове, як цвикльовий буряк. Облесного й масного язика в неї не було. За те говорила все уривчасто і якомсь мов сердито. Жарту або якого иншого радого та щирого слова не чув від неї ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти своїм гострим язиком. Правда, — кажуть — не з добра вона така й стала. Небіщик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибивав кілком за косу до лави та бив... З горя вона тоді нераз і напивалася, і той звичай лишився у неї ще й дотепер, хоч ніколи п'янство не довело її до того, щоб розтренькувала та прошастувала гірко запрацьоване добро. Коли пила, то пила сама. В її хаті ані в селі ніхто від неї ніколи й не понюхав порції горілки. Стара Лесиха була дуже тверда і скупа.

Гнат Лесишин довго не міг оженитися. Ніодна дівка в селі не хотіла йти за нього. Не знати, чи то тому, що був такий злий та забіяка, чи тому, що такий поганий. Волоссе червоне, очі маленькі, хитрі як у якого Татарина, сам великий, голова як макітра, а губи мов подушки, такі повіддунані. Ну, не про те річ, — най його там Божа Мати судить! — але досить на тім, що нікотра дівка не хотіла йти за нього. Ще — не знати, як і чому — плели щось люде, що Гнат не зовсім має чисті пальці, нераз там крізь них і дещо чуже прослизнеться. Не знаю, як де, а в нашім селі вже нема гіршої ганьби, як коли кого обнесуть, що він злодійкуватий. І ніби то не злодій, нічого кримінального за ним не водиться, а злодійкуватий. Як то кажуть: „має неруш у руках“. Чи в ночі пару снопів із поля, чи в день деяку дрібницю з чужого пустаго обійстя потягне, тай то чи бачив хто, чи не бачив, досить, що вже як піде така слава про чоловіка, то ніяк він не змиє її з себе. Таке було і з Гнатом Лесишиним, тому то не міг він довго оженитися. Нікотра не хотіла йти за нього тай годі.

Але вкінці трафилася таки одна — Анна Тимишина. Пішла вона за Гната, та на своє горе. Бідна сирота, без вітця, без матери, тільки й віна внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі, та двоє рук робучих, та терпливе, послухне і покірливе серце. Ой зазналаж вона долі за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилитися до землі вродлива

голова! Звичайне — гризота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землі, не позбавлять веселости?...

І от вам уся Лесихина челядь. Ага, був ще у Лесихи хлопчина наймит, Василь, що пас худобу. Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в ліс, галайкоче та галайкоче, і не вгаває на волосок. В одній хвилі і коломийки задробить, і думки затягне, і весільної, і з псавтирі та гласів церковних. Не був він письменний, усе те переймав зі слуху, і аби вам одну співанку вмів скінчити. Голоси та співанки плелися в його голові в якімось дикім неладі і моталися, мов клочче сіна в буйнім вітрі. Вони не цікавили, а тільки заглушували його. Він співаючи не тямив о світі ані о собі. Худоба брила ніворотом. А як хто инший співав, то він не любив слухати. Сказано, якийсь тумануватий. З чого йому таке пішло, Бог знає. Може також з нужди та бійки. Ой, бо то й натерпівся він усілякого лиха, відколи померли його родичі на холеру. Вони, кажуть, були багатенькі і пестили дуже свого Васильчика. Смерть забрала їх нагло одного дня, — Васильчик перейшов у чужі руки, а чужі руки, звісно, як гладять! Били його, бо був розпещений, упертий, лінивий. Вигнали з нього ті хибн, та заголомшили молоду голову, затоптали остатню іскорку дитинячої свободи і живости. Маєток зслиз у чужих руках, мов сніг у воді, а Василя дали на службу до старої Лесихи. А тут, звісно, він попався ще в твердшу школу. Тут його допікали не стільки бійкою, скільки голодом та тою ненастанною гризнею, якою Лесиха вміла зідати чужу душу як іржа залізо. А Василь мов і не чув. Поки в хаті, серед людей, то мовчить, ходить як туман, а скоро тільки вирветься на самоту, в ліс, на толоку, то співає-співає, а властиво галайкоче без тями, людям на сміх, а собі мабуть на полекшу, а бодай на забутте, на опянінне та безтямність.

II.

Лесиха, сказано, запопадлива, перша йде зажинати з донькою і невісткою.

— Най-но, чи наш Галай і нині пустить худобу в царину, чи буде тямити вчорашні синці? — заговорила якимось ніби жартуючи, з осміхом Лесиха, йдучи передом та поблискуючи новим серпом під пахою.

— Ба, а чомуж би не пустив? Як зачне вигалайкувати, то й про світ забуде, не то про худобу! — відмовила Горпина. Її гарне, молоде лице світилося здоровим румянцем супроти сходячого сонця. Вона одна була ще найщасливійша на всю хату. Мати любила її, хоть правду сказавши, не раз і Горпині доводилося коштувати гіркої від матери або від брата.

— Ой, так, приголомшили бідного хлопця, як ката загорілого, та тепер добивають! — шепнула ніби сама до себе Анна. В серці бідної сироти найскорше збудилося пожалування над таким же круглим, нещасним сиротою.

— Ага, свій усе зі своїм рука! — відрізала їй гнівно Лесиха. Вона зачула тихі слова невістки.

Сирота, а писок як ворота! — кричала дальше. — Не бійся, моя кіточко, і ти би варта з ним на одну гилю! Зійшлися обое, тай зараз одно над другим і жалується. Ей, Божа би вам Мати не дала просвітлої години, що ви мою працю дармо марнуєте, мій хліб дармо жрете, а все лельом-полельом поводитесь.

— Ну, мамо, вже знов зачинаєте? — огризнулася Горпина. — Тай як вам не сором таке говорити? Та ви би, здається, й камінь із місця рушили своїм язиком, щоб не лежав дармо та не забирав місця, не то живу людину. Та хіба ми не робимо, дармо хліб їмо?

— Ой, роби-те! — протягаючи слова передразнила Лесиха. — Так робите, як той, у кого глиняні руки і капустяна голова. Як би не гукати на вас, не думати за вас, то було би з вашої роботи стільки потіхи, як із торічного снігу.

Лесиха замовкла. Задихалась. Ніхто більше не обзивався.

Прийшли на місце. Анна вибрала місце на межі, де склала полуденок. Лесишина нивка була шість загонів за-широка. Три їх за день могли її небезпечно впорати.

Лесиха тут уже порядкує.

— Ти, непотрібе, — відізвалася прудко до невістки, — ставай онтут! (Показала найширший загін). Ти (до доньки) сюди, — а я на прилуду!

Поставали.

— Господи, помагай! — сказала Лесиха і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопок і відставила його на бік. То первачок, він на урожай значить.

— Ану, до роботи! — промовила знов. І три жіночі голови схилилися до землі, рум'яніючи. В руках заблискотіли серпи, захрустіли тверді стебла жита, підтинані блискучим, зубчастим залізом. Жменя за жменею паде на землю. Гарним, протяглим луком перемикають жінці нажаті жмінку понад головою за себе і кладуть на стерні. Час від часу одна випрямиться, вимкне жмінку жита, стрясе з пашнистого бур'яну, розділить на двоє, скрутить перевесло і простре його на свіжій, пахучій стерні. Сверщки, жуки і всяка комашня утікає поперед серпами. Часами й злякана сіра миш висмикнеться зі своєї нори, перебіжить попід ноги жінчиси, тай знов повзне в ямку.

Рано, за холоду, з росою добре жати. Хруп-хруп, хруп-хруп... Лиш тільки всього й чути, та шелест складаного в снопи жита.

Але поволі-поволі свіже, польове повітре, широка самота і тишина поля, одностайність роботи спонукують духа, щоб виявив себе. Розмова не легко тут завяжеться, — стара Лесиха все її якось прикро перерве. От одно що, так се пісня.

І поволі-поволі із загальної тишини і одностайного хрупання стебел вирізується чудовий, срібний, зразу тихенький, мов несмілий голосок. Се Горпинин голос. Стара жне, не зважає на те. Горпина стає смілійша, голос міцніє, із серця нехотя ллється тужна пісенька:

Туди лози хилилися, куди їм похило;
Туди очі дивилися, куди серцю мило.

— Гей, ти неліпо якась! — крикнула Лесиха до невістки, — чи вже лишаєшся? Вже тобі руки покулило, чи що?

Анна, слабовита й так, не змагала на найширшім загоні йти порівно з іншими. Вона лишилася була вже майже о півтора снопа ззаду.

— Щож бо ви, мамо, мене нині вчепилися, як оса? — відреклася вона, зібравшись якось на відвагу, але не підводячи голови. — Хіба не видите, що не

можу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно вам виварачати!

Се розлютило Лесиху.

— О, дивіть мені на неї! Яке сміле та угурне. Ще й своє рило ставить напротив мене! Ей, небого моя! Коби мені борзо вечір, прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!

Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї:

— Дай спокій, сестрице! Мама все мусить теркотати. Жнім разом!

Анна замовкла. Горпина зачала її все піджинати, майже пів загона собі забирала. Була то щира душа, не в маму вдалася, та часом лише говорила під її лад, бо знала сукристу материну натуру. Знов стало тихо, лише стебла хрупотять та час від часу серп бренькає о камінець.

Горпина десь з переогодом затигла другу пісню. Зібралось Анні на тугу й жалонці, і вона також силкувалася вилити їх піснею. Вона несміло та рівно і переливно затигла:

Зайшло сонінько за віконінько,
Як промінне коло;
Вийди, миленька, вийди, серденько,
Промов до мене слово!
Рада бим вийти, рада бим вийти,
До тебе говорити, —
Та лежить нелюб по правій руці,
Боюся 'го збудити!

Лесиха слухала пісню, затиснувши зуби. Кілька разів зпід лоба суворо поглянула на невістку. Анна не бачила того, жала далі і співала. З її тусклого ока скотилася навіть груба сльоза і впала на серп. Знак, що й серце її співало туж пісню, не лиш уста.

— От, що їй на голові! Господиня моя зателепана! Які співаночки виводить! — перебила гнівно Лесиха.

— Дайте бо ви, мамо, Анні спокій! — з серцем відрізала Горпина. — Що вас за говорінка напала? Ні говорити, ні плакати, ні сміятися не даєте, ще й співати бороните! Яка мара далі витримає у вас?

— Но, но, розтріскоталася, сороко куцохвоста!
— скрикнула мати. — Волиш жати та тихо бути! Не бійся, знаю я, де у тебе раки зимують! Лиш мені не мовчи, то й ти будеш знати, по чому локоть борщу!

Знов одностайно і понуро йшла робота. Стара хвиля від хвилі покрикувала на невістку, то на доньку, мов окомом. Уже сонце геть-геть підійшло. Жито клалося на поміть та встелювало широкі загони. Вже наші три женчихи пополуднували і не спочиваючи взялися знов за діло. Сонце жарило, з лиць котився піт. Свершки цвіркали голосно та проникливо. Здавалося, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов гострий кремінний пісок. Окрім свершків усе затихло, все поховалося в тінь перед палющим соняшним промінням. Лиш люде, пани сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа.

III.

— Лесихо, Лесихо! — чути голос якогось косаря зпід ліса.

Лесиха встала, приложила руку над чоло і вперла очі в далечінь.

— Чи не видите, онде три ваші корови в вівсі? — кричав голос далше.

Із ліса долітало галайканне і верескливий спів Василя:

Ой там на горбочку
Сидів дідько в черепочку,
А ми його не пізнали...

Гей (оте „гей“ тяглося безконечно довго) матиж моя, мати, Пусти мене погуляти...

Го о-о-а-усподи, воззвах тобі, услиши мя!...

— Ах, чортів накоренок! Уже знов змалював! Бодай же ти з себе печінки викричав! Василю — гей! Василю — гей! Дідьча би тобі мати в печені всадилася! Ту-у-мане вісімнайцятий — на! А не видиш, що корови в шкоді — га? А, повилазили би тобі тоті сліпаки, та би тобі повилазили!

— Господи помило-о-ой! — ішов відгук із ліса. Те „лой“ тяглося знов дуже довго і згубилося вкінці десь у далекім, темнім лісі.

— Галаю — на, Галаю! — закричав знов косар зпід ліса. — А не виженеш ти собі корови з царини? Вигнало би тебе, як Бачинську гору, га!

— Ой туду, ду, ду, ду, ду, за волами я йду! — репетував Галай з ліса.

Косар мабуть стратив терпливість, ухопив косу на плече та побіг сам виганяти корови з вівса. Вігнав їх у ліс і щез за ними в темряві зелені. Лиш незадовго чутно було крик і ревіт Василя.

— А то, то, то! — приговорювала Лесиха, знов схиляючися до жнива. — Най з нього там і третю шкіру здійме, слова йому не скажу! Най пантрує худоби, а не галайкоче!

Вечеріло. Сонце пишно закотилося за сині гори. Мряка зачала налягати на луки і клубитися чимраз ширше сивими туманами. Зпід неї, мов дитина зпід теплої перини, обізвалися деркачі. Перепелиці запітпількали з жита. Вітер повіяв від мочарів теплом та запахом сирого лепеху і татарського зілля. Любо якось та легко ставало на серці.

Наші женчихи дожали нивки, поставали, повипростовували крижі та відсапували.

— Ладний деньок буде завтра, — промовила Лесиха якось ласкавійше, як звичайно. — Богу дякувати, що ми тут нині впоралися. Завтра треба буде ячмінь на Базарищи схопити.

— Ладна ніч буде нині! — прошептала Горпина, легко почервоніла і зітхнула.

Анна всміхнулася до неї, та якось сумно, мов крізь сльози. Вона одна знала про тайну Горпининого дівочого серденька, про її любов до вродливого, чорнобрового парубка Митра Грома.

— Ну, чого стоїте! Анно! хопти узбирати, коровам до принусти! Ти, дівко, бігай, телята напій! Ну, борше!

Анна зараз метнулася мовчки, раднійше, як звичайно. Чаруюча сила лежить в однім однісінькім ласкавійшій слові! Горпина підбігцем і приспівуючи поквapiлася додому, а стара Лесиха, положивши серп на голову вістрем до хустки і завдавши собі на плече сніп первак, гордо помела за нею. Остатня прийшла додому Анна, двигаючи на плечах велику верету свіжого, пахучого та цвітистого буряну. Корови чекали вже на

неї, а побачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати з радости і стовпилися разом коло сіняних дверей, чекаючи, аж прийде черга на кожду йти до сіней, перекусити смачного зілля і віддати в чистий скопець свій цілоденний запас молока.

IV.

Уже геть-геть смерклося. У Лесихи затоплено в печи і огонь палає ярким, червоним світлом. Анна з Горпиною пораються, варять що треба на завтра. Дід Заруба голосно говорить молитви, сидячи на припічку, а Василь, наслухавшись сварки Лесихи і відібравши зо два бухнаки меж плечі, поліз на піч і заснув, не чекаючи вечері.

Під вікнами почулися тяжкі мужицькі кроки і бреньк коси, а троха згодом увійшов Гнат у хату, кинув старий солом'яний капелюх на лаву і сів кінець стола.

— Ти на, Галаю! Бики поприпинані?

— Поприпинані, поприпинані, — відповіла Анна, миючи миски і заходячися коло вечері.

— А ти, газдине, де твої серпи лежать?

— Або деж? Адже в сінях над одвірком! Деж би мали?...

— Ага! Аби я був троха не діздрів, був би собі ногу на вік віченний просадив! Під самим порогом!

— То певне котп...

— Ой, небого моя! Лиш ти не пантруй моєї праці, як ока в голові! Не маєш свого що розмітувати! Не принесла ти мені тут ніякого віна!

Анна замовкла. Її дуже прикро вкололо те слово. Нащож ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна! Такі гадки тислися їй до голови, але смілости не було у неї кинути й собіж нимп Гнатови в очі.

— Ну, спати! — комендерує Лесиха. — Ти, не потрібе, огонь у печи погаси, грань позамітай у закутець, чуєш? Горшки у піч, най крупи на завтра доваряться. Горпино, води ще нема! Рушай по воду, а хутко!

Анна почала поратися, а Горпина вибігла до сіней. Тут лише злопотіла коновцями тай коромислом, рипнула дверми, а з обори чутно лиш було веселу пісеньку:

Кобим була така красна, як та зоря ясна,
Світила бим миленькому, ніколи не згасла!

— О, які їй по голові сверщки цвіркочуть! — відізався сердито Гнат, роздягаючись. — Мамо, не висилайте її ніколи вечером за водою!

— Або чому?

— Та хіба не знаєте? Той довгоносий Громик, он ізза дороги, щось дуже до неї...

— Що? — верескнула Лесиха. — Тото засмаркане сміє підлазити до моєї доньки? Таже я йому волоссе обмикаю на його капустяній голові! Я йому піду до матери, най його собі держить, коли не хоче, щоб йому яка кавза сталася!

Гнат ляг уже на постіль. Лесиха довго ще сапала та ходила по хаті.

— Ей, най но я його злоблю в свої руки! Буде він матися! Підсвинок якийсь ходить! Адже як його пірву за лабу, а за другу приступлю, то його розідру.

— Угу, а вам що таке, мамо? — зачала уговорювати Анна. Вона досі мовчала на тоту бесіду, кінчила прятати. — Що вам такого припало? От, слухаєте, що Гнат плете! Та най скаже, чи видів коли своїми очима, аби Громик зачіпав Горпину?

— О, який мені тут із неї адукат! — відкрикнув на постели Гнат. — А не підеш ти спати, ти, робітниче моя неплачена!...

Лесиха роздяглася і лягла на запічок, де Анна постелила вже була для неї мягку перину і два заголовки. На печи хрпів уже голосно дід Заруба, та час до часу галайкав крізь сон Василь.

— Діду, а оберніться на другий бік! Не хрпіть так, піч завалиться! — крикнула Лесиха, щтуркаючи діда в бік.

— Бог запласть! Ручечкам роботящим і ножечкам приходящим і головам вислухащим, — зачав Заруба крізь сон свою звичайну молитву, але зараз же обернувся на другий бік і втих. По хвилі заснула й Лесиха.

Тихо стало в хаті. Місяць несміло, блідо проглядає крізь мутні шибки. Анна ще не лягала спати. Вона сперла голову о вікно, а лікті о варцаби і довго стояла, тяжко задумавшись. Над чим вона думала? Бог знає. Може переходили поперед її очима її літа молоді, невеселі, сирітські. Може пригадувалася її серцю яка перша,

щаслива, безталанна любов, бо в очах закрутилися дві сльози, а з уст ледво чутно полилася сумна думка:

Шуміли верби в Поповій Дебри,
Тай лозовоє пруття;
Люблю тя, дівча, люблю, серденько,
Про людей не візьму тя.
Не так про людей, не так про людей,
Отець, мати не велить...
Мене за тобов, мене за тобов
Само серденько болить!

— Жінко, ти каланнице моя неприторонна! Що ти, ввбралася миши ловити, чи що? Чому спати не йдеш? — обізвався Гнат.

Анна схаменулася, обтерла сльози і клякла до молитви.

Молилася довго, горячо, простими, сердечними словами.

Знадвору долітало іржанне коней, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то дерканне деркачів у траві. Загавкала собака і затихла. Заклекотів запізнений бузько на сусідовій хаті. А на вигоні прощалася Горпина зі своїм любком.

— Горпино, серце, зажди ще хвиличку! Ми ще й не наговорилися.

— Ні, Митрику, нема коли, мама будуть сварити. Ти знаєш, які вони! Добраніч тобі! А завтра...

Не докінчила, хопила коновці з водою і побігла до хати.

— Еге, завтра, — шептав за нею Митро. — Хто знає, яке те завтра буде.

Довго поглядав з вигона на Лесишину хату, а далі й задумався.

— Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть її стара Лесиха за мене? — подумав він. Серце йому стислося, коли погадав про свою бідність.

— Треба робити, заробляти що сили, а чи що з того вийде?... Таке то наше гречане...

Зітхнув важко, витяг сопілку зза пазухи, загравав, затиликав, та так дрібно та тужно, немов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щасте.

— Гірка моя доле! — прошептав Митро і повернувся у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини,

Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста і дика площа,
І я прикований ланцом залізним стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланци мов гадь обвили,
І плечі кожного додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори як грім гримить:
„Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбити.“

І всі ми як один підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися шути
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-пораз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук крівавий,
Так наші молоти гриміли раз-ураз;
І пядь за пядею ми місця здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде
Ні памяти в людей за сей крівавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми пробем її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібемо скалу, роздробимо граніт;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас і намір наш і діло те клинуть.

См. п. 4602 373277

Ми знали се, і в нас нераз душа боліла
І серце рвалося і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Оттак ми всі йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастє всіх прийде по наших аж кістках.

(1878).

Малий Мирон.

I.

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Тай ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледво дочекався дитини, і значиться, яка там будь собі дитина, все вона у нього золота і розумна і гарна. Сусіди тихо шептали собі, що Мирон „якесь не таке як люде“: іде тай розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає головки з бодяків та ластівячого зілля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний, а коли часом і відізветься з чим будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю — говорить малий Мирон до малого Василя — ти доки вмієш рахувати?

— Я? А доки маю вміти? Пять, сім, парканайцять.

— Парканайцять! ха, ха, ха! А то кільки парканайцять?

— Ну, кількож має бути? Я не знаю!

— Та то ні кільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кожним разом бучком о землю: один, два, три, чотирі...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг. Мирон і не замітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близь нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста.

— А ти невітцівська дитино, е! — сказав старий своїм звичайним, троха носовим голосом, — а ти що робиш?

Малий Мирон аж звергся і обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землю святу беш, е? Ти не знаєш, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Іди додому та „Отче наш“ говори, е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! — сказав старий з суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівався і чого хоче від нього.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітистих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом роспстої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гузиками, яких так і насилає на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з города треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким, зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка, то правдива роскіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запахавшись в високий зелений косітник або між густе, лапасте листе надбережного підбілю. Сидить і вдивлюється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковблків, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистоборчують свою тупу, вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря тай утікають чим борше в свою криївку, немов би закоштували не знати якої присмаки. А тимчасом сонце жарить із безхмарного, темно-блакитного неба, гріє Миронови плечі і все тіло, але не пече його

за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися.

— От сонічко, — чому воно таке невеличке, а татуньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лиш стільки видно!

Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка. Хібаж дірка разом із сонцем по небі ходить?

Се не може йому поміститися в голові і він обіцяє собі, що скоро додому, то зараз запитається татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана?

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мати кличе. Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, аби перейти через річку, тай нараз зупинився. Богато разів уже він переходив через річку, тай нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв якраз проти сонця і, дивлячися в воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пачосів водоросту — одну бездонно глибоку синяву. Він не знав іще, що се небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як же тут іти в таку глибіню? І відки вона взялася нараз? Він став і почав уважно розглядати глибіню. Усе однаково. Він присів. Однаково, — тільки при беріжку видно знайомі камінчики тай чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем: глибіню щезла, брід плиткий, як був. Се відкритте і втішило і здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуючи і втішаючись дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув.

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого, камінчастого броду земля розскочиться, і зіне бездонна, блакитна глибіню під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибіню далеко-далеко, щезне в ній мов трісочка кинена в глибоку темну криницю. І хто знає, як довго був би він стояв над бродом, як би

не був надійшов сусід Мартин, що з вилами й граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе тебе. Чому не йдеш додому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адить! — І він показав бездонну синяву в воді. Мартин не порозумів.

— Ну, та чого тут боятися? Адже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон. — А от яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь, — сказав Мартин, і як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона і він перейшов через воду і побіг горі огородом додому.

— Який се дурний хлопець! Пять літ має, а ще броду боїться, — пробовкнув сусід і пішов до сіна.

III.

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться „дідів у кутах“, т. є. тіней, боїться череватого комина, чорного в нутрі від саджі, боїться грубої деревляної клюки вбитої в віконце, що в повалі для пропускання диму від скипок, якими світять зимою. Мирон лишається на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллечко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичків, що на дривітни, або й так собі лежати на приспі та грітися на сонці, та слухати цвіркоту воробців на яблінках, та глядіти на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає — се думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе видить? і небо і зілле і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні звідти. — Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я того чую?

Йому здається, що все те чоловік діє ротом, і видить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може ні? Може очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає; видно й чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же

чути? Знов рознімає і затулює рот — чути! Далі очі — все чути. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудаканне, а шуму нема. Другий раз — те саме.

— Що се таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудаканне, а пальцями чую шум! Аякже, аякже.

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили жінці на полудне, він підскакуючи біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима видить.

По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудаканне, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати, гостро позирнувши на Мирона, сказала намахуючи йому ложкою:

— Іди, приبلудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить! Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?.. Таже чоловік усе чує вухами, і шум і кудкудаканне.

— А чому ж не чує разом? Тільки як не затикати вух, то чує кудкудаканне, а як заткати, то чує шум? — запитав малий. — От потрібуйте самі! — І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

IV.

А вже найбільша була біда Миронови з тим мисленням! Не вмів мислити, тай годі. Що тільки бувало скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто будь другий каже йому:

— Та чому ти, тумане вісімнадцятий, не помислиш

уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

І що вже бідний Мирон не намучився, щоб вимислити, а потім сказати щось розумного, — ні, не можна, тай годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді, довкола великого стільця насеред хати. Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже. Ні відси, ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати? І малий Мирон починає мислити. Ложка, як ніс її від рота до миски, так таки застила в повітрі враз із рукою. Очі недвижно, вперлися в пустий простір, а далі мимовільно зупинилися на образі Матери Божої, що висів на стіні; губи тільки рушаються, мов щось шепчуть.

Слуги побачили се, ззирнулися поміж собою, трунули одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана;

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

— Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому тото свята Матінка дивиться, а капусти не їсть?...

Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може длятого, що його насилу заставляли думати „так, як люде“.

Сміх, регіт, звичайна нагана матери враз із „туманом вісімнайцятим“, — бідний Мирон заплакав.

— Та щож, коли я не вмію мислити так, як люде!
— сказав він, обтираючи сльози.

V.

Що з нього буде? Який цвіт розіветься з того пупінка? Се й проповісти не тяжко. Лучаються по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все у них змаленьку не так, як у людей: і хід і обличчє і волоссе і слова і вчинки. А коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснійшого знання, коли відмалку нетямучі

родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, „як звичайно у людей“, то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібности дитини занімують і занидіють у завязку, і з малого Мирона вийде кепський господарь або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвинути на добро — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей із щирого серця.

Але коли така дитина натрафить на любячого і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з останнього, щоб своїй дитині отворити очі і світ, то тоді — щож тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють люде кращу долю? Коби не так! У школі дитина хатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у житте. І стане малий Мирон горячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля! Навіститиме він і стіни тюремні і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідности, самоті та опущенню на якімось піддашу, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або стративши віру в святу, високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!...

(1879).

Г и м н.

Вічний революціонер
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастє й волю,
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпiонське ремесло
В грiб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,

Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуť.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремесницьких,
По місцях недоли й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя,
Сила родиться й завзяте
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лявіна,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

(1880).

„Ужас на Руси“.

Лихо, сусідо! Ой горе нам, свату!
Світ вже кінчиться! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасну хату,
Кажуть, страшенная змора іде.

Деся проявились якісь нігілісти —
Кажуть, що се людодиди, хотять
Русь нашу матінку з кашею зїсти,
Перевернути теперішній лад.

Все перевернуть униз головами:
Учні професора стануть навчать,
А як азбуки не вміє — різками,
Як він їх нині, будуть його прать.

Вірні тоді парастас будуть править,
Але поклони під битиме сам;
Купчик над склепом сей напис поставить:
„Хто дасть найменше, товар йому дам“.

Суд буде також для них відповідний:
Неук судитиме вчених панів.

Хто вкрав, а хитро, той вийде свободний,
В цюпу, хто вкрасти хотів, а не вмів.

Красти, ошукувать всім буде вільно,
Чесний заробок — отсе буде встид,
Злодія зловив в коморі — постій-но!
Злодій тебе до уряду тащить.

Не хлоп державі з кровавого поту
Буде, як досі, податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік річно платить.

Волі назадники стеклі запрагнуть,
А ліберали її проклинуть,
Взад поступовці мов раки потягнуть,
Прямо вперед невидючі підуть.

Вівці муть, кумочку, пастиря пасти,
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде легальні муть грабити й красти,
Чесних почнуть злодіяки тіснить.

Горе, сусідо! Ой лихо нам, свату!
Світ вже валиться! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку і хату
Та мандрувать на кубанські степи.

(14 грудня 1880).

Історія моєї січкарні.

(Присвячую широму другови К. Бандрівському).

Вже як мені надоїло було різати тоту січку на нашій простій ручній скринці, то й сказати не можу! Як бувало приходить зима, то чоловік гірше тої січки боїться ніж у лілі косовиці. Довгими зимовими досвітками стій бувало на тоці на морозі, на ліхтарню вважай, аби нещастя якого не наробити, і різак заправляй що хвиля, і дави та тягни, аж у тобі цомоги схнуть, поки троха тої січки удушиш. Тай то чи багато її! От, аби для коней на день вистало; про худобу і гадки не було. І відтак, як подорастали мої хлопці, знов біда. Уробиться того через день, умотикається, де йому вечір хочеться ставати до скриньки! Ляг би та би спав, не різакон тяг! Так уже я бідував, що, чуєте, аж обридло.

Аж ось чую-перечую, кажуть люде, що вийшли такі скриньки, що машиною ріжуть січку: і дрібно як мак, і легко і швидко. Трое люда тою скринькою за день і пятьдесят кірців січки дрібненької уріже! Я зразу

аж вірити не схотів. Хто би там — гадаю собі — дбав за бідного хлопа, що то йому тота січка так гіренько приходитьсь, та для нього аж машину робив! Відаю я далі, у одного, другого, третього, — ба ні, таки правда! Кажуть, що вже є така машина: там і там панотець купив, там знов дідич. Розповідають люде, що виділи на власні очі, і не можуть нахвалитися. — А, — погадав я собі, — Господи, тобі слава! Вже щоб я мав, не дай, Боже, послідну корову продати, а мушу стягнутися на тоту машинову скриньку! Але де тут її дістати? В нашім селі ні від кого дізнатися. Панотець з громадою у гніву, що їх не хоче вибрати на радного; професор такий, що й сам мало що знає, а більше ні в кого й спитати. Відаю я знов поміж людьми на ярмарках, а все поміж чужосільними, так аби в нашім селі ніхто й не знав ні про що. Бо у нас, видите, нарід дивний, такий, що з чого будь, тай обсмеє чоловіка. А тут іще — гадаю собі — і сам я не видав, що то за скринька, яка її вдача; ану як покажеться, що пуста, а я перед людьми оголошуся, буде сміху, що і в девятьох водах не вмиєшся. А ще до того я! Мене віддавна люде прозвали „деревланим філософом“ за то, що все бувало, скоро лиш яка вільна хвиля, люблю майструвати дещо. Якусь мені Бог дав легку руку до майстерства; що очима ввиджу, то руками зроблю. От у круп'яра в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупі меле; придивився я їм добре, а відтак як став пипнати у себе дома, як став буторити, якось я склемезив і собі такі жорна, і підіть-но ви, як мелють славно! І що то з мене не насміялися сусіди за оті жорна, Господи, твоя сила! На село годі було показатися, все питалися: „А що, куме, корбові жорна здорові?“ Такий уже, кажу вам, дивний народ! А про тото, ховай, Боже, тепер толокою ходять на мої жорна молоти, і не нахваляться. Або і з млинком, тим, що збіже віє... Клемезив я його щось цілий місяць. Сусіди бувало — в зимі діялось — по-сходяться до моєї хати, посідають, гуторять і дивляться, як я ті дощечки складаю, розбираю, примірюю, врізую та пристругую — звичайно, чоловік тому не вчений, а так собі, самоучка, без доброї справи, без нічого — тай сміються з мене, а не один то й просто скаже: „Повергли би ви тото майстрування, пуста вас робота

взялася!“ А я нічого, все своє роблю, тай такий млянок зробив, як праву руку. І ті, що сміялися, до мене йдуть збіже віяти. А про те я все у них „деревяний філософ“!

Я то ніби небогато собі роблю з того сміху, але всетаки, видите, чоловік не дерево: леда слово незвичайне, леда насміх, а допече до живого. І вже мені той сміх на кінці віку став. Так що я погадав собі: „Ні, вже про скриньку нікому не скажу, аж поки не буде в мене, отгуг на тоці, і поки сам не витрібую, що в ній за сила“.

Якось не якось, велось тото пару місяців, поки я розкрутив троха грошей, а за той час усе відаю поміж людьми, ба й поміж Жидами, чи нема такої скриньки на продаж. Аж раз, уже так під осінь, чую я від одного Жида, що десь у Самборі є якась Жидівка, що її чоловік був завідатором у якихось панських добрах. То він десь роздобув таку скриньку, не знати нащо тай пощо. А тепер Жид умер, а Жидівка продала би скриньку за тані гроші. Почув я тото тай утішився, мов не знати чим. Зараз за кілька день зібрався я, взяв усі гроші з собою, які мав, казав запрягти коні до воза тай їду сам до Самбора. А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за гадку маю.

Приїхав я, допитався до тої Жидівки... Так і так, повідаю, купив би скриньку, коли є у вас на продаж.

— Ох, — каже Жидівка, — є, але порозбирана, порозкидувана на поду.

— Та я собі зложу, — говорю я, а сам аж тремчу, що не вдам; що то, як жию, не видав ще такого струменту.

— Ну, то ходіть зі мною!

Пішли ми, вилізли на під, а там усілякого буториння стілько, що Мати Божа! Зачала вона ритися в тім, повитягала якесь деревляне обніжже, якесь пудло залізне з зубатим валком, якесь колесо з корбою, якісь криві різакі, тай усе тото поклала на купу переді мною.

Я став над тим, як дурний перед плотом. Але що, гадаю собі, зле знов показатися таким дурнем перед Жидівкою, треба бодай чинитися, що чоловік щось розуміє...

— А шріби де? — запитався я, зовсім навгад.

— Ох, десь заверглися! — сказала Жидівка, тай кинулася знов шукати. А я аж відітхнув. Значиться, шріби потрібні! По хвилі Жидівка справді подала мені кілька шріб і ключ.

— Ну, вже все! — сказала вона. — Ви, видно, пане гісподар, знаєтеся на тім? Подивіться самі, що тото варта?

— Не багато варта, — сказав я, премудро оглянувши скриньку. — Дуже старосвітська, тяжко буде йти!

— Ну, я вже за тото тано вам пущу, — сказала Жидівка. — Дасьте трийцять ринських, то собі возьмете.

— Господи, тобі слава — подумав я собі. — Я гадав, що то буде треба дати де з яких пятьдесять, а тота трийцять цінить. Ну, а ще чей що виторгую. Тай до Жидівки:

— А що ви говорите, трийцять ринських! Та тепер нову за такі гроші дістане! Я вам дам пятнайцять.

— Ох, дуже ви мало даєте, пане гісподар, — застогнала Жидівка. Дайте двацять і пять!

Ледви-не-ледви сторгували ми за двацять. Я вже скриньку й не беруся складати, а тут аж потерпаю: ану, гадаю собі, не зможу й дома зложити, тай таку суму дармо вивалю! А далі гадаю собі: — Ні вже, будь що будь, а я мушу на своїм поставити!

Забрав я тото все на віз; подрібе склав у рептях, а підставник обложив соломою, накрив веретою, — стоїть тото, розчепірхане, акурат так, як коли би чоловік лежав на возі та коліна догори задер. Зладився я, їду. — Слава тобі, Господи, гадаю собі, що до свого села аж на ніч приїду, чей таки аж до хати заїду, аби ніхто мене не бачив. Їду я, їду, минаю село за селом, та все потерпаю, що от-от лучиться який знайомий тай питає, що везу. Вже й сам не знаю, що се мені тоді сталося і чого я так боявся, немов що крадене везу. Таке вже у нас: загулюкають люде чоловіка, осміють за те, чого й самі не розуміють, так що потому чоловік і рад би щось доброго зробити, та унімається, боїться людей, немов се він не знати яке лихо задумав.

От уже я наблизився до свого села. Смерклося. Я ще перед коршмою за селом постояв троха, щоб і зо-всім стемнілося, а тоді їду. Та ба, на мое лихо, ледво я до села, аж тут бух, місяць сходить собі повний,

круглолиций, як коли би ніде нічого. Видите мене, я не ось такий, щоб за що будь розгніватися, але той місяць тоді трохи мене до лютости не привів, мало я йому, бідному, в батька-матір не заляв. А я, правду кажучи, й зовсім його не сподівався! А тут так вам ясно зробилося по селі, як у день! На моїм возі вже здалека видно щось, гей Гренджолі зведене, а що віз наскочить на камінь, то воно на всі боки хитається та дзоркає. А тут іще пси — в нашім селі що хата, то пес — почувши, що хтось їде, гурмою вилетіли на дорогу, уїдають так, що аж землю під собою гризуть, провожають мене з музикою! Але Богу дякувати, що вже чоловіка ніякого нема на вулиці, не буде питати, що везу.

Ба, як уже лиха доля на тебе завізьметься, то й конем її не обідеш. Приїжджаю просто церкви, дивлюся, стоїть хтось серед дороги, дивиться. — Тьфу, осина тобі, маро! — погадав я собі. — Прокляті псища збудили вартівника, зараз зачне питати. Тай бо й е! Скоро ми порівнялися, а він до мене:

— Чи то ви, нанашку?

Я зараз по голосі пізнав, що то дурний Савка, мого сусіда син. Ну, знайшли кого на варту вислати, та такого тумана вісімнадцятого.

— Аджеж я, — кажу.

— А відки ви їдете так пізно, що аж псів побудили?

— Велика шкода, — кажу, — бо пси й тебе бідного збудили.

— Ба, та певно! А мені акурат зачало снитися, що злодії церков обкрадають. Схлануюся, аж то ви! Та відки їдете?

— Що дурневи казати? Або він буде знати, що й як?

— Із Грайгори, — кажу.

— А що тут везете таке красне?

— Е, не питай, — кажу я ніби заляканий. Вже й озлився, що він стоїть як паль та мене випитує.

— Та скажіть! Я, бігмеж-то-ну, нікому не скажу.

— А не скажеж?

— Скариж-то мя, Господи, що не скажу.

— Ну, — кажу я обзираючись, та шепотом: — Я забив Жида з грінми та везу його додому закопати під вуглом.

— Йой! — скрикнув наляканий Савка. — А то нащо?

— На щастє, дурний Савко, аби дома все гроші велися.

З тим я й поїхав, а вже кмітую, що мій Савка аж горить з нетерплячки й цікавості. Ну, гадаю собі, закпив я з нього! Але гляджу позад себе, а мій Савка попід плоти, в слід за мною. Ну, біжить, та най біжить. А до моєї хати вже недалеко; заїхав я, отворив лісу на вигін, відтак отворив стодолу, заїхав на тік, випряг коні, а віз таки лишаю на тоці. Зирнув, аж мій Савка дриголить під лісою та пасе оком, що я буду робити. А я нічого, немов і не бачу його. Поставив коні, поприпинав, дав їсти, тай сам до хати.

Повечеряв я, ляг спати, і гадки не маю. На другий день схопився я досвіта та до стодоли, до скриньки. Ще й хлопця взяв із собою. Зараз ми, круть не верть, що до чого пасує, прикладаємо, трібуємо... Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За пів години і зложили і потребували — ріже так, що ану. Я мов на світ народився; прецінь недармо гроші видав! А хлопець аж у руки плеще, налюбуватися не може машиною. За мінуточку ми цілий приколоток соломи для стрібунку порізали, віз викотили, тай до хати. Благодать!

Іно ми сіли снідати, аж тут пес заголосив. Визираю вікном — го-го-го! І війт, і присяжний і писар, і з п'ять хлопа з палицями. Як то кажуть: „І дід і баба і ціла громада“. Тай то не йдуть до хати, а стали коло одного вугла, шпортають, штуркають, шнипорять... Що за притока? — гадаю собі. Що таке людям сталося? Хочу вийти з хати — а, ба, зза дверей чую голос десятника: „Не вольно! Сидіть у хаті!“! Що за лихо?... Сиджу я. Обійшли вони хату на всі чотирі роги, обтапалися по коліна, далі пішли під шопу, довкола шпихліра, довкола стодоли... Я в голову заходжу: що за нещастє? Чи подуріли люде, чи може розбій який? Аж ось вони входять до хати.

— Десятники! — каже війт, не витаючись, ані здоровкаючись — станьте коло нього! Як би втік, то ваша відповідь на тім!

Я став, очі витріщив, а тут десятники як апо-столи які коло мене.

— Пане вийте, — кажу я, -- що се має значитися?

— Гм, гм, — пробуркотів вийт, сідаючи на ослоні і штуркаючи паличкою о землю, — то вже в тім моя голова. Ви маєте мовчати і відповідати.

— Мовчати і відповідати? — дивувався я. — Ба та якже відповім, як буду мовчати?

— Гм, гм! — пробуркотів знов вийт. — А скажіть ви нам насамперед, як ви називаєтеся?

— Я? Або ви хіба не знаєте? Чи то я який чужосільний, чи що?

— Зараз мені відповідати! Хто тут старший у селі, я чи ви?

— Я тут у своїй хаті найстарший! — скрикнув я, олютившись. — Що се за розбій такий? Я нікому нічого не винен, а тут мене нападають! Пане вийте, я на вас скаргу подам!

— Хе, хе, хе! — сміявся вийт — а дивіть, як ставиться! Нікому нічого не винен! Ну, ну, дай то, Боже! зараз будемо видіти. А скажи но ти мені, невинний чоловіче, де ти того забитого Жида подів, що ти його вчора по-ночі віз?

Мені нараз мов луда з очей спала. Як не заре-
гочуся, як не зайдуся сміхом, то гунцвот не мое імя,
коли я так реготався від уродження свого. Трохи, кажу
вам, на землю не покотився зо сміху.

Вийт став як тото теля, що о нові ворота вда-
риться. Але далі знов визвірився на мене.

— Куме, я тобі по добру кажу, не смійся, при-
знайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, аби
тебе високий суд не повісив, аби тобі житте дарував.
Не відпирайся, коли не хочеш на шибениці ногами
перебирати.

Я ще дужче зареготався, аж за живіт руками
держуся. Се й зовсім розлютило вийта.

— Вяжіть його! — крикнув він десятникам.

— Алеж, пане вийте! — сказав я отимившись, —
постійте, я вам у всім признаюся, навіть ласки вашої
не буду просити в суді. Вже я маю висіти за одну
ногу, то радше за обі!

— Признаєшся?

— Алеж розуміється!

— Ну, деж той забитий Жид? Ще еси його не закопав під вугло?

— Ні, ні!

— Ну, а деж він?

— Таки лежить у стодолі.

— Ходи, покажи нам!

Взяв я ключ, ідемо. Гляджу, аж під стодолою варта. Ну, Богу дякувати! І Савка тут! Ще ліпше. А народу насходилася повна обора. Що то, вість рухнула по цілім селі, що „деревланий філософ“ Жида забив тай під вуглом закопати хотів. Я йду посеред тої глоти тай усміхаюся, а тут мир божий лиш: шу, шу, шу! буцім то: адить, і вішати його будуть, а він собі байдуже! що то „деревланий філософ“!

Прийшов я підо двері, а десятники все коло мене! Отворив...

— Ну, прошу, пане війте, осьде той забитий Жид!

Війт позирнув і очі витріщив.

— А-а-а! Ба, то що?

— Тото саме, що я вчора віз по́-ночи. Скринька до різання січки!

Тут увесь нарід, що товпився довкола стодоли, як не зареочеться, го, Господи, твоя воля! Певно аж у небі чути було той регіт. І десятники, і присяжний, і польові, всі реготалися, навіть війт усміхнувся і зачав мене перепрашати за цілу тоту оказію тай за те, що повірив дурному Савці. Сміху на ціле село. А скриньку мою як зачали того дня трібувати, то мені п'ять околотів соломи порізали! От так то я і до скриньки прийшов і з цілої громади сміх зробив!

(23 жовтня 1881).

Руським вязням із р. 1882.

Згадайте, братія моя,
Що зиркаєте там зза крати
І знаєте, як Прокш кричить
І лазить Пшібіль тамуватий,

І глядите на весь той ад,
На дім той горя та печали,
Що й ми недавно в домі тім
І мучилися і скучали.

Як гордо ви тоді на нас
Каміння кидали й грязюку,
Оплывували навіть мисли наші,
І на сміх підіймали нашу муку:

Минулось. Ми простили вам
Тодішню недостачу такту,
І не гадаємо платити
Подібним фактом того факту.

По що платити? Життя платити.
Сама неправда гірша кари.
Нетакт ваш шкоду вам приніс,
Тепер дармі за нього свари.

Одного просимо лиш вас
В імя тюрми отсеї й мук:
Любіть свій край! Любіть свій люд,
Що днесь цілує вас у руки,

Що мучеників бачить в вас!
В нім бачте ціль своєї праці!
А впрочім — як вам схочеться, —
Навчати вас не маєм раці.

І чи захочете признати
Минулі блуди, чи забгнуть
Вас ноги знов нести туди,
Куди носили, й ті самі сліди
Наново без кінця топтатъ,
Се теж — як ваші коні тягнуть.

І до поправи, до покути
Вас звать ми теж не компетентні.
Лиш скромне питання одно:
„Чи не моглиб ви, як давно
Колись були, й тепер ще бути
Хоч троха щирі й консеквентні?“

(Нагуєвичі, 30 березня 1882).

Рубач.

(Присвячую пам'яті Михайла Драгоманова).

В часі моєї далекої і важкої мандрівки зайшов
я в величезний, густий ліс — і заблудив. Лісовий холод,
що звичайно так відсвіжує, тепер пригнітав мої груди,
як сумнів пригнітає душу. Величезні, чорні гіляки
грізно висіли надо мною, зловіщо шелестячи листом.
Круте корінне денедє виповзало з землі, заставляючи
сильця на мої ноги, немов руки таємних демонів пітьми

сплукувалися вхопити мене в свої кігті. Сухі ломаки тріщали під моїми стопами, а моїй стрівоженій уяві здавалося, що се тріскають, ломаються і болюче шепочуть зів'ялі і зісохлі мрії моїх молодощів. А понад тим глуха тиша довкола, переривана хіба стрекотом вивірки на гияці або риком ведмедя в чагарі.

Я йшов стрівожений, безтямний, німий. Буцім якась незрима сила гнала мене наперед, але куди? я не знав. Лісова гущава зовсім заслонювала мені сонце перед очима, тай і без того сонце, той ясний і непохибний небесний мандрівник, давно вже перестало бути керманчем моєї земної мандрівки. Серце надспльно билось в моїх грудях; слух, дразнений величезною тишею віковичного праліса, підхапував якісь непевні шуми, що лунали з найглибшого нутра мого власного ества: то глухий давно забутий зойк сільських дзвонів, то болючий, важкий віддих конаючої матери, то дитячі, наївно-сердечні шепти молитов, то відгуки страшенної життєвої бурі, скрегіт тюремних ключів, уривані слова проклять і наруги, тихий плач зрадженої любови, хрип розпуки і холодний усміх резигнації. Під впливом тих внутрішніх голосів, немов під впливом сумовитої материнної пісні, помалу западала в дрімоту моя свідомість, тонула в холодній темряві, губилася в лісовій гущавині. Я йшов помалу, чимраз помалійше, але всетаки не переставав іти наперед, усе наперед.

Мій стан був подібний до сну — тяжкого, болючого, тим більше болючого, що без мрій. Якесь глухе почуття, що блуджу, що не бачу виходу перед собою, що швидше чи пізнійше мене покинуть сили в тій страшній самоті, що може живцем зроблюся здобичею звірюк, які вітрять кожний запах життя в тім пралісі, — те почуття не покидало мене ні на хвильку, мучило і боліло мене ненастанно, мов тернина, встромлена в ногу. Крім сего одного болючого почуття я не чув нічого більше, ані жалю, ані надії. Якесь отупінне огорнуло мене і заморозило все, що було в мені людського, крім сего одного на-пів звірячого почуття болю і тривоги.

Зусиллем розпуки перескакував я звалені виверти, продирався крізь гнилі дебри, видрапувався на стрімкі збочі, щоб захопити оком хоч крихітку ширшого овиду. Все надармо. Праліс обгортав мене зо всіх боків і немов

шептав мені міліонами своїх листочків, скрипом своїх гиляк, скрекотанням вивірки і риком ведмедів: „Не втечеш! Не втечеш! Хто тут зайшов, прощай усю надію!“

Стемніло. Виразні обриси довколишніх предметів розпилилися в темряві, творячи довкола одностайну, непроломану стіну. Я не міг зробити ані кроку далі, почувавши, що грудьми, головою, ногами вдарюсь о запори. Даремно смертельна тривога майже доразу виричувала з лоба мої очі: ані одного трепоту світляного промінчика не могли захопити мої зіньки. Змучений упав я на землю. В тій хвилі вітер, що за дня дрімав під верховіттем дерев, збудився і зойкнув протяжно, жалісно, мов післанець, що несе якусь страшенну новину в далеку країну.

Хвилю лежав я зовсім одубілий і мені здавалося, що темні демони пустині з тихим шепотом вдоволення обступають мене, похиляються наді мною, простягають довгі руки, щоб притулити їх до моїх грудей і спинити голосне битте серця. Я схопився на ноги, немов від дотику гадюки, і в невимовній тривозі ще раз винатужив зір, чи не побачу якого промінчика рятунку в тій пітьмі.

І я побачив.

Мені видалось, що блідий півмісяць повагом їде лісом, сверлюючи пітьму. Часом мигне і в таку хвилину якийсь глухий лоскіт залунає по пралісі, мов підземний грім, і слідом за ним затріщить лісовий велетень, валяючися додолу. А потім знов супокійно, рівно пливе таємний півмісяць по пралісі. Мої очі, спрагнені світла, не могли відірватися від його млявого, але спокійного блиску.

Ось він наближається, ближше, ближше, і тоді я пізнав, що тайна вияснялася досить природно. По лісі, нетоптаною стежкою, йшов чоловік у грубим мужицьким сіряці і ніс у руках сокиру, від якої йшов блиск, що здалека видався мені блиском півмісяця. Лиця того чоловіка в потемках я не міг пізнати; в непевних обрисах маячила тільки його могутня стать і дивним огнем серед пітьми блискотіли його очі. В тій тривозі я впав перед ним на коліна і зі здавленого горла міг я видушити тільки ті слова:

— Рятуй заблуканого!

— Ходи за мною! — відповів незвісний мандрівець голосом таким спокійним, лагідним і притім рішучим, що я відразу почув прилив нових сил у мускулах і нової надії в душі.

І я пішов за ним. Пітьма якось рідшала перед ним — чи то від блиску його сокири, чи від світла його очей, — не знаю. Йшов просто, не схибляючи ні направо, ні наліво, немов бачив перед собою ген-далеко якусь мету, до якої мусить настигнути в означену годину. Йшов не кваплячись тай не гаючись, рівним, важким, але певним кроком. Порохно світилось у його слідах. Поступаючи за ним, я бачив перед собою тільки темні контури його плечей, рамен, а ті контури, чим пильнійше я вдивлявся в них, тим більшими видавались мені, виростали перед моїми очима до кольосальних, а проте не фантастичних розмірів.

Втім темний стовбур, лісовий велетень заступив нам дорогу. Не вагавшись ані хвилини, мій провідник високо підняв сокиру і обіруч ударив нею в могутню заваду. Зойкнув праліс величезною луною і зі страшенним лускотом повалилося дерево, мов ударом грому звалене на землю, торопачи в упадку свої й чужі гіляки. Закричали сови і круки, що гніздилися в його росохатій короні, зафуркотіли над нашими головами кажани, що жили в його розщілинах, і довго ще праліс не міг утишитися по страті одного зі своїх синів. Але мій провідник байдужісінько собі; тихо і спокійно подався наперед, а я за ним.

Та ось величезна чорна маса, стрімка скала заступила нам дорогу. Пнуться вгору її грубі бовдурі, вирізуються на темному небі дико-фантастичними контурами, тут являють подобу височенних колюмн, там готицьких веж, а ще далі якихсь неясних постатей — сфінкса з піднятою лапою, монаха в каптурі, що клячить на молитві, дромедара з простягнуеною шиєю. І знов супокійно, без вагання мій провідник підняв сокиру і вимірив могутній удар. Мільйони іскор бризнули зпід вістря, громовий гук затряс землею і віковична скала розкололася надвое, почала тріскати, ломатися і дробитися на дрібні брили, що з глухим лускотом валилися десь у пропасть, то знов з диким хрускотом розколювалися щораз на дрібніші шматки, рівняючи

нам дорогу. І даліше спокійно, ані на хвилю не збочуючи зі своєї простої дороги, ступав мій провідник, а я за ним.

Та ось повіяло холодом на мое лице, а перед нами, десь ізпід землі, почувся глухий гуркіт, шум, рик розбурханого живла. Ще кілька кроків, і перед ногами мого провідника позіхнула чорна безодня, прірва стрімкого, скalistого яра, а на дні його шумить і піниється скажена течія. Але й ся перешкода не спинила мого провідника. Блиснуло вістре піднесеної сокири, затріщало повалене величезне дерево і гепнулось своїм стовбурем півперек безодні, творячи вигідну кладку. В скаженій, безсильній люто́сти завили в низу демони пітьми і знищення, заклекотіли запінені хвилі, брязкаючи на нас студеною піною, але се не зупинило нас: супокійно перейшли ми по кладці.

Вкінці темрява почала вменшатися і праліс починав рідшати. Невдовзі ми вийшли на чисте поле і мої очі радісно повитали перший проблиск сходячого сонця, що завис на пурпурових, по краях золотом облямованих хмарках. А потім я цікаво почав роззиратися по розстеленій перед нами околиці.

Се був сумний красвид. Величезна, безбережна рівнина, якої краї губилися десь далеко в поранковій імлі. Ані горбика, ані корчика, ані сліду живої душі, тільки від півночи чорною стіною простягся величезний праліс від одного кінця обрію до другого. А перед нами степ і степ; дрібна суха трава і пологий повзучий бурян, — ось і вся його рослинність. Без перепони бігли очі геть-геть по тій площі, десь у безконечність, рвучи за собою й душу і полишаючи в серці якусь невисловлену тугу, якесь почуття порожнечі, несповнених бажань, неосияжного змагання. Потапаючи в тих важких почуттях, ішов я мовчки за моїм провідником, не озираючися позад себе, але тим пильнійше ловлячи очима кожду точку на далекім горизонті, визиравши чогось, що перервало би сю вбійчу одностайність.

І от мені видалося, що геть далеко на тлі рожевого крайнеба замаячили обриси якогось величезного птаха, що буцім то сидить на степу, простягнувши високо вгору шию і звисавши довгий дзьоб. Чи то журавель на сторожі? Чи степовий орел пробудившись зри-

вається до лету? Алеж той птах не зривався до лету, а чим більше ми наближалися до него, тим довшою робилася його шия, росла і простувалася; не дуже далеко від него показався другий, далі третій, четвертий... Вони стояли рядом, що чим ближше, все продовжувався, тягнувся без кінця і краю і пропадав десь далеко у прозірчастій імлі. Мої очі, втомлені одностайністю степу, ані на хвилину не відривалися від тої загадкової істоти. Та чим ближше я підходив до неї, тим тривожніше билосся мое серце, тим виразнійше я розпізнавав усю страховинність сеї істоти. Довга журавлина шия, се був високий чорний стовп; те, що виглядало мов пташина голова, се була поперечна дилина, а дзьоб звішений додолу, се висільник, що хитався на мотузі за кожним подувом вітру.

Я остовпів у переляку. Вид був страшенний: труп іще свіжий, тільки до половини обдертий із мяса хижою пташнею; під шибеницею чорні плями крови; на суствах сліди страшних передсмертних мук: очі випалені, руки спалені на вуголь, кости в ногах поломані. Я зирнув на дальші шибениці: той сам вид, тільки що трупи там давнійші, голі кістяки або части кістяків, а під шибеницями заржавілі в крови жасні знаряди муки: шріби, кліщі, сорочки зо шпигачками, страшні залізні маски, зубаті колеса, ланцюги і коловороти. А ще дальше висіли на шибеницях самі тільки недогарки черепів, поприбивані цвяхами, висіли смоляні сорочки і тернові вінці, широкі мечі і залізні кігті, а ще дальше — ні, мої очі не могли добігти до кінця сего страховинного ряду, що пропадав, губився десь у безконечности.

— Боже мій! — скрикнув я, закриваючи собі очі долонями, — чи се самі розбійники?

— Ні, — відповів мій провідник, — се самі мученики.

І відложивши на бік свою сокиру, він прикляк під страшним стовпом, просто стіп завішеного трупа. Попертий якоюсь таємною силою я вчинив те саме.

— Се наша жертва, — мовив мій провідник, похиляючи лице. — Молімося, щоб та найсвіжіша жертва, замучена за правду і волю, була остатня і щоб відтепер не треба вже було таких жертв.

І припавши лицями до землі, ми молилися духом і чуттєм і слезами, цілуючи землю, скроплєну кровю

мученика. А коли ми встали, мій провідник узяв у руку сокиру і наблизився знов до шибениці.

— Храм наш в душі і в правді, — мовив. — Ті, що своєю кров'ю записали її свідоцтво, повинні бути для нас дорогосказом, але не божками. Їх перемогу, але не їх могутність будемо святити.

І мовлячи се, підняв сокиру і вдарив. Упала і на порох розсипалася шибениця, — впали і розсипалися всі аж до найдальшого краю круговиду. Тільки широкий пояс родючої, буйною зеленю покритої землі визначував слід давно перебутих і похованих страждань і боїв і перемог незлічимої людських поколінь. І в моєму серці розвіялось важке, тривожне чуття; з більшою бадьорістю, зміцнений на силах ішов я далі за своїм провідником і мені здавалося, що кождий атом тої землі, того повітря вносить нові сили, нові думки, нові, свободніші почуття в мою істоту. Я почув себе немов членом тої самої сім'ї, одним із витворів і здобутків тих боїв і страждань тисячолітніх, одним із щасливих спадкоємців тих перемог.

Та ось якась темна, величезна хмара, з блискучими гострими шпильми виросла на сході, простерлася грізно і закрила перед нами сонце. Хвилину здавалося, що потопить нас у цілковитій пітьмі, але се їй не вдалося. Навпаки, чим ближше ми підходили до неї, тим вона меншала, стягала свої обриси і вкінці ми побачили, що се не хмара, а тільки величезна статуя серед рівнини. На педесталі з чорного мармуру сиділа на склуплених хмарах мармурова фігура мужа з довгою, кучерявою бородою, блискучими очима і з вязкою золотистих стріл у високо піднесеній правиці. Його голова була окружена вінком золотистого проміння, а ліва рука держала випуклий щит. Педестал був мов гора, що перегатила нашу дорогу, а колоєс на тім педесталі, бачилось, уперся головою в хмару. А перед статуєю ми побачили незлічиму силу народу в найрізніших одягах і поставах. Одні вдягнені в довгі, білі плащі, з вінками на головах, танцювали під дзенькання монотонної музики; інші на розпалених кострах палили жертви; знов інші зі стурбованими лицами, на колінах лізли по гострім камінню, щоб устами доторкнутися до того чорного мармуру; а з боку заковані в кайдани невольники

з похиленими лицами чекали, чи скоро поведуть їх на заріз на честь того кольоса.

— Хто се такий? — запитав я свого провідника.

— Символ. Закаменілий виплід їх власної уяви, що зробився їх володарем, їх тираном. Для него їх танці і кадила, їх сльози і кров. В ім'я budouчого, якого не знають, убивають теперішнє, те, що бачать і чують. Щоб спасти себе від терпінь фікційних, непевних, за-вдають собі і своїм братам дійсні, безмежні муки. Але настав уже час свободи. Глянь, як танцюри покинули танці і кепкуючи сміються самі з себе. Глянь, як жертводавці гасять огонь. Глянь, як ті, що йшли благи милосердя у чорного мармуру, випручаються і кидають на него камінням. Глянь, як опадають кайдани з невольників, призначених на криваву жертву. В пору приходимо.

І мовивши се, мій провідник обіруч хопив сокиру і вдарив нею в чорний педестал. Захиталася величезна будівля, затремтів до самого вершка кам'яний кольос і з грюкотом пообпадало позолочуване промінне з його голови і стріли з його рук. А потім розлягся страшенний гук і гепнувся додолу кольос і розтріскався на кусні, далеко і широко покриваючи землю відломами свого кам'яного тіла. Здивовані і перелякані купи народа стояли мовчки, тільки люде, прибрані в святочні одежі, з вінцями на головах, підняли страшенний репет ви-крикаючи:

— Зруйнований порядок світа! Розвалені основи всього існування! Горе, горе!

Але мій провідник, не звертаючи уваги на їх голосіння, мовив до народа:

— Не турбуйтеся! Зумійте бути вольними — і будете вольні! Забажайте бути братами — і будете братами. Зумійте жити — і будете живі.

І пішов, промощуючи собі дорогу поміж руїнами. З ним подивом ішов я за ним.

— Хто ти такий? — запитав я вкінці.

Тоді він уперве обернув до мене своє лице і про-мовив ласкаво:

— Чи ж не пізнаєш мене?

Я не відповів нічого. Мені видалось, немов із сего боку зійшло сонце і я мусів похилити очі перед тим

блиском могутности, тріумфу і надії, що йшов із його лиця.

— Пізнаю тебе всім серцем, усею кріпостию моєю, — але імя твого висловити не можу, — відповів я.

— Я рубач, що рубає запори на шляху людськості, запори, покладені дикістю, темнотою і злою волею. Ти бачив частину моєї праці?

— Бачив.

— Знаєш, в чім моя сила?

— Чую... догадуюся.

— Пізнаєш її. І мету розумієш?

— Розумію і бажаю хоч здалека побачити її відблиск.

— Зумій зректися сего бажання, то мета буде найблизшою до твого духа. Не бачити тобі судилося, але простувати стежки правди і свободи. Хочеш ставати до сеї праці?

— Хочу.

— Підеш без вагання тернами?

— Піду.

— То йдиж!

І він дав мені сокиру.

(Друковано по польськи 1886, по українськи 1900).

Ідилія.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравшись за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з сніми очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики жарілися і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підп'ятій
Знать кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирався,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Встидайся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїться!
Чого боятись тут? Сли я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом угору та все вгору,
Аж на сам верх! Тай годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там ховаємось за стовп і тихо
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, тай шусть! і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає багато
Всього, о що лиш будемо просити.
Ану, о що би ти про пв?

Поглянув

На неї хлопець, палець впхав до уст
Тай каже: — Мозеб ліпшого коня? —

— Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.

— Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?

— Преси, що хочеш, а я знаю, знаю,

Що я просити буду!

— Сцо таке?

— Ага, не скажу!

— Ну, скажи, а то

Заплацу!

— Овва, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою.
— Ну, а цомуз не сказес?

— Знаєш, ти
Дурний! Мені бабуся говорили,
Що в неї яблочка є золоті.
Кому вона те яблочко дарує,
То той весь вік щасливий і здоров
І гарний, гарний буде всім на диво.
Але ті яблочка лиш для дівчат.

— Я хочу яблочка! — заплакав хлопець.

— Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблочку таким дістанем,
То вернемо додому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?

— Ні, не сказу.

— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?

— А так, — рік хлопець. І пішли.

Прошло чимало літ від того дня.
Далеко над сподівання дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонішніх палат. І трави й ниви
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця його.
Щебетання її веселе, любе,
І усміх і надія неугасима,
Се та жива струя, що вяже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом багатолюдним
Посеред тиску, свару й товкітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкращий скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень,
І розсмієсь; минає пишний вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напитися, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вониж, побравшись за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

(1886).

Чума.

I.

Пріор єзуїтського монастиря в Тернополі, вернувши зі спільної монастирської їдальні, злегка позіваючи лагодився прилягти і віддихнути після доброго обіду; а що день був літній та горяченький, то зняв чоботи і реверенду; коли втім хтось застукав до дверей його келії. Пріор наморщив чоло, скривився неприємно і мовчав хвилину, і тільки після другого стуку сказав:

— Прошу вийти!

З низьким пересадно-покірливим уклоном увійшов член конвенту, патер Гавдентій.

— Чого вам потрібно, *frater*? — гостро запитав його пріор.

— Я хотів просити вас, *clarissime*, — зачав патер, зупиняючись край порога, — щоб ви вислухали мене. Я хотів де об чім з вами побесідувати...

— Або що? Сталося щось важного? — різко запитав пріор.

— Н-ні, протягнув патер, — щоб так щось особливого... ні, борони, Господи! Але я хотів попросити вас, щоб ви вислухали деякі мої думки і міркування...

— А так, ваші думки! — з якимсь насмішливим відтінком в голосі сказав пріор. — Але чи не можнаб ті думки і міркування відложити до відповіднішого часу?

— Розуміється, розуміється, що можна! — поспішно згодився патер. Тількож даруйте, *clarissime*, я думав, що власне тепер час найвідповідніший: шкільної науки нема, а крім того ще вам прийдеться швидко висилати звичайний щомісячний рапорт нашому преосвященному вітцю провінціялови.

— Рапорт! — майже аж скрикнув пріор і цілковито прочунався з тої полудрімоти, в котру почала було заколисувати його неголосна і одностайна мова патрова, в супроводі бренькоту великих мух на шибках ократованого вікна келії та цвіркоту воробців посеред гияк густих вишень, що так і нависали до самого вікна. — Рапорт! — повторив він ще раз і зпід лоба позирнув на патра. — А вам яке діло до рапорту?

— Сохрани, Господи! — поквапно звинявся патер Гавдентій. — Я дуже добре знаю, *clarissime*, що рапорт ваше діло, і власне для того осмілююсь трудити вас своєю проською, щоб ви могли виложити мої думки і міркування і подати їх у своєму рапорті вітцю провінціялови, розуміється, коли вони покажуться вам того гідними і до чогось здалими.

Але пріор, хоч і не зводив з патра Гавдентія свого пильного погляду, не слухав уже його підслесливої, троха вóдавої і одностайної бесіди. Нова думка раптово шибнула в него і заняла всю його увагу. Він знав, що кождий патер має право секретно звертатися до провінціяла з „рефератами“, тобто з доносами на иншу братію, а в тім числі й на самого него, пріора. Але до недавна так якось складалися діла в монастирі, що тернопільський конвент жив як одна сім'я і ніхто ізза взаїмних доносів не мав ніяких клопотів. Аж в сьому році справа нагло змінилася на гірше. Ні з того, ні з сего двох патрів перенесли з Тернополя до якогось гірського монастиря в Тиролі, що вважався місцем карної висилки, а замість них прислали двох нових. Від тої пори немов мішок розвязався з усякими виговорами, реколекціями і иншими прикростями, що так і сипались з Кракова на нещасний тернопільський конвент. Пріор і всі патри в голову заходили, хто се так їм прислуговується. Підозрівали раз того, раз иншого зпоміж себе, тим більше, що всі чули себе винуватими в неодній поблажливості, в неодному занедбанню монастирської дисципліни.

Патра Гавдентія якось найменше підозрівали, щоб то він міг чинити ті „пакости“; раз для того, що від його приїзду до Тернополя минуло вже більше як чотири роки, а перші роки його пробутку між тернопільськими езуїтами власне були такі сумирні і щасливі; а подруге, патер Гавдентій мав серед решти братії славу Якима-просторіки, або навіть якогось дурноватого. Слава та очевидно дуже нелюба була патрови; але про те він завсіди піддержував її ріжними нехитрими способами. Почалась вона і прилипла до него головню ізза преславного „місіонерського походу сам на сам“ до люблинської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніятів. Похід той скінчився не дуже то герой-

ською втекою патра з границь Росії, де він, подібно як стародавній пророк Йона, пробув усього три дні і відки вернувся без пам'яті від переполоху і удару, одержаного по-ночі карабиноюю кольбою з могутньої руки пограничного об'їздчика. З правдиво комічними жалобами розповідав патер про сей свій подвиг, а оповідання його за кожним разом доводило всю братію до вибухів невдержимого реготу. А сам патер Гавдентій, немов і не за примічаючи того вражіння, кривився і кулвся притім як півтора нещастя, і запалючись оповіданням, то блід, то тремтів, то хлипав, що очевидно ще до більшого сміху побуджувало його слухачів. А притім патер виглядав таким простодушним, отвертим і незлобним, що годі було навіть уявити собі, щоб він міг писати доноси на своїх собратів.

А все-таки, з якогось неясного підшепту, власне ся думка проблиснула в голові пріора в тій хвилі, коли патер спімнув про щомісячний рапорт. Він пригадав собі все, що знав про минушину патра Гавдентія. Він був сином бідного мазурського хлопа. В р. 1847 тарнівський єпископ Войтарович узяв його до себе на виховання. По смерті єпископа він учився у єзуїтів у Кракові, кінчив науки в Римі, де й став монахом і приступив до закону „імени Ісусового“. Не знав пріор, яку славу здобув собі Гавдентій у Римі; знав лиш те тільки, що по кількох літах сам генерал єзуїтського закону Беккс вислав його на місію до люблинської губернії, де патер здобув таке блискуче „посрамлення“. Аж тепер, розмірковуючи всі ті обставини, пріор в одній хвилі прийшов до переконання, що знаючи надзвичайну важність „позиції“ католицизму в люблинській губернії і загалом у Росії, римські верховоди мусіли прецінь добре розмірковувати, кому повіряють таке діло, як місія, значить, і в молодім патрі мусіли добачити якусь запоруку її корисного поводження. А з того виходило, що патер Гавдентій не мусів бути таким дурником і просторікою, якого видавав досі із себе. Колиж воно так, то пріорови відразу все вияснялося, і патер Гавдентій, може й сам сего не догадуючись, в одній хвилі виріс в його очах. Ціле поступування того придурковатого патра відразу набирало зовсім иншого значіння, виростало до розміру дуже хитро придуманої і зручно переведеної, чисто єзу-

їтської інтриги. Притім же пріор віддавна вже догадувався, що в Римі невдоволені заходами і роботою тернопільського конвенту, що від него, як від крайньої твердині на сході, ждуть чогось більшого; без відома почував він, що наближається якась переміна. І вдивлюючись пильно зпід лоба в патра Гавдентія, він не безосновно догадувався, що се іменно є й віщун або навіть чільна сторожа того нового напрямку в діяльності закону, що мусів змести його, як змів відісланих до Тиролю фратрів.

Під впливом тих думок і здогадів, що в одній хвилі прокинулися в пріоровій голові, лице його приняло якийсь заклопотаний вид і він, помовчавши хвилину, так якимось поспішно і уривчасто сказав: — Еге, ось воно як! Думки і міркування... Щож, діло не погане! розуміється, розуміється, розміркуємо і сплинемо... Сідайте, *reverendissime*, сідайте, коли ласка, ось тут! Я весь на ваші услуги.

Тонкий іронічний усміх пробіг по лицю патра Гавдентія, коли він, низесенько кланяючись, засів на простому деревляному кріслі за столом, при котрім з другого боку засів пріор.

— Ну, *reverendissime*, — сказав пріор, коли вони оба засіли один насупротив другого, — про що таке ви хочете виложити мені свої думки?

— Одна тільки у мене дума, *clarissime*, всім нам спільна: добро і зріст нашої святої католицької церкви, — відповів патер Гавдентій. — Вам, *clarissime*, очевидно ліпше ніж мені відоме положення нашої церкви в тутешнім краю, а особливо положення нашого конвенту тут, на самім східнім аванпості католицизму, перед самим, що так скажу, лицем грізного противника-православ'я.

— Ага, видно, що я не помилився! — подумав пріор. — Се він, віщун реформи, підісланий до нас на шпігуна. Се він автор доносів! Ну, добре; тепер бодай я знаю, з ким маю діло.

І звертаючись до патра, немов зачудований сказав:

— Алеж даруйте, *reverendissime*, я, признатись вам, не зовсім ясно розумію, до чого се ви річ ведете.

— Зараз буду мати честь вияснити вам се, — покvapно відмовив патер, — покірно прошу вислухати мене. Я хотів тільки застерегтись перед вами, що я ані

на хвилиночку не дозволив собі ніколи сумніватися про вашу глибоку мудрість, докладне знання і вірне розуміння оточуючих нас обставин. І коли я власним починком дозволив собі позбирати деякі відомості, що дотикають теперішнього положення, і висувати з них деякі висновки, так се зовсім не з недовіря до вашого проваду, але радше тільки з горячої дбайливості про наше спільне святе діло.

Зачудування пріора перейшло в нетерпливість. Він почував якесь обридження і ненависть до того пригнобленого лицеміра і донощика, що ось сидів перед ним; але рівночасно не міг не признати, що той в сьому разі поступає зовсім в дусі правил єзуїтського закону. Та тількиж сим разом річ доторкалась до пріора особисто, і для того чоловік в нім узяв верх над єзуїтом. Догадуючись, що перед ним сидить його таємний ворог і шпигун, він зважився говорити з ним попросту, без звичайного фарисейства. „Поки що я ще тут старший, — думав він, — і мушу дати йому се почути; а там нехай буде, що буде!“

— Знаєте, *reverendissime*, — промовив він якимсь різким і згідним тоном, — говоріть зо мною попросту і отверто. Я в Римі не бував, дипломатії ніколи не вчився і завсіди думав, що за нею криється порядна порція нещирости. А притім же я міркую, що ми свої люде, так і говорімож без непотрібної крутанини.

Патер Гавдентій знов усміхнувся іронічно, немов почував вдовolenня ізза того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора і заставив його так отверто висказати свою нехоть до него.

— Щож, воля ваша, *clarissime*, — сказав він усе тим самим, переборщено-смиренным голосом. — Моя душа чиста від казки нещирости, особливо перед лицем мого наставника, котрий повинен бути для мене першим по Бозі.

— До річи, *reverendissime*, до річи! — перервав йому пріор.

— Річ моя ось яка, — говорив далі патер Гавдентій з незрушним супокоем. — Відомо вам, *clarissime*, до якої мети, до якого завдання намагає в сьому краю наш святий закон. Заповідне слово, виголошене святійшим папою Урбаном „*orientem esse convertendum*“,

містити в собі всю нашу програму. Дорога до її виконання все і всюди повинна бути предметом нашої не-настанної і як найпильнішої дбайливості.

— А тимчасом вам здається, що ми не досить уваги звертаємо на це наше завдання? — відповів пріор з неукритим невдоволенням.

— Сохрани Господи, *clarissime*, сохрани, Господи! Ніколи я сего не думав! А надто хто такий ті „ми“? Аджеж і я сам — часть їх, значить... Ні, ні, не до сего я веду свою річ. А ось послушайте! Не тайна то мабуть для вас (при сих словах в голосі його знов прозвучав іронічний відтінок), що в східній частині сего краю живе народ, що вважає себе одноплеменним з народом по той бік Збруча. Але не в тім суть річ, а ось в чім: народ той приналежить ніби-то до католицької церкви, а рівночасно вважає себе членом грецької, тобто православної церкви. Ся... ся двоїстість релігійної свідомості поміж двома ворожими таборами — як вам здається, *clarissime*, чи не мусить вона будити деяких сумнівів і по-боювань?

— Оя що! — майже аж скрикнув пріор. — Ви вважаєте положення уніяцької церкви двоїстим, значить, двозначним?

— Еге, *clarissime*, — твердо відповів патер Гавдентій: — Не досить на тім, я міркую, що власне існування сего двоїстого, неутрального ґрунту тут, на границі, і є одною з найважніших перешкод до розширення нашого впливу на той бік пограничної черти.

— Гм... думка се, будь що будь, цікава, — холодно і на-пів згідно процідив крізь зуби пріор, — і я дуже рад би знати ваші докази, знати ті факти, що навели вас на такі виводи.

— О, що до того, *clarissime*, я готовісенський! — весело скрикнув патер. — Візьміть хочби їх священиків! Яка нам користь з того, що вони вважають себе католицькими священиками, коли живуть з жінками? Там, де би треба працювати для католицизму, віддати себе нероздільно і безумовно його інтересам, вони слухають своїх жінок, поступають так, як їм наказують їх родинні відносини!

— Все се правда; але все се старі річ, і певно ще й перед вами не раз були розмірковувані, — гризко

замітив пріор. — Щож, коли не наша сила се змінити. Діло се ухвалене і затверджене синодами та апостольським престолом.

— Про се ще ми поговоримо, — з незрушимою певністю відповів патер. — Але ось вам ще друга обставина. Чи ж не видається вам безглуздом і нерелігійним таке виховання молодого покоління священиків, яке ведеться у тих греко-католиків? Щож то за священик вийде з молодого чоловіка, котрий завтра має бути посвяченим на ерея, має прийняти найвище церковне таїнство, а сьогодні, замість в скупленню духа приготувитись до того святого акту, їздить по празниках, витинає „козачка“ та „коломийки“, завертає голови попадянкам і ні про що більш не думає, як тільки про те, щоби найти собі наречену з добрим посагом і позбутися довгів, нароблених у семінарії?

Патер очевидячки почав запалюватись, уносячись за течією власних думок. Бесіда його, зразу млява і підсолоджена, робилась живою і пристрасною, і пріор починав прислухуватись до неї з більшою увагою.

— Справді, се діло не підходяще, — сказав він, — та тільки й сего, здається, ми не в силі переробити.

— Тільки слів Христових і догматів святої католицької церкви ніхто не в силі змінити, — з запалом промовив патер. — Все инше — людські установи заведені в часі і для часових потреб. Змінюються обставини, то змінюються й потреби, а на їх місце настають нові; от тому-то й установи повинні змінюватись відповідно до нових потреб і обставин. Ви, *clarissime*, згадали про давніші буллі і синоди, котрими унормовано положення уніятської церкви. Не забувайте, що все се було дві чи три сотки літ тому назад, коли тут існувала могутча католицька держава-Польща, коли православ'є було в упадку, а католицька церква без ущербу для своєї могутчості і поваги могла робити уступки місцевим традиціям. Тепер обставини змінилися! Тепер усякий попуск з боку католицизму приятелі й вороги його готові вважати доказом його справжньої слабости. Тепер, *clarissime*, коли ми справді стали слабші, нам треба бодай вдавати з себе сильних, сякими чи такими способами сильних!

Пріор слухав сеї огнистої бесіди, широко витрі-

щивши очі. Такого запалу, такого широкого погляду на діло він не ждав у простого патра. Не лишалось ніякого сумніву, що отсе перед ним сидів агент доволі великого розміру.

— Ну, нехай би взяти, що все се так, — згодився він, — що все се можна змінити. А всетаки цікавоб знати, що і як ви хочете зробити?

— О, для сего досить тільки добре знати, як стоїть діло в теперішньому часі, а спосіб нашого поступування визначиться сам собою. Треба твердо переконати себе в тім, що положення тої так званої унії зовсім хитке, що в нинішню пору вона — ростина без коріння; від православія відстала, а до католицизму не пристала. Ну, скажіть, чи може бути що більш безглузлого від того домагання якоїсь автономії, якоїсь народної церкви з боку уніятів! Аджеж католицька церква тим тільки й міцна, що одноцільна і сцентралізована, що все держиться тої засади: хто не зо мною, той против мене. Автономія, нейтральність в часі боротьби, сеж те саме, що зрада. Ось чому ми поперед усього повинні викоренити всі ті автономічні забаганки, утвердити католицизм *sans phrase*, і тоді тільки будемо мати в руках могутчу підйому для дальшої боротьби зі сходом.

Патер Гавденгій зупинився, щоб перевести дух. Чоло його покритися краплями поту, а в кутках рота повиступали шматки білої піни. Пріор сидів мовчки, з виразом задуми на повному, блискучому лиці. Вкінці він сказав:

— Щож, *reverendissime*, думки ваші дуже цікаві, і я, розуміється, подбаю про те, щоб довести їх до відома тих, кому се належить знати. Мені здається навіть, що сам народ зовсім не буде супротивний такому починанню. Я знаю досить добре уніятську людність сего міста і бачу, що вона дуже радо ходить до костелів на латинську службу божу. Бував я не раз і на католицьких відпустах в Милятині, Кохавині, Кальварії і власними очима бачив, які маси уніятського народу сходяться на ті празники. Отсе й наводить мене на думку, що сам тутешній народ прихильється до латинського обряду може більше ніж до грецького, і не буде супротивлятися таким реформам, які ви запевне собі намітили.

— Факти, *clarissime*, котрі ви навели, дуже цінні і цікаві самі собою, — відповів патер, — та тільки жаль сказати, що се тільки один бік медалю. Ви покликаєтесь на латинські відпусти в Кальварії і Милятині; я вам покличусь на уніятські відпусти в Гошові і Зарваниці, куди що року сходиться майже така сама сила народу, як і на ті, про котрі ви згадуєте. Значить, тут очевидячки не в обряді головна сила, а в тім, що народ любить ходити на відпусти, не дуже дбаючи про те, куди й на які. Але я вам покажу ще один факт. До православного Почаєва, хоч він і за границею, мандрують що року тисячі отсих уніятів, а тимчасом католицькі відпусти патрів домініканів у поблизькім Підкамені, по сей бік границі якраз напроти Почаєва, ані руш не можуть дійти до такої слави. Ось вам факт, над котрим стоїть подумати!

— Але позвольте, *reverendissime*, як жеж се вияснити? — запитав зачудований пріор.

— Ось се то й важко, що вияснити сего факту майже зовсім не можна без допущення такої думки, що унія не тільки сама собою дволична, не тільки не повинна бути толерована в нинішню пору з поглядів політичних, але показалаь зовсім непригідною для релігійного виховання народніх мас, насаджуючи в них рівнодушність до самих основних релігійних правд, двоєвірство або навіть цілковитий брак усякого релігійного переконання.

— Ну, се вже пересолено! — почав було сперечатися пріор.

— Ні, *clarissime*, — перервав йому патер Гавдентій, забуваючи про всяке пошанування для чина свого начальника. — Попереду вислухайте мене, а тоді вже судіть! Недавно тому, вертаючись з Підкаменя, здогоняю отсе неподалік села Товстохлопів купу богомольців. Зайшов я з ними в розмову.

— А відки Бог провадить? — питаю їх.

— Та з прощі, — відповів мені чоловік, що йшов попереду богомольців.

— А куди холили на прощу? — питаю дальше.

— Та в Почаїв.

— В Почаїв? Ну, і як же вам там сподобалось?

— Та як же би, добре, — простодушно відповів чоловік.

— Добре? Бійтеся Бога! — не міг здержатись я, щоб не скрикнути. — Щож там такого доброго? Хібаж ви не знаєте, що там шизматицька відправа?

— Та Бог його знає, — відповів чоловік, чухаючись в потилицю, — чи шизматицька, чи не шизматицька. Не наша річ про те судити. Нам досить знати, що й там Бога хвалять. Тай ще одно знаємо, — додав і окинув мене якимсь насмішливим поглядом, — що там за сповідь менше беруть ніж у Підкамені, а до того ще зимою в церкві топлять.

Розповівши се все, патер Гавдентій для більшого ефекту замовк і сидів так кілька хвилин з розпростертими руками, з отвореним до половини ротом і витріщеними очима, немов пришиблений перестрахом і обуренням.

— Як же на ваш погляд, *clarissime*, — запитав він, перериваючи мовчанку, — чи се не блискучий доказ цілковитого упадку релігійного почуття серед маси уніятського народу? Аджеж можнаб подумати, що тих людей досі не доторкнулось світло Христової віри!

— Так, се правда, — сумовито потвердив пріор. — Сего факту не можна так полишити. А не знаєте ви, відки се були ті люде?

— Із Товстохлоп. Я зараз же про се розвідався.

— А хто там у них священиком?

— Чимчикевич.

— Хто такий? Чимчикевич? Щось бо я досі не чував такого прозвища.

— І не дивота, бо се справді допотопний піп. Старий-престарий, і отсе вже трийцять літ нікудісенько не виїздить зі свого села. Дивогляд, а не піп. Рік тому назад я якось проїздом був у него і познайомився з ним.

— Ну, добре, про се ми побалакаємо пізнійше, — перервав йому пріор. — А тепер скажіть, до яких властиво заключин дійшли ви і які раялиб средства для виповнення ваших намірів?

— Я осмілююсь подати до одобрення вищих властей ось які ради. Поперед усього впливати на простий народ по селах і містечках, викорінювати поміж ним

заразу двоєвірства і систематично виховувати в нім релігійний католицький дух.

— Добре, але якими способами? — запитав пріор.

— Способи звичайні. Треба устроювати по селах і містечках, а особливо поздовж границі, систематично процесії і місії з як найбільшим торжеством і відповідними проповідями. А на письменних по містах і по селах впливати при помочи відповідних до того наших видань, як се з таким поводженням практикується вже нами в західній частині Галичини.

— Цілковито згожуюсь з вами, *reverendissime*, — сказав пріор і стиснув руку ненависного патра. — Все се розумно придумано, і мені здається, що ваші ради повинні найти повне одобрение властей.

— *Non mihi, clarissime*, — смирно відповів патер, — *sed ad maiorem gloriam nominis Jesu*. Щож доторкається до уніятського духовенства, то треба нам розділити його на дві категорії. Є між ними хитрі, котрі устами визнають унію з Римом, а душею тягнуть до православія і під видом „очищення обряду“ силкуються підігнати унію під православні форми, віддаляючи її чимраз далі від святої римської церкви. Таких треба вважати нашими лютими ворогами і поступати з ними так, як з ворогами на війні. Треба держати над ними ненастанний надзір, і скоро тільки вони подадуть який найменший повід, компромітувати їх перед властями і їх власною паствою. Друга категорія — се допотопники, убогі духом і добродушно наївні. Сих, розуміється, більшість, і їх треба привертати ласкою, підобрювати їх всякими спокійними способами і звільна перероблювати на знаряди... Рівночасно з тим треба обернути головну увагу на добір ерархії зпоміж сторонників нашого напрямку і на виховання молодіжи в нашій душі, а особливо треба пильнувати, щоб молоде покоління попів висвячувалось не инакше, як в безженстві. При всім тим само собою розуміється, що уніатам мусить бути гостро заборонено ходити на православні відпусти до Почаєва або навіть до Києва.

Пріор справді аж увесь прояснився і розрадувався, — таким простим, логічним і величним показався йому плян, придуманий патром Гавдентієм. Все, чого не могли доклати Йосафат Кунцевич, Велямін Рутський,

Шептицький, Рилло і другі обединителі обряду, а не могли доконати іменно для того, що обединяли вершки, не сягаючи до коріння, вдоволяючись формою, а не перероблюючи духа мас, — все се являлось тепер таким легким і близьким, всьому вказана була така проста і, здавалось би, натуральна дорога розвитку, що приходилось тільки дивуватися, як се досі ніхто не попав на такі вірні і явні сліди. Єзуїт і Поляк рівночасно ворухнулись в душі старого пріора, бо він, хоч довгі літа привик служити заонові, то всетаки зі своїх молодих літ заховав і патріотичну іскру в формі неясних мрій про велику, могучу і строго католицьку Польщу від моря до моря. Все, що відвойоване буде православію і унії, по його думці само собою впаде в подолок католицизмови і Польщі. І не можучи вдержати своєї радості, він притьмом кинувся обнимати патра Гавдентія.

— Ах, *reverendissime*! Вислухавши ваш плян, я, старий, і то помолодшав! — скрикнув він. — Ні, се справді дуже, дуже уваги гідні замисли, і будьте певні, що я всякого труду і впливу свого доложу, щоб вони були введені в діло. А втім, здається, і ви самі маєте особисто деяку переписку з властями?...

Питання се закинене було так невинно, злегка, впливало так просто з тих відносин, які між ними витворились перед хвилию, що патер Гавдентій, упоений своїм торжеством і тим великим вражінням, яке визвала у пріора його краснорічива промова, в першій хвилі не здобувся на брехню.

— Ну, так, — сказав він, — иноді, з обовязку могого мені доводиться...

Злобною радістю заблищали невеличкі пріорові оченята. Добродушно всміхаючись і стискаючи патра за руку, він поспішно підхопив:

— Ну, так, ну, так! Я так і думав, що се ви инколи, розуміється, зі свого обовязку, та пишете доноси на нашу братію! Щож, *reverendissime*, се похвально, навіть устапи наші се наказують. О, ні, не глядіть на мене з таким замішанням! Я нічогосінько! Противно навіть дуже мене се радує. Ви такий здібний і досвідний чоловік, і неохивно мусите піти дуже високо, а се прецінь у нас одинокий спосіб! Ваші замисли і пляни я постараюсь докладно передати, куди слід, а вже й ви

зробіть ласку і не забувайте мене в своїх молитвах і в своїх... хе, хе, хе... рапортах!

І за сим словом, чемненько кланяючись і гуторячи без упину, пріор вивів остовпілого і збитого з пантелику патра Гавдентія на коридор, а сам перед його носом замкнув за собою на ключ двері своєї келії.

II.

Минув якраз місяць після сеї розмови. І знов патер Гавдентій у пріоровій келії, з покірливим і приниженим видом, сидить насупротив отця пріора, готов слухати, пощо той велів покликати його.

Невезело жилось патрови в конвенті сей місяць. Правда, ніхто не обізвався до него ні з одним докором, ніхто й одним словом не виявив йому ані ворогування, ні обурення, але попри те давнійша його сміховальська роля відразу обірвалася, всі відвернулися від него, а ті, що вперед так любили слухати його оповідань і жартів, тепер або минали його мовчки, або перекидувались з ним самими конечними, короткими словами. У кожного з братії при стрічі з ним поневолі якось простягалось лице, зішнуровувались уста, і обличчя приймали пісний та набожний вираз. Весь сей місяць був для патра Гавдентія як одно ненастанне *silentium*, котре ставалось ще тим дошкульнійше, бо пріор ані на крок не випускав його з монастирських мурів, не посилав його, як бувало, на служби ні в міські ні в замісцеві церкви.

Патер непохитно зносив сю загальну неприхильність до него братії, але всетаки видко було, що вона дуже живо допікала йому і що він уважав її великою для себе оскорбою. Аджеж він не робив нічогосінько противзаконного! Аджеж хто знає, може й кождий із братії преспокійно робив те саме! А отжеж вони приязненько розмовляють один з одним, гуляючи вкупі по монастирським саду, сміються, жартують, плещуть один одного по плечах, рвуть разом спілі вишні, а тільки його одного обминають, як заповітреного.

— Все се інтрига того сибарита, того дрантивного пріора, — аж скреготав з лютости зубами патер, ходячи там і назад по своїй самотній келії. Але пожди лишень ти, — кричав він і грозив кулаками до стіни, — прийде ще й мій час! Порахуємось ми з собою!

От тим-то й не диво, що вся злість, уся ненависть патра Гавдентія громадилась над головою пріора і що кожда стріча з тим його „першим по Бозі паставником“ була для него дуже важка, тим важкійша, що до ненависти і злоби мимоволі якось домішувалось глибоке почуття встиду і пониженої людської гідности.

Пріор розумів усе те дуже добре, але розумів також, що раз відкритий як шпігун патер Гавдентій стався супроти него зовсім безсильним, і для того всякими способами старався продовжити і загострити муки безталанного патра. І так в спільній їдальні він казав йому сидати насупротив себе; було се гонорове місце, де сідав звичайно той з братії, хто в цілім конвенті вважався першою особою після пріора. Але пріор не удостоював Гавдентія ніодного слова, розмовляв з тими, що сиділи поруч него, не перестаючи тимчасом проверчувати його своїм проникливим, добродушно-насмішливим поглядом. Патер Гавдентій весь аж горів на своїм почеснім місці під тими поглядами пріора, — він почув відразу, що пріор захотів посадити його на прилюдне позорище, і весь час сидів мовчки, згорбившись, з похиленим лицем, силкуючись нікого не бачити і нічого не чути. Він ні за що не був би осмілився заговорити до свого сусіда, бо майже напевно знав, що той прикинеться, мов би не чув нічого, і відвернеться, а довкола стола піде тихе, зідливе, гадюче шушукання. І от, дякуючи тій невинній хитрості благочестивого пріора, спільні обіди сталися для патра Гавдентія неастанною тортурою; ложка страви не йшла йому в рот, кождий шматок хліба кусав він так, як би їв своє власне тіло, а з обіду вертав весь спітнілий, задиханий, розбитий. За той місяць він міцно похудів, очі запали в голову, і уста ще дужче витягнулися та поблідли.

Але ось сталася якась незвичайна річ: пріор велів покликати Гавдентія до себе до келії. Ніщо й казати, що патер ішов туди не дуже то в побожнім настрою духа. Пріор зустрів його своїм звичайним жартовливо-насмішливим поглядом, і не даючи йому сказати ані одного слова, повів свою річ:

— А як же, а як же, *reverendissime*, як я вам казав!... Сідайте, сідайте, будьте ласкаві, ось тут... Іменно, як я вам казав, так і сталось. Ось вам письмо від отця

провінціяла, і дуже, навіть дуже милостиве для вас! Розуміється, се й не дивота: ви цілковито заслужили собі на таке довіре начальства!

Говорячи се, пріор розгорнув лист провінціяла і положив його перед собою на столі. Патер Гавдентій простягнув руку, щоб узяти лист.

— Ні, даруйте, *reverendissime*, — сміючись сказав пріор і накрив лист своєю широкою, м'ясистою долонею, — лист сей не до вас адресований, а поки-що ще до мене. Я тільки маю вам переповісти його зміст, а іменно те, що ваші вказівки прийняті ласкаво і вам таки наказано поручити виконання першого їх пункту, то значить, устроювання місій і казань, де і як се вам видасться потрібним. Розуміється, що всі ми зобов'язані допомагати вам в цьому ділі, але в плянах вищої влади лежить, щоб діло се спочатку велося нишком, неапримітно, зовсім так, як ви вмієте, — не переминув уколоти Гавдентія пріор.

— Воля начальства — воля божа, — скромно і покірливо промовив патер: — і я готов хоч зараз же прийнятись за діло.

— Отсе то й гарно! — сказав пріор. — Але в такому разі скажіть, який ваш плян і яку ми повинні оказати вам підмогу?

— Я хотів би устроїти першу місію в тих самих Товстохлопах, про котрі я уперед мав нагоду згадати в розмові з вами.

— Еге, пригадую, пригадую! — potwierдив пріор. — Ви називали навіть тамошнього священика, — якесь таке прозвище...

— Чимчикевич, — підповів патер.

— Егеж, еге, Чимчикевич. Що се за проява така?

— Дуже цікава проява, — відповів патер, — і власне ся проява заставляє мене від Товстохлоп розпочати свою місіонерську діяльність. Подумайте лишень: дідуган вісімдесятилітній, дивачиско, освіти майже ніякої, стотнісінький хлоп поміж хлопами, про догмати віри ніякісінького розуміння, — одним словом, поява допотопна. І притім предобродушний чоловік, наївний і довірливий, як дитина. Так що з одного боку місіонерська діяльність в Товстохлопах дуже потрібна, а з другого боку тут власне найлекше її розпочати, бож Чимчике-

вич менше ніж усякий инший має здібности до ставлення якогось опору.

— Ну, і гарно! Боже вам помагай! Але для чого ви думаєте, що місіонерська діяльність в Товстохлопах більше потрібна ніж деінде?

— Алеж подумайте, *clarissime*, що сей допотопний чоловік живе там пятьдесят літ, і якіж то науки подає він своєму стаду! Поміркуйте, що проповіді говорить він усього два або три рази до року: тай які проповіді! Попросту чудасія тай годі! Сусідні попи переказували мені їх дословно, бо проповіді ті стали між ними „притчою во язиціх“. „Дітоньки, сьогодні Ісус Христос народився в Вифлеемі, містечку жидівським, у стайні бідній і убогій. Так, так! А з паном комісарем податковим раджу вам не заходити собі, бо що вам з того прийде? А? Його рука, його й сила. От що. Благословеніє Господне на всіх ва-а-ас!...“ Або ось другий образець: „Дітоньки мої, сьогодні Христос воскрес із мертвих, а завтра у нас храмовий празник. Памятайте собі, щоби ніхто з вас завтра не був п'яний ані бреверій ніяких не робив. Боже, вас сохрани! Чужі люде посходяться, що би то за честь була для громади, а?... А тота громадська толока — час би вам уже зійтися і порадитися, що з нею робити... Чую, що там Жид до вас підсусіджується, арендувати хоче чи що... Ге, старшина? Памятайте собі, що як тільки мені впустите Жида до села, то я й бачити вас більше не хочу! Ані чути про вас не хочу, не то що! Рцем вси от всея души, от всего помышления нашего рцем!...“

Пріор реготався невдержимо.

— Ну, замучили ви мене, *reverendissime*! Ха, ха, ха! Перестаньте, ради Бога! Та хібаж се можливе?

— Цілковита правда, *clarissime*. Але нащо вам більше, досить тільки поглянути на його життя-буття, щоб переконатися, що по нім і не такого ще можна надіятися. Живе він в бідній хлопській хатчині, старій і перекривлений; живе сам як палець, тільки з старою служницею Хвеською, глухою на одно ухо, і з старезним слугою Прокопом, сліпим на одно око. Громада побудувала було колись Чимчикевичеви з власного почину гарну резиденцію при головній улиці, насупроти церкви; але він спершу ні за що не хотів перебиратися до нової

домівки; а коли нарешті його таки присилювали, прожив у ній несповна дві неділі, ходячи по широких покоях, як сам не свій, і все жалуючись, що йому там за обширно, мов серед степу. А нарешті взяв і по-ночі перебрався назад до свого „зимівника“, а в новій, обширній резиденції, як в stodolі, зложив хліб. І виставте собі скандал в селі і в цілім окрузі, коли з усіх вікон нової резиденції виднілись самі вистобурчені снопи. І ні за що в світі не мож було спонукати старого діда, щоб знов перебрався туди жити. Прийшлося громаді, щоб запобігти загальному посміховищу, одно тільки зробити: чим скорше вимолотити попівський хліб, зложений в новій резиденції, і відтак повернути ту резиденцію на громадську радницю, читальню і шпихлір, а попа лишити в його старому гнізді.

— Ну, та й лепськогож ви собі вибрали противника, *reverendissime*! — сказав пріор, шовковою хусточкою втираючи сльози, що котились по його лиці зо сміху, але всетаки не без їдкої насмішки в голосі. — З таким противником боротьба мусить бути легка і перемога певна.

— Щож, *clarissime*! — покірно відказав патер, — коли жито поспіє, колоссе починає хилитися під серп.

— Гарно, гарно, з Богом і на жниво! А колиж думаєте вибратись?

— Думаю, що взагалі ні пощо гаяти час. В найближшу неділю можу сказати першу проповідь в Товстохлопах.

— Гарно. Сьогодні у нас понеділок. Сьогодні ще я напишу до того вашого Чимчикевича, щоб приготував усе, що потрібно для місії, а в суботу по службі божій ви й рушите в дорогу.

— Як ваша воля, *clarissime*! — відповів патер.

Оба вони встали з місць. Пріор провів патра до дверей, а на його низькі поклони відповів своїм звичайним, добродушно-насмішливим усміхом.

III.

В суботу по ранній службі божій патер Гавдентій сів на приготовану для него монастирську бричку і весело покопотів за місто. Днина була чудово гарна. По полях, куди оком кинеш, блискали серпи, бренькотили

коси, розлягалися співи, сміх і переклики робучого люду. Літня полева робота кипіла під палким соняшним промінням.

Після душного монастирського повітря патер Гавдентій подвійно любувався і розкошувався тим широким, вольним простором, тим свіжим запахущим вітерцем, що потягав від далеких соснових лісів Брідщини, тою величавою, хоч і одностайною подільською картиною.

Дорога до Товстохлоп була хоч і добра, але зовсім не близька. Була вже пообідня пора, коли легка на ресорах бричка, злегка торохтячи по твердій, глинистій дорозі, віджала в тісне подвіре товстохлопської резиденції.

— А, reverendissime! — закричав зпід якоїсь повітки отець Чимчикевич, здалека побачивши патра Гавдентія, як сей вилізав з брички: — Попелом, попелом ноги посипати таким рідким гостям! Що за бурі, що за тучі загнали вас у наші сторони, га?

Патер Гавдентій нічого не відповів, лиш усміхаючись солодко, з широко розпростертими раменами підійшов до старого і сердечно обняв його.

— Просимо, просимо ближше! Не погордуйте нашим домом! — припрошував Чимчикевич, нипаючи до вкола езуїта. — Прокопе, гей, Прокопе, — обернувся він до свого слуги і товариша, — а приладь там вівса і сіна їх коням, та поможи порозпрягати!

— А може вони зараз поїдуть, прошу єгомостя? — ліниво буркнув Прокіп, ворожо поглядаючи своїм одним оком на непростеного гостя.

— Ну, ну, поїхати вони поїдуть, — добродушно сміючись відповів Чимчикевич. — На парафію до нас не приїхали, то певно. Але й не зараз поїдуть, Прокопе, не зараз. Так швидко ми їх не пустимо. Гей, Фесько, а де ти, стара?

— Я тут, єгомостинку? А чого вам?

— Приладь-но ти нам, бабусю, деяку закуску; розумієш?

— Загнати гуску? — запитала глуха бабуса; і Чимчикевич, не маючи охоти кричати голоснійше, почав на пальцях вияснювати їй, чого йому треба.

— Ось правдивий образ цілої сеї церкви, — думав патер Гавдентій, придивляючись і прислухуючись до

всього, що діялося довкола, — здитинілий пастир, а стадо його на половину глухе, а на половину сліпе.

Але отсе о. Чимчикевич, хапаючись та дріботячи ногами, кинувся проводити патра до своєї світлички, що служила йому за одним разом за спальню, ідальню і канцелярію.

— Сідайте, *reverendissime*! сідайте! — просив він, присуваючи простий деревляний сталець, поки єзуїт обдивлювався по його домі. Правду кажучи, не було там що й обдивлюватись. Світличка невеличка, чиста і попросту обставлена деревляними меблями; деревляне ліжко в куті, прикрите старосвітським ліжником сільської, але дуже красної роботи, з боку столик завалений метрикальними книгами в міцній, шкуряній оправі, на котрій, насукір загальному сільському звичаєви, не було видно ані одної порохинки; в другім куті невеличка за склом шафка з книжками, а на стіні під старосвітським образом св. Миколая висів круглий і великий як возове колесо, вівсяний вінець, переплетений гильками червоної калини. Посеред світлиці стояв великий, чотиригранний дубовий стіл, накритий мережаною скатертю, а на ньому в деревлянній мисці лежали тільки що вирізані, золотисто-бурштинові крижки меду і заповнювали всю світлицю сильним медовим запахом.

— Отже як знав, що гості будуть, так таки душа віщувала! — весело мовив Чимчикевич. — Немов би щось тьохнуло мене по обіді: а піди вийми меду! А славний у мене мід, *reverendissime*! Прощу лишень, будьте ласкаві стрібувати!

Патер все ще сидів, мов води в рот набравши. Цілковита наївність і добродушність того дідуса троха якось змішали його. Але супротив покусї запахущих медових щільників він не міг остоятись. Присунувши свій сталець близенько до стола, він узяв гарно вирізовану деревляну ложечку, і звільна висисаючи медові щільники, розпочав з Чимчикевичем розмову. Розуміється притім, що Чимчикевич говорив усе по своєму, по руськи, а єзуїт як найдобрішшою польщиною, пильно вистерігаючись, щоб ані разу не осквернити свого язика руським словом.

— Егеж, пан-отченьку, — з видом щирого вдоволення розпочав єзуїт, — про се нема що й говорити,

славний у вас мід, славний! Недурно про вашу пасіку слава йде по цілім окрузі. Відразу видно, що тямуща рука коло бжіл ходить.

— Пятьдесять літ, *reverendissime*, пятьдесять літ з бжолами захожуся, то й як же мені не знати їх натури і звичаїв?

— Пятьдесять літ! — скрикнув патер, немов би Чимчикевич сказав йому Бог зна яку дивовижну новину. — Он воно як! Так ви вже пятьдесять літ священиком?

— Е ні, попом я вже пятьдесять і пять літ — попросту відповів о. Чимчикевич. — Аджеж постійте! Святився я тоді, як Наполеона били — під Ватерльоо чи де там! То кільки тому буде? Здається, в 1815 було? А? Славний час був, *reverendissime*! Не дай, Боже, дожити другого такого!

— Так ви гадаєте?

— Авжеж, що не як. Ну, а потім пять літ кидали мною по адміністраціях. Назнався я біди — крий, Господи! І горів і тонув, і мерз і мок, як то кажуть. І жінка покійниця в тій нужді померла; а жінка, *reverendissime*, у нашого брата перша і остатня. І тут я, на сьому місці, пятьдесять літ держуся. Як те боже дерево, де його Бог посадив, там і росте, доки Його свята воля. Слава Йому і поклін! Чи як ви думаєте, *reverendissime*, га?

— Тай село у вас славне, нема що й казати, — провадив дальше езуїт, немовби розвиваючи дальше свою попередню думку. — Проїжджаеш — аж очі радуються. Поля оброблені, сади, огороди, хати нові, худобинка сита і гладка, всюди видно достаток і благодать божу...

— Щож, *reverendissime*, працюємо, як можемо. „В поті чола твого сніси хліб твой“, чи як там у письмі сказано, га? І про других не забуваємо.

— Чував, пан-отченьку, чував, — підхопив езуїт. — Пан староста вашою громадою нахвалитися не може. Чи податки сплатити, вони, — каже — перші, чи порядки громадські, дороги, мости, — все у них, як Бог приказав. А коли треба складки якої, допомгти там чи погорільцям, чи тим, що повінь їх зруйнувала, чи бідним — Товстохлопи чисто по панськи дають.

— По людськи, *reverendissime*, по людськи, не по панськи. Пани на такі речі не дуже то щедрі. А ми так, як Христос учив: що царське, то цареві, а що боже — Богу. Чи так я говорю, а?

— Так то так, — процідив патер, крихітку похиливши голову на бік. — Про те, що людське, а що царське, я з вами не буду перечитись. Тут ваші Товстохлопи можуть бути приміром для всякої другої громади; і певно, що не за чиїм приводом, як за вашим. Се кождий мусить признати. Але що доторкається божого, духовного...

Патер не договорив, немов онимаючись порушувати таке делікатне питання. Але Чимчикевич очевидячки і не підозрівав тут нічого делікатного, і без околесини запитав:

— Щож, маєте мені з того погляду дещо закинути? Говоріть, говоріть, я радо вислухаю.

— Н-ну, закинути! — живо, немов обрушившись, підхопив патер. — Яке право мав би я закидати вам щонебудь? Сохрани, Господи! Я тільки так... тее... от приміром хотьби й те! Окружний шкільний інспектор надивуватися не може. Що се за диво, — каже, — таке село багате, порядне, дбайливе, а отсе вже п'ять літ мучуся, прошу, наминаю, і ніяким світом не можу добитися, щоб школу у себе завело.

— От що! — живо скрикнув о. Чимчикевич. — Так се інспектор вам жалувався! А може й прислав вас сюди на те, щоб ви уговорювали нас школу завести?...

— Ні, ні, пан-отче, де там! Я до такої служби зовсім не підхожий!

— Так я й думав, — успокоївшись сказав о. Чимчикевич. — А пан інспектор, не кажучи йому лихого слова, дурень тай годі. Раз йому сказали, що доки він у нас інспектором, доти школи не заложимо, то чогоб йому ще морочити? Я сам, бачиться, доволі ясно сказав се йому.

— Так йому й сказали? Ну, се цікаве діло!

— Ні, *reverendissime*, зовсім не цікаве. Не сподобався пан інспектор нашим людям, і не хочуть мати його за начальника над своєю школою. А чому не хочуть, се їх діло. „Розвідували ми — кажуть — по сусідських селах, які він там порядки заводить, як

з учителями поводитись і як їм з дітьми велить поводитись, і бачимо, що миб у себе такого не стерпіли. То ліпше нехай у нас не буде ніякої школи, ніж маємо раз-ураз дертися з інспектором та кари приймати Бог зна за що!

Патер Гавдентій аж руками розвів.

— Ну, признаюся вам, се зовсім не рація. Прості хлопські викрути! Ще чого не ставало, щоб кождий урядник старався подобатись своїм підданам! Сього такн за багато! Ну, а щож ви на те, пан-отче? Невже мовчали? Думаю, що ваш обовязок був вияснити їм, що таке вимагання, вибачайте, і дурне і безпідставне. Аджеж таким робом, через свою примху, вони позбавляють освіти ціле підростаюче покоління!

— Щож, *reverendissime*, з рукою на серці, я не міг їм того сказати.

— Не могли? А то чому?

— Раз тому, що їх правда, бо інспектор для людей, а не люде для нього. А подруге — нікого се не позбавило освіти, бо в нашім селі весь народ освічений, всі діти вміють читати і писати далеко краще ніж по сусідніх селах, де є школи.

— Всі діти вміють читати й писати! — з правдивим перестрахом скрикнув патер. — А школи в селі нема? Як же се сталося?

— Проста річ. Кождий батько й мати самі вчать своїх дітей.

— А вониж відки вміють?

— Я їх навчив. Від трийцяти літ у мене така установа, що неписьменному парубкови і неписьменній дівці з сего села шлюбу не дам.

Патер Гавдентій широко витріщеними очима дивився на о. Чимчикевича, як на яке заморське чудовище. А заморське чудовище й собіж поглищувало глупо-наївно на патра, немов не розуміючи, чого тут дивуватися.

Помовчавши таким робом кілька хвилин, о. Чимчикевич висунув ізпід стола низенький стільчик, вніс із сіней кіш повний-верховатий капустаного листа, і сів на стільчику. В тій же хвилині немов на даний знак, із підхилених дверей сусідньої кімнатки рванулись до світлиці цілі десятки кріликів і в радісних підскоках ки-

нулись до свого господаря. Струя якогось неприємного, зв'язного запаху вірвалась разом з ними в світлицю, але о. Чимчикевич не запримічав сего. Крілики вкрили дідуся, мов купа пушистого, різномастного моху. Одні повискакували йому на коліна, інші на плечі, на голову, на руки, а інші кинулись до коша і почали хрупати свіже листе, махаючи своїми довгими вушками і витріщивши десятки круглих оченят на незнайомого гостя.

— А тпрррус! — ласкаво скрикнув о. Чимчикевич, отрясаючись із мягкопушистих своїх улюблеників і викидаючи їм листе на долівку. Крілики всі разом позіскакували з його плечей і колін і кинулись хрупати, але деякі зупинились перед своїм господарем, поставали на задніх лапках і дивились йому просто в очі, немов благали, щоб не прогонював їх від себе.

— От бачите, *reverendissime*, — всміхаючись перервав мовчанку о. Чимчикевич, — твар безсловесна, як кажуть, а також дечому може навчитися і привичок набратися. Треба тільки, щоб чоловік доложив старунку до всього, що робить, — щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею, — живе. Он як! А хто душі своєї в діло не вложить, той і не найде її; чи як ви думаєте, га?

Не знати, чи запах кріликів, чи се раз-ураз повторюване питання, чи може розбуркане в душі патра підозріння, що Чимчикевич не такий дурний, як видається, чи нарешті се все разом довело патра до якогось нервового роздрознення. Він став чогось непокоїтися і поклав собі скорішше покінчити сю розмову та прямо приступити до діла.

— Зовсім з вами згожуюсь, пан-отчику, — сказав він цілком иншим, гострим і повним докору голосом. — Де священик не додасть своєму стаду духа правдивої набожності, там його й шукати дарма.

О. Чимчикевич при сих словах відразу зірвався зо стільця, мов укушений гадюкою.

— Се... се... се... ви як, *reverendissime*? — запитав він дрожащим голосом, неначе в середині у него щось кипіло і клубилося. — Се ви проти мене?

— Проти вас — не проти вас, а взагалі, — виминаючи відповів езуїт.

— Значить ніби, що я старий дурень, — з бжолами та кролями панькаюсь, а своїх парафіян побожності не навчаю, га?

— Алеж, пан-отче! Хто вам се каже? — крикнув єзуїт.

— Знаю, reverendissime, знаю, хто се каже! І ви тільки що се сказали! Щож, може воно й справді так! Може дійсно я дурень, ні до чого непригідний! Аджеж двацять літ уже всякі добрі приятелі пишуть тай пишуть на мене доноси до консисторії, що мовляв я неук, непотріб, казань у церкві не говорю і Бог знає ще що виробляю. І все се „в добрій думці“, як кажуть. Тільки що певно ніхто з них і не подумав, як то мені старому слухати такі закиди. Аджеж майте милосерде до мене! Бачите, я вже одною ногою в могилі; не нині, то завтра перед Богом на рахунок стану! Позвольтеж мені спокійно вмерти! Не затроюйте мені тих кілька остатніх хвиль! Хібаж я тому винен, що Господь десь там забув про мене і не бере мене до себе?

Голос старця урвався від зворушення, і дві грубі сльози покотилися по його зів'ялих, поморщених щоках. Єзуїт сидів мовчки, понуривши очі і силкуючись не глядіти на о. Чимчикевича.

— Знаю я добре, — знов почав трохи спокійніше Чимчикевич, — що тепер пастирям треба більше знати і вміти; але я вже за старий, щоб учитися. От хочби й ся св. догматика! Ще в семінарії мало я знав її; тай як там нас тоді вчили! А опісля й усе до решти забув. Ну, й якеж я казанне скажу своїм мужикам? Почну говорити про догми: боюсь, щоб ще ересі якої не наплутати. Ну, тодіб певно на мене посипалось тільки жалоб і доносів, що й у десятих водах не обмивсяб. Читати з казальниці те, що інші понаписували і понадруковували, признаюсь вам, і соромно і очі не служать; і все той клопіт, що й їх я багато не розумію. А говорити так, що на язик навернеться, і соромно і совісно. Я знаю, що бесідник я не мудрий. Заснуть мої парафіяне, їй Богу, заснуть, коли почну їм говорити про те, що не вяжеться безпосередно з їх життям. Не маю того дару — говорити плавно і до ладу про такі речі, що не торкаються зблизька до їх життя. Ну, і скажіть тепер, reverendissime, що мені робити! Дайте

пораду! Чи гнівити Бога, всеу призиваючи Його святе ім'я? Краще мовчати і накликати на себе гнів консисторії.

— Певна річ, — відповів згоджуючись патер, — що більший гріх гнівити Бога ніж консисторію. Але чим же ви прогнівите Бога, коли всяку неділю будете навчати своїх парафіян святій вірі і християнському життю?

— Тим прогнівлю: під час мого казання всі заснуть, а до того ще я й сам ересів наплету; он що! Вже я себе знаю добре і не пориваюсь на те, чого мені Бог не дав. А прикидатися, лукавити душею, вчити людей тому, чого сам не знаю, на те я, *reverendissime*, за старий, — сумління не дозволяє.

— Мій Боже! — загомонів патер Гавдентій, — значить, ваші парафіяне так таки й живуть без науки святої віри?

— Так таки й живуть, — відповів о. Чимчикевич, звисивши голову на груди. — Правда, правда, читають усі і катехизис на память уміють, але більше нічого й не знають; бо й я сам більше нічого не знаю, а навіть і в катехизисі не все розумію, то й не все можу їм вияснити. Ну, щож робити, *reverendissime*, коли не розумію? Брався я читати книги теологічні... Та куди тобі... Чи то очі у мене слабкі, чи то память притупилася: ні в зуб не розумію? А тут люде прийдуть часом, питають: що воно се, а як розуміти те? Щож я їм скажу? Буду брехати, коли сам напевно не знаю? От і говорю їм найчастійше: „Діточки мої! Розумійте, як хочете, а то й зовсім не розумійте: Богу се зовсім все одно. Він сам сказав: — Ність ваша розуміти времена і літа. Так і лишіть! Жийте тільки по божому, а там уже якось воно та буде.“

Патер Гавдентій аж вдарив себе по колінах.

— Бійтеся Бога, пан-отче! Невже ви так і говорите їм?

— А як же! Говорю, як сумління велить.

— Ну, а повага церкви, котрій дана власть навчати і вказувати стежки господні?

— Щож, *reverendissime*, — майже з сльозами в очах мовив Чимчикевич, — видно, що Господь Бог не хотів

дати мені тої поваги, а коли не дав, то відкиж я візьму, а?

— В такім разі ви повинні покинути се місце, до котрого почуваете себе неспосібним. Ваше сумління день і ніч повинно вас мучити за той гріх, що ви займаєте таке важне місце, а не сповняєте прив'язаних до нього обов'язків. Аджеж ви отак доводите свою духовну паству до страшної безодні невіри, варварства, здичіння! Бо чим є чоловік без віри, як не звірем? Власне сумління повинно вам се казати!

— Ну, щож, *reverendissime*, коли мое сумління нічого такого мені не говорить?

— Як то не говорить? Для чого?

— Бо мої парафіяне дуже далекі від невіри, бузвірства, чи як ви се так дивнечко назвали, *reverendissime*, га?... далеко дальші ніж парафіяне інших церковів, котрі що неділі по дві години дрімають на проповіді. Я вчу, не проповідую, а так попросту, в розмовах, про домашні, близькі всякому речі. Се я добре знаю, і вони розуміють. „Не кради, не пий, не проклинай, не бий, другому в біді допомагай!...“ Чи повірите, *reverendissime*, що за десять літ з нашого села ніхто в криміналі не сидів? Від 30 літ ані одного Жида у себе не маємо. Школи не маємо, а за то читальня яка! Правда, смішно воно; але що з того? Кому смішно, той нехай сміється!

— Гарно то все, гарно, — згоджувався патер, — але всего сього ще не досить.

— То правда, що не досить, — живо підхопив о. Чимчикевич, з лукавою усмішкою споглядаючи на єзуїта. — А ви, *reverendissime*, проїзжали через наше село? І бачили, яке воно? Немовби один сад, в котрому тут і там порозкидані хати. А до того ще з обох боків обрамоване цілим лісом овочевих дерев! Що? Може брешу?... А знаєте, *reverendissime*, як зоветься той ліс?... „Покутний“, он як. А чому? Пустопаш там була, коли я прибув сюди; так! Так і звалась „Неужиток“. А отсе я на сповіді замість звичайної покути: п'ять раз Отче наш, п'ять раз Богородице, а раз Вірую, зачав кожному завдавати таку покуту, щоб зразу коло своєї хати, а далі й на тій пустопаші засадив або защепив одно овочеве деревце, а за тяжший гріх то й кілька.

Ну, через 50 літ і ліс виріс, і все село обсадили, де тільки було яке вільне місце. За овочі з Покутного селяне касу заложили таку, що з самих процентів усі додатки краєві, повітові, громадські і шкільні оплачують; а що роздається бідним та потрібним, се і в коладу не кладу. Як же вам здається, *reverendissime*, чи мила Богу така покута, чи ні?

— Не хулить Бога, пан-отче! — гостро відгризнувся патер. — Хто може знати, що миле Богу, а що ні! Хто постигне глибину путей господніх? Але наскільки мій слабкий розум може судити, то кажу вам сміло: не мила і не може бути мила!

— Не мила? А то чому? — з неукритим зачудуванням запитав о. Чимчикевич.

— А тому, що до покути Бог вимагає серця сокрушеного і смиренного; а ви що даєте Йому? Далі Бог жадає, щоб чоловік як мога відривався від усього земного, від світової суєти; а ви своєю роботою хібаж не прив'язуєте їх серця ще більше до сего світа? Ні, отче, хибна ваша дорога! Бог не може благословити такого діла. Противно, Бог уже тепер простер над вами свою руку, посилає вам віщунів свого гніву, і горе вам, коли завчасу не покаєтеся і не вернете на шлях правди!

При сих словах патер встав мимоволі і простяг праву руку наперед. Лице його сіяло, очі блищали, на чолі і устах нависала строгість розгніваного судії.

— Віщунів? Яких віщунів? — дрожачи і блідніючи запитав о. Чимчикевич.

— То-то й горе, що ви не бачите їх! Посилає найстрашнішу духову заразу: духову сліпоту, двоєвірство і байдужність!

— Двоєвірство і байдужність? Як же ви се розумієте?

— Зовсім попросту. Ваша паства не вміє відріжнити доброго від злого, Христа від Беліяля, святої католицької віри від схизми. Ваші духовні овечки любісінько ходять за границю на православні служби божі. Хібаж се нічого?

— А, так от про що ви! — сказав Чимчикевич, відітхнувши свобіднійше і з лекшим серцем. — Ну, се, здається, не такий ще тяжкий гріх.

— Не тяжкий гріх! — аж закричав патер.

— Думаю, що ні. Аджеж і там одного Бога хвалять, ще й так само, як у нас.

— Одного Бога! — розізлився патер. — От і Турки також одного Бога хвалять. То ви певно дозволили би своїм парафіянам і на турецьке богомільє ходити?

— Ну, *reverendissime*, се вже ви задалеко зайшли. Я позволяю їм ходити на латинську службу; тільки що вони самі не радо йдуть туди, бо нічого там не розуміють. А православна служба така сама, як наша; а тих догматичних тонкостей, що розрізняють нас, ані я сам не второпаю, ані мої мужики.

— Ех, пан-отче, пан-отче! — з жалістю промовив патер Гавдентій, киваючи головою. — І ви се говорите! Ви, католицький священник, можете так говорити, а навіть так робити!

— Щож, *reverendissime*? Як хто вміє, так і піє! Щож я винен, що говорю і роблю тільки те, що знаю?

— Значить, треба розширювати своє знання, або...

— Або що?

— Або розстарати собі когось, хто би допоміг вам.

— А... хтож мені допоможе? — пренаївно запитав Чимчикевич.

— Ну, се хіба велике діло? От і я сам готов.

— Ви, *reverendissime*? А то як?

— Можу вам зобов'язатися хоч і що неділі говорити в церкві казання, а не тільки завтра.

— Завтра, як то? Не тільки завтра? — з зачудуванням питав Чимчикевич.

— Ну, так! Аджеж я того й приїхав! — відповів патер, зі свого боку також зачудований зачудуванням Чимчикевича.

— Чого приїхали?

— Щоб завтра казанне казати в вашій церкві. Аджеж ви вже повідомлені про се?

— Я? Сохрани, Господи! Я повідомлений?

— Ну, так! Аджеж наш пріор, знаєте, в Тернополі, мав писати вам про се!

— Ваш пріор! Во імя Отца і Сина!... Алеж я не знаю вашого пріора!

— Як то? Невже він не писав вам? Невже ви не дістали ніякого письма?

— Письмо якесь я на сьому тижні дістав, — відказав Чимчикевич змішаний, — але я не знав, від кого воно і про що писане.

— Як то не знали?

— Та так, що не знав! Бачите, ось воно! Що я намучився, щоб прочитати: і літери, здається, деякі розбираю, а слово хотьби тобі однісіньке! Ніде гріха діти, плюнув я на нього тай сховав. Ось вам воно: погляньте, чи се від вашого пріора?

І о. Чимчикевич подав патрови зім'яте, засмальцьоване письмо пріора. Той поглянув на него, сам не знаючи, що про се думати, і тільки охнув: письмо було писане по латині, котру Чимчикевич іще перед п'ятьдесятьма роками успів забути всю до нащадку!

— От воно як! — промовив патер, помовчавши хвилинку та встигши за той час проклясти в душі хитрого пріора, що зробив йому такого збитка: — Щож тепер буде?

— Не знаю, *reverendissime*.

— Я конче мушу завтра сказати проповідь у вашій церкві. Мені моя власть наказала.

— Щож, — смирно відказав Чимчикевич, — з Богом, *reverendissime*. Тільки що мені моя власть скаже?

— Ваша власть? Яка?

— Ну, митрополит, консисторія. Чи може ви маєте їх дозвіл?

— Ні. А хібаж се не від вас залежить?

— Авжеж, що ні. Без вищого дозволу я не можу допустити священика иншого обряду проповідати в моїй церкві.

Патер Гавдентій стояв мов укопаний. От тобі на! Через таку пусту формальність мала би пропасти його місія! Ах, і завсіди мусять його переслідувати ті дурниці, ті дрібнички життя, на котрі він не звертає уваги і котрі можуть иноді попсувати все діло. Але ні, то не може бути, бодай тепер ні! В якимсь нервовім зворушенню став він ходити по комнаті, придумуючи, що тут робити. Нараз зупинився перед Чимчикевичем.

— Так се ви кажете, що не маєте права допустити мене до проповідання в вашій церкві?

— Ні, *reverendissime*, не маю.

— Ну, а коло церкви, на цвинтарі можу проповідати?

— Там можете.

— Ну, ось і гарно. Буду проповідати на цвинтарі.

— Добре. Тільки, знаєте, *reverendissime*, я чоловік старий, слабкий; боюсь, щоб не було мені за се якої халепи.

— Від кого?

— А от хотьби від пана старости. Знаєте, на цвинтарі будь що будь публичне місце, а проповідь будь що будь — бесіда. А староста у нас гострий, службистий. Набіжить і запитає: „А що се у вас, отче, без дозволу влади на публичному місці якісь зборища збираються, бесіди говоряться?“. І щож я на се скажу?

— Смійтеся з того, пан-отче!

— Ну, ви собі, *reverendissime*, смійтеся на здоровле! А по мні мурашки бігають. Пощо мені клопоту на здорову голову? А ліпше знаєте що? У вас коні добрі, бричка легенька, дорога тепер добра: от ви, не в гнів вам кажучи, їдьте до города і добудьте дозвіл від пана старости. А я дуже радо зроблю все, що буде залежати від мене. Потрудіться, *reverendissime*; нехай се буде Богу на славу, а для мене старого спокійніше.

Патер Гавдентій думав було зразу противитися і переконувати Чимчикевича, що його побоювання даремні; але ледви помітна іронічна нотка в остатніх словах „попа“ поразила його мов грім. Він зміркував відразу, що занадто мало цинив собі того старця, і що за тою дитинячою простотою і наївністю у него криється щось більше глибоке, якесь зовсім незвичайне „собі на умі“. Не кажучи ні слова більше, червоний і розсерджений патер схопив капелюх і вискочив на ганок.

— Запрягати! — крикнув він на все горло, побачивши, що сонце вже почало слускатися, і нагадавши собі, що до города добрі дві милі.

— От проклятий піп! — воркотів він собі під носом, дожидаючи, поки запряжуть його бричку. — Замучив мене зовсім! Здається — ніби глупий мов пеня,

а тимчасом він тугий як лико. Алеж бо і я собі нівроку мудрий, тільки часу збавив даремнісінько! Чорт би його взяв з тим дозволом! Найшов, що видумати! І як то мені упоратися сьогодні?...

— А що, прошу єґомостя? Чи я не говорив, що вони скоро поїдуть? промовив усміхаючись Прокіп до Чимчикевича, запираючи ворота по відїзді гостей.

— Так то, так, Прокопе, — сумовито сказав о. Чимчикевич, — поїхали то вони, поїхали, але не сьогодні, так завтра вернуться знов.

— А най Бог боронить! — крикнув Прокіп. — А чого їм від нас треба, прошу єґомостя?

— Чого? — повторив о. Чимчикевич. — Чого? питаєш. Слухай же, Прокопе! Ти мене давно знаєш. Як ти гадаєш: дбав я про громадян? учив їх добру? давав їм добрий приклад? Був я для вас добрим попом?

— Падлюка був би той, хтоб инакше говорив! — крикнув Прокіп. — Не попом, а батьком рідним! От чим ви були для нас!

— Ну, не говори так, Прокопе. Знаю я свої хиби. Але того, що мені сказав сей єзуїт, я до нинішнього дня не знав і не думав.

— То се єзуїт? А щож він сказав вам?

— Сказав, що мої парафіяне Бога не знають, в двох Богів вірять, а то тому, що і тут і до Почаєва до церкви ходять, а в Почаєві, мовляв, уже не той Бог, що тутечки. Чуєш, небоже? І за се, грозив, не мине нас кара божя.

— От що він вам крякав! А крякали би над ним ворони!

— Не клени, Прокопе! І длятого, говорив, треба нас усіх просвіщати, навернути на правдиву єзуїтську віру; і він се зробить.

— Він? А не діждав би! А як же він нас на-вертатиме?

— Буде вам що неділі казання говорити.

— Тільки всього? Ну, чували ми їх казання! Се ще не великий страх! Нехай собі говорить. Я думав, що може зо староства наказ прийде, а староство жандармам накаже. От тоді справді був би клопіт, бо не стільки би навернули, скільки здерлиб. А казання — н-ну!

І махнувши рукою, Прокіп побрів на обійсте до

свого діла. А о. Чимчикевич довго ще сидів на ганку своєї старої хати, під тінею густо обвитої розцвілої фасолі, сидів і думав про неждану візиту єзуїта, про розмову з ним і його дивний замір.

— Ой, не проста, не випадкова то річ, — думав він. — Не на мене одного гострять зуби ті єзуїти; тільки здається, що мене першого хочуть проковтнути. Щож? Божа воля! Просив я Господа, щоб дозволив мені вмерти супокійно; та здається, що за мої гріхи не вислухав мене Бог. Прийдеться мабуть власними старими очима побачити ще початок нової боротьби, а може і свої старі кости в ній зложити. Його свята воля! А люта буде боротьба, страшна! І хто то в ній переможе? Находить на нас чорна хмара з заходу, грізна, озброєна просвітою, хитрощами, інтригою, протекціями і всякими мудрими штуками; а щож ми поставимо насупротив неї? Находить велика пошесть, страшна чума, котра може змести нас з лиця землі, як вода злизує мул. А як жеж ми охоронимось від неї, де найдемо на неї лік?...

І о. Чимчикевич узяв старий молитвенник в деревляній, полотном обшитій оправі, писаний грубим, хорошим почерком на старім, грубім папері. Се була єдина вартна річ, яку посідав він і цинив вище всього на світі. Старець розвернув книгу і почав поволі, голосно і виразно читати. Молитва успокоїла його; важке вражіння, викликане єзуїтом, розвіялося. Якось мимоволі очі Чимчикевича зупинилися на остатніх листах молитвенника, де він сам після старих записок, документів і оповідань старих людей списав більше чим трьохсотлітню літопись села Товстохлоп. Одна сторінка тої літописі звернула на себе його особливу увагу. Перечитавши її, він тихо захихикав. Якась нова думка блиснула в його голові. Він іще раз перечитав тую сторінку і ще раз усміхнувся.

IV.

Була неділя. Прехороший літній день. На небі не видно ні однісінької хмарки. Темною густою зеленою вкривали вікові липи стару, але ще добре одержану церкву з її червоною банею, що була покрита бляхою, з позолоченим хрестом на вершку. Побіч церкви блищав,

аж горів, новий, мідяний дах на невисокій присадкуватій дзвіниці. З церкви розлягався голосний, на ціле село протяглий спів літургії; у церкві співали всі, хто лиш міг: чоловіки, жінки, хлопці і дівчата гармонійним хором. Здавалося, що величезна хвиля тих голосів розпирає стіни старої церковці і підносить її на собі вгору. З боку коло крилоса стояв високий і чорний патер Гавдентій, з якимсь не то набожним, не то похмурим лицем, і ждав, поки скінчиться служба божа. Богато він натерпівся вчора: пізно в ночі приїхав у містечко і якось переночував у лихій жидівській коршмі. Ранком набігався немало, заким розбудив старосту і отримав від нього позволення промовити на публичнім місці. Та все таки він поставив на своїм і вернувся на час. Зразу він дуже боявся, щоб о. Чимчикевич не втяв йому штуки і не упорався з службою божою вчасніше, так, що він, приїхавши, застане лиш заперті двері і вже нікого в церкві. Але ні. О. Чимчикевич поступив собі зовсім лояльно, а по утрені ждав аж годину на його приїзд. Се потрохи помирило патра з Чимчикевичем, хоть дотепер не міг він йому простити вчорашнього занепокоєння.

Ось о. Чимчикевич дрожачим голосом прочитав євангеліє. Патер подумав, чи не почне він сам тепер проповідь, але ні: панотець править службу божу далше. Ось і служба божа кінчиться. По причастію патер вийшов з церкви. Недалеко дзвіниці між двома величезними липами лежала велика, чотирогранна, на два лікті висока плита, якийсь старий надгробний камінь. Патер станув на ній, то буде його амвона. Виняв з хустини комжу і натягнув її поверх сутани. Стоячи високо на плиті з полискуючим на сонці, гладко виголеним тіменем (барет він забув узяти з собою), здавався він високим як придорожній стовп і грізним мов мара. Сонце доходило вже до полудня і пекло немилосерно. В тіні лип цвірінькали воробці. Маса червоних великих блощиць лазила по гробах і наповняла всі отвори і тінисті щілини в деревляній загороді. Ані вітерець не подув, щоби відсвіжити повітря. Листе не рухалось зовсім, мов замерло. Патер стояв якраз на такому місці, де за цілий південь не було тіни. На його чолі, щоках і руках почав виступати піт дрібними блискучими краплинами;

він нетерпливо прислухувався співови, котрий потоком виливався з церкви. Вже прочитано благословеніє, коли нараз патер з гніву мало-що в голос не закликав — з церкви розляглося: Радуйся, Николає, великий чудотворче!

— З розуму зійшов піп, чи що? Захотілось йому сьогодні читати акафіст!

Але гнів на ніщо не придався, треба було ждати кінця акафісту. А о. Чимчикевич немов би навмисно кожде слово виголошував протягло, поволі, мов би догадувався, якої муки зазнає патер Гавдентій! Доброї пів години тягнувся акафіст; а як вимучився за той час патер на своїй кам'яній амвоні на сонічнім скварі, того ні пером описати, ні в казці розказати. Радо би був зліз він з плити і сів у холодку під дзвіницею, колиб не громада дітей і старших дівчат, котрі повиходили з бабинця і поставали під церквою, заєдно хрестячись і споглядаючи на него.

При них злізати якесь нескладно. Патер разів з двацять послав їх до чорта, але се небогато помагало. Дрібні крапельки поту давно вже перемінилися на ручайки, що тихо спливали долі щоками, по плечах і грудях. Сорочка була на нім зовсім мокра і прилипала до тіла. Кров біла сильно в лице, голова горіла, в ушах шуміло, в горлі пересохло; патер став на правду побоюватись сонічного удару або якої небудь нагальної слабости.

Ну, слава Богу! вже скінчився і акафіст! Він зітхнув свободнійше. Але шож се? В церкві спів затиш, щось говорять. Можеж то бути? О. Чимчикевич почав проповідь! Патер іронічно усміхнувся, пригадавши собі оповідання про його проповіді. Мабуть вона не буде довга, подумав він. А всежтаки шкода, що я не в церкві. Було би цікаво послухати!

Дійсно варта було почути ту проповідь.

— Дітоньки мої, — промовив о. Чимчикевич, — вичитав я отсе в старих паперах, що нині якраз сто літ минає... еге, сто літ, як один день! — як у нашому селі Товстохлопах вибухла страшна пошесть. Пів села вимерло за один тиждень. Триста вісімдесят душ без сповіді і причастя святого. Нехай нас усіх Бог боронить від такого, небожата! А як гадаєте, дітоньки мої,

чи не годилось би нам як небудь відсвяткувати столітню пам'ятку такого великого нещастя?

Нарід стояв, хрестився набожно і зітхав із глибини душі.

— Так слухайтеж, як я про се думаю, дітоньки! — продовжав о. Чимчикевич. — Відправмо молебень з коліноприклоненням за ті померші душеньки, а опісля виберіть собі кільканайцять парубків що дужчих, розумієте? І нехай вони за чергою до самого вечера дзвонять не вгаваючи. Нехай ті голоси ідуть до всевишнього Бога і сповістять тих наших небіщиків, що ми і по сто літах не забули про них. Нехай се буде Богу на хвалу, щоб Він змилювався над нами і відвернув від нас усяке лихо, усяку чуму тілесну і духову. Амінь.

По тих словах задзвонили маленькі цорковні дзвінки, відтак обізвалась тонка сигнатурка у церковній копулі, а за нею загуділи грімкі голоси з дзвіниці. Нарід упав на коліна і почалася панахида. Патер глядів здивований, не розуміючи, в чім діло, не знаючи, чи йому стояти, чи також упасти на коліна. Вкінці і він приклякнув на своїй плиті.

Скінчилася панахида, скінчилася служба божа, но дзвони як гуділи, так гудять. Хрестячись почав нарід виходити з церкви; дівчата в білих сорочках і різнобарвних стяжках пестріють як мак; за ними показались жінки в білих намітках, засіріли мужики в темних свитках; діти купками розбіглися по кладовищі. Патер стояв на камені облитий сонічним блиском і перехрестився. Нарід цікаво згромадився круг нього — а дзвони гудуть не втихаючи. З злосливою усмішкою тиснуться парубки до дзвіниці, вистукують важкими чобітьми, спинаючися вгору по крутих сходках, а ті, що вже вилізли, повихиляли голови зо всіх вікон і отворів і з неменшою цікавістю глядять на езуїта. Крізь гучний голос дзвонів чути їх регіт.

Зібралась ще більша юрба народу, патер перехрестився ще раз, потім здивований глянув на дзвіницю, мов би питав очима, коли вже раз перестануть там дзвонити? А дзвони і не думають переставати, гудуть що сили. А хороші і голосні ті дзвони на товстохлопській дзвіниці! Розповідають, що вилито їх з колишніх козацьких гармат, що тут були затоплені в болотах по

якійсь битві, а пізніше віднайшли їх мужики. Хороші, голосні дзвони! Як усі сім задзвонять разом, то при дзвіниці свого власного голосу не вчуєш, а гомін їх чути в сімох сусідніх селах.

Патер перехрестився третій раз.

— Во ім'я Отця і Сина, — почав він грімким голосом — та куди там! За дзвонами нічого не чути.

— А що, не перестануть вони там дзвонити? — крикнув він що сили до зібраної вколо него юрби.

— Га, що, як!? — закричали йому в відповідь люде.

— Не перестануть дзвонити? — ревнув що сили патер.

— Перестануть.

— Коли?

— У вечір.

— Як то у вечір? А чомуж се?

— Чому проганяємо.

— Яку чуму?

— Сто літ тому! Чума була! Триста душ без сповіді! За померші душі! Чуму проганяємо! — Такі уривані фрази розібрав патер зпосеред змішаного крику народу. Зараз догадався він, що се нова видумка Чимчикевича. Очі його заблискали гнівом, і він зіскочив з каменя на землю.

— Я вам маю говорити проповідь, — промовив він ласкаво до народу.

— То говоріть! — роздалися голоси з купи.

— Як же мені говорити, коли дзвонять? Скажіть, щоб перестали!

— Ні, не можна!

— Але мені сам староста дозволив говорити!

— То говоріть.

Зпосеред юрби роздавався чимраз частіший сміх. Дзвіниця була переповнена молодіжю, серед котрої кождий рух і слова патра розбуджували непогамований сміх і радість. А дзвони не переставали гомоніти ні на мінуту. Патер побачив, що труд його даремний, противно, чим більше він буде лютитись, тим смішніше буде його положення. І він роздумав, що ліпше уступити сим разом, в надії, що другим разом тим повніше осягне побіду. Солодко усміхаючись, він промовив:

— Ну, дзвоніть собі, дзвоніть, я приїду на другу неділю. Бог з вами!

Але сідаючи на бричку, що тут таки за церковною огорожею ждала на него, він стисненим кулаком погрозив в сторону попівства і злосливо проворкотів:

— Почéкай, ти стари шизтатіку, я тебе наўче!
(1887).

Притча про життє.

Було се в Індії.

Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку,
Ще здалека почувши рик її,
Почав тікати чоловік що духу.
Тікаючи наскочив він враз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертати, не було де скритися,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стіни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю піднімає.
Недовго думаючи, він чепився
За ту берізку; держачись руками
За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відітхнув і дроз смертельна
Потроха втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?

Перший зирк його
Впав на корінне деревця, що в ньому
Була його єдина опора.
Що за притчина? Глядить: дві миши,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадливо і ненастанно й прудко
Гризуть корінне того деревця,
Лапками землю порпають. Працюють
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похолело в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертний
Надбіг над пропасть і його побачив
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.

І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка вється і широко
Пащеку рознімає, жде лише,
Щоб він упав для неї на-поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! се
Гадюка звита в клубок, що в щілині
Дрімала. Рад був скрикнути чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.
Рад був молитися, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний
Він висів, певний, що в найблизшій хвилі
Коріння миши підгризуть, гадюка
У ноги вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде змиї в пащеку.

А втім — о диво! На гильках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо чмелів. У щільнику малому
Було там троха меду, а чмелі
Всі полетіли в поле за пожитком.
І закортіло чоловіка того
Покушати меду. Він всіх сил добув,
Піднявся троха вгору і устами
Досяг щільник і ссать його почав.
І враз немов рукою відняло
Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про льва, що вив йому над головою,
Про миши, що його підпору гризли,
І про дракона, що в низу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказану, високу розкіш раю.

Готама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
„Сей чоловік, брати, то кождий з нас.
Життя важке, природа нам ворожа
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас оточують,
Як того мужа, що там в балці висів.
Голодний лев над нами, то є смерть;
Дракон в низу, то вічне забуття,
Що кожного нагрожує пожертви.
А миши, чорна й біла — день і ніч.

Що ненастанно вік наш підгризають.
А та гадюка під ногами, браття,
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчепився,
Міркуючи спастися від заглади,
Се людська пам'ять — щира, та коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:
Се чиста розкіш братньої любови,
Се той чудовий мід, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу ізза діл минутих —
В простори повні світла і свободи.
Хапайте сквапно каплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,
У роскоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих сфер лежить ваш рай“.

(1892).

Указ проти голоду.

Голод вибух в перським краю:
В найбагатших городах
Бідні з голоду вмирають
По бульварах і садах.

Вчув се Періс, цар суворий,
І розлютивсь. „Що се знов!“
І на голод спосіб скорий
Не міркуючи знайшов.

До славетних магістратів
Найбагатших в краю міст
Пописав і попечатав
Власноручно сюю вість:

„Сей указ мій царський строгий
Всяк у серце хай бере:
Де один у місті вбогий
З голоду від нині вмере,

„Там я богача одного
Взять велю — чи круть чи верть,
Голодом в тюрмі підземній
Заморю його на смерть“.

І указ сей чудо справив:
Хоч як хліб подорожів,

Бідний все мав хліб і страви,
А богач не зубожів.

(23 жовтня 1892).

Побіда.

Халіф Абдельмалік святкує побіду
У куфському замку. К кінцеві обіду
Від війська посла
Кривавую голову в місі внесли.

„О царю — сказали — твій ворог неситий,
Давнійший халіф наш Масаб уже вбитий.
Горда та буйна
Його голова — в сьому місі вона“.

І мовив халіф: „Отой замок відлюдний,
В котрім такий дар я отримав пречудний.
Від нині я вमितь
Весь золотом кажу і шовком оббить“.

Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі
Сидів і понурив чоло у задумі.

„Старий, ти чого
Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?“

„Хай буде звеличане ймення Господне!
Аллах тобі, пане, шле радість сьогодні, —
Та я нагадав,
Які вже я види в сім замку видав.

„Літ тому пів сотні у стіп Обейдалли
Так само Гуссейнову голову клали
Від війська посла,
Що тут з боєвища її принесли.

„Літ десять минуло, і труп Обейдалли
Так само в підніжжє Мохтару поклали
Від війська посла,
Що тут іще теплим його принесли.

„Літ десять минуло, халіфа Мохтара
Такаж з рук Масаба наскочила кара:
Ось тутка посла
Махтарову голову в місі внесли.

„І мовив Масаб: „Отсе місце блаженне
Мармуром блискучим хай буде вмощене!“
І ось мов жива
На сьому мармурі його голова“.

Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся,
А потім з тим словом до слуг обернувся:
„Гей, хлопці, а гов!
Зруйнуюте сей замок до самих основ!“

(1892).

Не слід усякого любити.

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.

Господь сказав: „Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!“
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: „Моїх ворогів любіте!“
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог божий, ворог правди й волі
Не варт любови вашої ніколи.

(1895).

Зів'яле листє.

Другий жмуток (1895).

III.

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленійша ива;
Ой між усіми дівчатоньками
Лиш одна мені мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усі квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всі зорі внизу і вгорі —
Її чорнії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потапає,
Та її голос — пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моїм серці ще більше горе
Я навік її втратив.

IV.

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово гостре як бритва?

Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?
Ох, тії очі темнійші ночі,
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!
І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!
Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

V.

Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?
Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?
Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому,
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.
Та вгору не пнуся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю,
Я вгору не пнуся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отінив як хмара,
Отінив як хмара.

VI.

Ой ти, дубочку кучерявий,
Ой, а хтож тебе скучерявив?
Скучерявили густі лози,
Підмили корінь дрібні сльози.
Скучерявили темні ночі,
Зранили серце чорні очі.
Чорнії очі, пишна врода,
Гордая мова, непогода.
Гордая мова — вітер зимний,
Вічна розлука — жаль нестримний.

Вжеж моє серце сохне, тане,
Вжеж моя краса вяне, вяне.

Вже моя сила слабне, гнеться,
Вже мені весна не всміхнеться.

Падуть листочки звялі, звялі —
Оттак і сам я впаду далі.

Решту краси, решту сили
Поріжуть живо гострі пили.

Гострії пили, людська злоба,
Стопче байдужість як худоба.

VII.

Ой, жалю мій, жалю,
Гіркий не помалу!
Упустив я голубочку,
Та вже не спіймаю.

Як була близенько,
Не дав їй принади, —
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Забрала всі мрії,
Всі втіхи, надії,
Як весна бере з собою
Квіти запашнії.

Як була близенько,
Я ще вагувався,
Щоб так швидко улетіла
Я й не сподівався.

А як улетіла,
Вернуть не схотіла,
То забрала за собою
Мою душу з тіла.

XIII.

Отсе тая стежечка,
Де дівчина йшла,
Що з мого сердечка
Щастє унесла.

Ось туди пішла вона
Та гуляючи,
З иншим своїм любчиком
Розмовляючи.

За її слідами я
Мов безумний біг,
Цілував з сльезами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов нурок перли ті
На морськóму дні,
Сквапно так мій слух ловив
Всі слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвивається,
А у мене серденько
Розривається.

Залягло на дні його
Те важке чуття:
Тут навіки згублений
Змисл твого буття.

Все, що найдорожше,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загублене.

Чим душа жива була,
Чим пишалася...
Отсе тая стежечка,
Щоб запалася!

XVII.

Як почувеш часом край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XX.

Сипле, сипле, сипле сніг, З неба сірої безодні Міріядами летять Ті метелики холодні.	Білий килим забуття, Одубіння, отупіння Все покрив, стискає все До найглибшого коріння.
---	--

Одностайні мов жура, Зимні мов лихая доля, Присипають все життя, Всю красу лугів і поля.	Сипле, сипле, сипле сніг, Килим важче налягає... Молодий огонь в душі Меркне, слабне, погасає.
---	---

Декадент.

(В. Щуратови).

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне відшукав та вчене
І Руси сповістив: „Ось декадент!“

Що в моїй пісні біль і жаль і туга,
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Я не люблю безпредметно тужити,
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Нераз і прів і мерз я і охрип,
Та щеж оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в локх.
Мій поклик: праця, щастє і свобода,
Я хлопський син, прольог, не епільог.

Я з пюцями за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,
На празнику життя не позіваю,
Та в бідности не опускаю рук.

XVII.

Як почувеш часом край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XX.

Сипле, сипле, сипле сніг,
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Одностайні мов жура,
Зимні мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

Декадент.

(В. Щуратови).

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне відшукав та вчене
І Руси сповістив: „Ось декадент!“

Що в моїй пісні біль і жаль і туга,
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Я не люблю безпредметно тужити,
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Нераз і прів і мерз я і охрип,
Та щеж оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастє і свобода,
Я хлопський син, прольог, не епільог.

Я з пющими за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,
На празнику життя не позіваю,
Та в бідности не опускаю рук.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на „шрррум“ настроїть ліру.
Який же я до біса декадент?

(1896).

Поклони.

I. Поет мовить:

Вниз котиться мій віз. Повяли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в нові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!
Cosa perduta!

З яким же запалом я йшов до бою!
Як рвалася вперед душа вітхнута!
Горіло серце чистою любовою!...
І щож здобув? Лишив що за собою?
Cosa perduta!

Не дав мороз моїм листкам розвиться,
Квітки мої побила буря люта!
Не довелось геройським боем битися,
Ломаться звільна мусів, ржою вкритися —
Cosa perduta!

З дрібних шпигань мої повстали рани,
Частками жерла моє серце скрута...
Я й сам не знав, де ті мої тирани?
З дрібних огнів сплелись мої кайдани!
Cosa perduta!

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!
Cosa perduta!

II. Україна мовить:

Мій спнку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався, —
Чогож ти иншого чекав?

Сам знав, що гола я і вбога,
І до-мойого ти порога
Прийшов, захтів служити мені.
Ну, в мене слугам плати скупю,
А нарікати на мене глупо...
Просила я тебе, чи ні?

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
„Не любить Руси він ні раз“!
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Тай те подумай ще, будь ласка:
Твойого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.

III. Рефлексія.

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом отсе під ним я упадаю,
З батьківської руки твоєї допиваю
Затровний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,
Чи ні, — одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найліпші сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те камінне,
Яким в відплату за плодюче насінне
Ще при життю обкидувано їх.

IV. Сідоглавому.

Ти, брате, любиш Русь,
Яж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Яж гавкаю раз-враз,
Аби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Яж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана, —
Яж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій, то труд важкий,
Горячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьманне, панування, —
Менеж болить її
Відвічне страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь і шана, —
У менеж тая Русь
Кривава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Яж не люблю її
З надмірної любови.

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
„Не любить Руси він ні раз“!
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Тай те подумай ще, будь ласка:
Твого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.

III. Рефлексія.

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом отсе під ним я упадаю,
З батьківської руки твоєї допиваю
Затроєний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,
Чи ні, — одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найліпшії сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те камінне,
Яким в відплату за плодюче насінне
Ще при життю обкидувано їх.

IV. Сідоглавому.

Ти, брате, любиш Русь,
Яж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Яж гавкаю раз-враз,
Аби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Яж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана, —
Яж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій, то труд важкий,
Горячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьманне, панування, —
Менеж болять її
Відвічне страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь і шана, —
У менеж тая Русь
Кривава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Яж не люблю її
З надмірної любови.

V. Як би...

Як би само велике страждання
Могло тебе, Вкраїно, відкупити, —
Булоб твоє велике панування,
Нікомуб ти не мусіла вступити.

Як би могучість, щастє і свобода
Відмірялись по мірі крови й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа, —
То хтоб з тобою супірництво зніс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби;
Лиш в кого праця потом скрань зросила,
На верх той вибеться із темної юрби.

Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кільки нас всю силу спрацювало,
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!

VI. Моїй не моїй.

Поклін тобі, моя зівяла квітко,
Моя розкішна, невідступна мріє,
Останній сей поклін!
Хоч у життю стрічав тебе я рідко,
Та всеж мені той спогад серце гріє,
Хоч як болючий він.

Тим, що мене ти к собі не пустила,
В моїх грудях зглушила і вгасила
Любовний, дикий шал,
Тим ти в душі сумній і самотній
Навік вписала ясний і високий
Жіночий ідеал.

І нині, хоч нас ділять доли й гори,
Коли на душу ляжуть злії змори,
Тебе шука душа,
І до твоєї груди припадає,
У стіп твоїх весь свій тягар скидає,
І голос твій весь плач її втиша.

А як коли у сні тебе побачу,
То, бачиться, всю злість і гіркість трачу,
І викидаю мов гадюк тих звій:
Весь день мов щось святе в душі лелію,
Хоч не любов, не віру, не надію,
А чистий, ясний образ твій.

(1897).

Притча про приязнь.

Вмираючи покликав батько сина,
Що був його єдина дитина,

І мовив, звівши голову стару:
„Мій синку, швидко я мабуть умру.

„Дав Бог мені прожити много літ,
Добра надбати і пізнати світ.

„Добро тобі лишая. Не марнуй
ного, тай понад міру не цінуй.

„Не думай в нім мету життя знайти, —
Се сходи лиш до вищої мети.

„Та крім добра ти маєш, синку, те,
Що найважніше — серце золоте,

„Досить науки і здоровий ум,
І вже пройшов ти молодости шум.

„Одного лиш бажаю ще тобі,
Щоб мав ти друга щирого собі“.

Син мовив: „Татку, дяка вам і честь!
Та в мене другів щирих много єсть“.

„О синку, много при їді й вині,
Та в горю допомгти — напевно ні!

„Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів
Знайти одного лиш — тай то на-пів“.

„Ні, татку, — мовив син, — з моїх друзяк
Піде за мене кождий хоч на гак!“

Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, ти,
Та я би радив пробу навести.

„Заріж теля і запакуй у міх,
А нічу йди з тим до друзяк своїх.

„Скажи: „Біда! я чоловіка вбив!“
Проси, щоб захистив тебе і скрив.

„Своїх отак попробуй, а потім
Застукай і в мого друга дім“.

Послухав син. Як змерклося цілком,
Пішов важким навючений мішком.

До друга найлюбішого воріт
Застукав: „Живо, живо отворіть!“

Явився друг: „Се що тебе жене?“
„Я чоловіка вбив! Сховай мене!“

Та сей, не відчиняючи воріт,
Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід

Ти хочеш у тяжку біду вплескати?
Аджеж коли почнуть тебе шукать,
То деж підуть насамперед? Сюди!
Бо знають, що я друг твій! Геть іди!“

Пішов по інших своїх друзях син, —
Не скрив його, не втішив ніодин.

А дехто мовив: „Забирайся ти!
Я зараз мушу властям донести.

Аджеж всі знають, як дружили ми, —
Ще скажуть, що до спілки вбили ми“.

Оттак всю ніч продвигавши свій міх,
До батькового друга він прибіг.

„Рятуйте, дядьку! Я людину вбив,
Та вже й у місті шуму наробив!

„Ось труп! Там десь погоня вже жене!
Ой пробі, скрийте трупа і мене!“

Старий живенько замки відкрутив
І з міхом парубка в свій дім пустив.

„Ну, ну, ходи, небоже, скрийся тут!
А трупа десь я впру в безпечний кут“.

Замкнув ворота, взяв на плечі міх —
Та парубок упав йому до ніг.

„Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні!
Ніяке зло не сталося мені“.

І він сказав йому батьківську річ
І все, що діялося з ним сю ніч.

І як подвійно тут він скористав:
Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав.

(1897).

Притча про правдиву вартість.

Асока цар премудрий, милосерний
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та се не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, генералам
Сидіти поруч старців у лахміттю,
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Ясніла від каміння дорогого;
Друга ж була звичайна, деревляна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив цар: „Мої міністри любі,
Котра з отсих скриньок вартнійша буде?“

І одноголосно сказали всі:
„Авжеж вартнійша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки!“

То цар велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче, так що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге камінне
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, генерали та вельможі.

А цар сказав до них: „Ну, щож тепер?
Чи справді скринька золота вартнійша?“

І строго глянувши на них, сказав:
„Ся скринька золота, се ви панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
В нутріж у вас незгода, гниль і зрада.

„А ся засмолена, се ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомольці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
За те з душі своєї гнів і зависть
І пристрасть випололи наче хопту,
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум неначе сонце прояснили“.

Та ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

(1897).

Притча про нерозум.

Стрілець сильце заставив,
Спіймалась пташка вмить;
Він взяв її, щоб зараз
Головку їй скрутить.

Залебеділа пташка:
„Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?“

„Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життя“.

Стрілець мій здивувався.
„Чи бач, ся дробина
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?“

І мовить: „Добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що-то змудрію,
Тебе пущу я з рук“.

І мовить птах: „Не жалуй
За тим, чи зле, чи гоже,
Що сталося раз і більше
Відстатися не може“.

Стрілець подумав: „Правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може“.

І мовить птах: „Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш — розробити,
Минуле знов вернути“.

Стрілець подумав: „Правда!
Шкода бажань і скрути,
Що зробиш — не розробиш,
Що сталось — не вернути“.

І мовить птах: „Ніколи
Не вір ні в які дива,
Не вір ні в яку вістку,
Що просто неможлива!“

Стрілець подумав: „Правда!
Чимало плещуть дива,
А розміркуєш — скажеш:
„Се сплітка неможлива!“

„Гаразд — сказав він — пташко!
Не злі твої науки.
Летиж собі й стрільцєви
Не попадайся в руки“.

І пурхнула пташина
На близькій гильці сіла,
І до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

„Ей, тай дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуриться!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!“

„Бо знай, в моїй утробі —
Як би ти знав отсе! —
Є перла так велика,
Як струсове яйце!“

Стрілець аж зойкнув з жалю,
„А щож я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!“

І він підбіг під гильку
І скочив, що є сил,
Аби спіймати пташку, —
Та ба, не має крил!

А потім мовив: „Пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.“

„У клітку золотую
Всаджу тебе я сам,
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!“

Пташина відповіла:
„Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув!“

„Зробив ти добре діло:
Мені летить велів! —
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.“

„А потім забажав ти
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.“

„А чом? Бо несуразним
Повірів ти словам,
Що в мні є перла більша
Удвоє ніж я сам“.

(1897).

Притча про красу.

Аристотель мудрець Александра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

„Більш ніж меч і огонь і стріла і коса
Небезпечне оружжє жіноча краса.

„Тільки мудрість, наука і старші літа
Подають проти неї міцного щита“.

Аристотель мудрець по садочку гуля, —
Бач, Аглая іде і очима стріля!

Та Аглая, котрої надземна краса
Звеселяє людей і самі небеса;

Та їдких її слів і шпаркого ума
Всі боялися, навіть цариця сама.

Аристотель дівчині гаразд придививсь,
Як повз нього ішла, низько їй поклонивсь.

І промовив: „Аглає, благаю, молю!
Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю.

„На часок-волосок вволи волю мою!
Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю“.

Усміхнулась Аглая. „Сеж почесть мені,
Що на мні зупинив свої очі ясні

„Той мудрець, що пишавсь ним Греція вся,
Що умом обняв землю, зглибив небеса.

„Я твоя. Що захочеш, зо мною чини,
Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни.

„По саду тім, де вються доріжки круті,
Пів години мене провози на хребті“.

Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат,
Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать.

І хламиду він зняв і рачкує піском,
Його очі Аглая закрила платком,
І сидить на хребті й поганяє прутком.

Так заїхали враз аж на площу садка,
Де під тіню дерев край малого ставка

Александр сидів, його мати й весь двір, —
Срібний сміх там лунав і пісні й бренькіт лір.

А Аглая кричить: „Ну, мій ослику, ну!
Ще мінуточки дві! Ще минутку одну!“

Аж у круг двораків його дівка пуста
Завела і зіскочила живо з хребта,

І платок із очей поспішила знять...
Що там сміху було, то й пером не списать.

Аристотель мудрець Александра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

„Більш ніж меч і огонь і стріла і коса
Небезпечне оружжє жіноча краса.

„Ані мудрість, наука ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.

„Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець
Може бути проти неї надійний борець“.

(1897).

Легенда про вічне життя.

1.

Олександр Великий весь світ звоював
І отсе в Вавилоні мов бог раював.

А побожний аскет вік в пустині прожив,
І молитвою й постом богині служив.

Наче сонце, що разом прогонює тьму,
Так богиня в опівніч явилась йому.

Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго,
Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?“

Аскет мовить:

„Хоч яке се життя і трудне і сумне,
Дай, щоб старість і смерть оминули мене“.

Богиня мовить:

„Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх,
Наж тобі сей малий золотистий горіх.

„Одну нічку не спи, один день промовчи,
І очистивши ум, сей горіх розтовчи.

„Шкаралящу в огонь, а розкусиш зерно,
Дасть тобі молодим вічно жити воно“.

2.

Цілий день промовчав і не спав усю ніч
І готовивсь аскет на великую річ.

Ось огонь розпалив із пахучих полін
І кадило в огонь щедро кидає він,

І закони Господні проходить умом,
Щоб очистити ум, не схибити притьмом.

Та ось сумніви в серці повстали страшні:
„Вічно жить — молодим — ну, пощо се мені?“

„Чи вертати у світ, де панує борба?
Чи ось тут вічно жить? Сеж безумство хіба!“

„О, богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
Та безцінний твій дар комусь іншому дам.

„У нас цар молодий, богорівний наш цар!
Богорівним зовсім його зробить твій дар.

„Міліонам він сонце, життя є нове, —
Для добра міліонів хай вічно живе“.

3.

Олександр Великий весь світ звоював,
Та дівчини рабом себе він почував.

Персіянки Роксани правдива краса
В його серці горить, мов пожар не згаса.

У обіймах його та красуня горда
Наче тає, на груди його припада;

Та хвилина мине і він чує, що ось
В її серці вороже ворухиться щось,

І в очах ще вогких від любови і жаги
Дикі іскри горять, наче злі вороги.

З її уст вилітають бажання страшні —
Се бажання пожарів, убійства, різні.

Їй опертись король не здоліє й на мить:
Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить!

Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?...
День у день із небес його кидає в ад.

4.

Олександр Великий богині моливсь:
„Дай, богине, щоб нині весь світ провалився!

„Або дай, щоб скінчилася мука моя,
Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?

„Чом міняється так, кілька є в дні годин?
І чи в серці її я паную один?“

В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
І покірно царю до землі поклонивсь.

„Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
Згинуть! Ось тобі дар від твогого слуги.

„Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх“.

І він все розповів, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

„Міліонам ти сонце, добродій еси, —
Будеш жить вічно юний, як плід сей зіси“.

5.

„Вічно жить! Молодим! Справді божеський дар!“
І великим, безсмертним почув себе цар.

„Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне мов квітка марна!

„Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
З нею жить! Або радше ти сам умирай!“

Вже й не думає цар, до Роксани біжить.
„Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!“

І сказав їй усе, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.

„Коли любиш мене, моє сонце ясне,
Дасть безсмертє обом нам зерно те дрібне.

„А не любиш“ — урвав. „Кого хочеш, люби!
Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!“

Счервоніло дівча, в личко вдарила кров, —
Олександр не ждав її слова — пішов.

6.

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?

Не про те! Інший жар в її серці горить!
Інший бог там живе! Інший цар там царить.

Він мета її мрій, осолода очей,
Над усіх милий їй генерал Птолемеї.

Хоч не любить її і холодний як лід,
Вона рада свій вік дати за сам його вид.

„Вічно жить молодій, а без нього? О, ні!
Краще він хай живе, дасть безсмертє й мені!

„Нуж поможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не бути“.

Птолемея знайшла і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.

А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександр у вино трути-зілля влила.

7.

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.

Головами хитають старі лікарі,
І тривога як ніч залягла у дворі.

По всім краю йде вість наче змора та сон,
І сумує весь край і рида Вавилон.

Ось у строях, білилах, румянах ціла
В Олександрів покій куртізана вийшла.

„Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудотворний горіх!“

„Від богині се дар. Як зіси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно“.

Спалахнув Олександр. „Нещасна, дрожи!
Від кого маєш плід сей? Поправді скажи!“

Та дівча не дрожить, не спускає очей.
„Мені дав його твій генерал Ітолемей“.

8.

Олександр у болях жорстоких лежав
І в руці своїй плід чудодійний держав.

„Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!

„Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох ні!

„Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.

„Міліони людей могу вбити, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?

„Вічно жить! О богине, се жарт, се сміх!
Вічне щастє чи дасть сей чудовий горіх?

Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в Нірвану волю, чи в Олімп або в ад!“

9.

Серед болю в постелі підводиться цар,
І побожно цілує чудотворний той дар,

І в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудотворний горіх бистро кидає він.

І здалось, що вже біль не так люто палив,
Мов би в збурену кров охолоди налив.

Прояснів його ум, серце збулось химер,
А в опівніч саму Олександр умер.

(1897).

Гей розіллялось ти, руськеє горе.

Гей розіллялось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!

Бачили мури Любляни та Реки,
Як з свого краю біг Русин навтеки.

Руські ридання й стогнання лунали
Там, де Понтеби білються скали.

Аж із Кормон, мов живого до гробу,
Гнали жандарми наш люд як худобу.

Небо італьське блакитне, погідне
Бачило бруд наш, пригноблення бідне.

Генуя довго мабуть не забуде,
Як то гостили в ній руськії люде.

Будуть ще внукам казати против ночі:
„Дівний тут люд кочував із півночі.

„Рідну країну з слізми споминав він,
Але з прокляттям із неї тікав він.

„Спродував дома поля, господарство,
Вірячи байці про Рудольфа царство.

„Дома покинувши землю родинну,
Гнався, щоб мрію ловити дитинну.

„Смілий у мріях, у вірі беззглядний,
В дійсности наче дитина безрадний.

„Ані порадитись, ні побалакати, —
Знав він лиш гнуться та жебрати та плакати“.

Гей розіллялось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!

Доки гамбурські, важкі паровози —
Де ви не лялися, руськії сльози!

Всі з тебе, Русине, драли проценти:
Польські шляхтичі й швабські агенти.

Що то ще жде тебе на океані?
Що у Бразилії, в славній Парані?

Що то за рай ще тобі отвираєсь
В Спіріту Санто і Мінас Джераєс?

(1897).

Доктор Бесервісер.

Хоч з такою архинімецькою назвою, доктор Бесервісер, то собі чистої крови Русин, навіть типовий галицький Русин або, коли хочете, Рутенець. Не всі знають його під сею назвою, бо він криється під ріжними псевдонімами, та про те всі ми знайомі з ним, стрічаємо його на кождім кроці, любимо побалакати з ним. Правда, затоваришувати з ним ближче, заприятитися якось нікому не вдається. Шановний доктор має в собі щось

подібне до наелектризованої палички ляку: зразу притягне до себе деяке легеньке тіло, а потім зараз відіпхне.

Він не тільки дипломований чоловік, він без сумніву талановитий і знаючий чоловік. Та тут є й гачок. Бачите, є два роди знаючих людей: такі, що щось знають добре, і такі, що знають усе ліпше. У других є знання компаративне, не релятивне, а власне компаративне. Як би то вам вияснити різницю? Бачите, усе наше знання — релятивне тим, що абсолютна правда самою природою річи закрита перед нами. Люде позитивного знання чують се найліпше і завжди мовлять: оть тут і тут ми стоїмо на твердому ґрунті правди, наскільки вона взагалі доступна нашому пізнанню. Люде компаративного знання дивляться на справу зовсім инакше. Їм досить сказати: сей чи той учений сказав те, се, третє, п'яте, десяте. В половині п'ятого у нього на тій і тій стороні є така й така помилка, недоладність, неконсеквенція. Як можна писати такі абсурда! Я, доктор Бесервісер, знаю і тверджу, що се абсурд, — значить, я ближше правди, я більший учений від тамтого!

Pardon! Я й забув сказати, що наш любий доктор Бесервісер належить власне до сеї другої категорії, до тих людей, котрі знають усе ліпше ніж хтось инший, бо всюди знайдуть якусь помилку, а з природи обдаровані такою щасливою організацією, що твердо вірять: коли я поправлю отсю помилку, значить, я ближше правди, значить, я більший учений від онтого-о!

Чи у нього є якесь справдішнє, позитивне знання? Ви чудуетесь, як можна підіймати таке питання? Вам воно видається парадоксальним так, як би хтось, бачучи пана в фракку і білих рукавичках, смів питати, чи є у нього сорочка?... Га, мої панове, незглибні бувають тайни тоалети фізичної й духової. Хто знає, чи кождий панич у фракку і в рукавичках має справді чисту сорочку на собі, а доктор Бесервісер так завзято бігає по світі і шукає, з ким би то порівняти себе і над ким би показати свою вищість, що абсолютно не має часу показати свій дійсний духовий багаж. Щоби знайти діру в мості, я не конче мушу вміти збудувати міст, а волове очко в байці, заховавшись між орлове піре і піднесене орлом на високу високість, коли орел не міг уже

летіти вище, вифуркнуло зі своєї схованки і, підлетівши гроха вище, зацвіркотіло: „А видиш, а я таки вище лечу від тебе.“ Мабуть люде того типу, що наш доктор Бесервісер, водилися вже і в Греції, коли старий горбатий Езоп уважав потрібним обезсмертити сей тип у своїй байці. Значить, наш шановний доктор має дуже давню і широку парентелю.

Говорять, що його пожирає амбіція і що та жаба, котра з таким сумним ефектом бажала зрівнятися з волом, була йому якась стрічна тітка чи тіточна стрийна. Не знаю і сумніваюся. Мені здається, що сама амбіція не доведе чоловіка до того, щоб силкувався знати все ліпше від когось иншого. Се мусить бути вроджена прикмета характеру так, як хміль має те до себе, що високо виростає і пишно буєє тільки на тичці. Булоб нерозумно і несправедливо жадати від хмелю, щоб стояв і ріс самотійно, а доктор Бесервісер, хоч остаточно й виявляє себе непродуктивною силою, всетаки своєю вічною-рухливістю, своєю нагінкою за такими, по котрих міг би пнятися „вище від кого иншого“, причинюється до оживлення всього оточення, надає йому вигляд руху, метушні, робить ілюзію поступовости. Він швидко хапає всякі нові ідеї і нові моди в науці і в літературі і горячо боронить їх доти, доки сим способом можна показати, що він поступовійший і вищий понад инших.

Зрештою його поступовість треба розуміти дуже широко, власне з високого становища того хмелю, що виріс понад вершок тики і махає блідозеленим китяхом і в солодкім упоєнні шепче: „А я таки вищий!“

Доктор Бесервісер не належить ні до якого сторонництва, ні до якої кліки ані котерії, він вищий понад „усе те“. Всюди, в кожній програмі, в кожній роботі зараз знайде щось таке, що він знає і розуміє ліпше і очевидно в таким разі його сумління не дозволяє йому писатися на те гірше і прикладати руки до його осягнення. Всяке оточення, всякий *Fühlung* з сусідами, всяка організація стісняє його незалежну вдачу. Його з непоборною силою тягне з низу на верх, як ті бульбашки повітря, що з дна криниці тиснуться вгору. І він гуляє на версі понад партіями, організаціями і всіми суспільними путами свobodно і легко як піна на воді. Бистро пливучи з кожною хвилею, з кожним

подувам вітру, він дивується тільки одному: що за страшенні, обридливі ретрогради всі оті скали, дерева та будинки на берегах, що так навіжено біжать назад і щезають із його поступових очей! В таких хвилях він важко сумує і нарікає на нерозвитість і ретроградство суспільности.

Злі язики торочать, що у нього нема ніякого переконання. Знаючи зблизька шановного доктора, мушу заперечити сьому рішучо. У нього нема переконання? У нього є його навіть більше, як треба. У нього є різні переконання, так сказати, про запас. Одно зноситься, він собі байдуже, виймає друге, свіжісіньке. А всі вони мають одну підшивку: незломне переконання про власну вищість. Ся підшивка, се основа, а що зверху, се його менше обходить. Чи там червона матерія, чи чорна, чи періста — мій Боже, люде вищі о два цілі від сього, о три від того, а о півтора від третього не будуть дбати про такі дрібниці!

Зрештою доктор Бесервісер вельми толерантний. Тобто для себе, не для інших. Стоячи понад партіями, він уважає натуральним обов'язком своєї вищости не позбавляти нікого свого „лицезріння“. Як той біскуп Красіцький в Дубецьку в поемі В. Поля „*tu do sieni zaglądał, tam w okno zarykał*“, так і доктор Бесервісер нині ущасливорює своєю присутністю кружок радикалів, за годину виливає свою тугу до ідеалів у кружку полуп'яних польських журналістів, вечером додає духа заклопотаним „конструктивним елементам“, а через ніч нема-нема тай знесе зозулине яйце і положить його в гніздо клерикалів або мамелюків. І все се з тим спокоем, з тою свободою духа, які характеризують людей справді вищого закрою. І головнo, все се не обов'язує його ні до чого. З ким сьогодні щиро стискався, тому завтра наплює в лице: з ким сьогодні ділився таємними бажаннями своєї душі, на сього завтра кине каменем. Се знак дійсної незалежності його характеру. Він поступає завсіди так, як йому диктує його моментальне переконання, і ніколи не дбає про те, що скажуть про нього люде. Оттим то я вважаю злосливою і зовсім тенденційною видумкою твердження тих, що ідентифікують нашого доктора Бесервісера з тим Вислобоцьким чи Зборовським чи якимсь іншим невимовним псевдо-

німом, що то в 1848 році, виходячи з дому, ніколи не забував узяти до кишені три кокарди: біло-червону, синьо-жовту і чорно-жовту. Побачить здалека польського патріота — припинає біло-червону кокарду на груди, не біжить, а летить з розпростертими обіймами і не говорить, а кричить: *Wolność! Równość! Braterstwo!*

Попрощається з тим, побачить здалека Русина, ого, вже на лівій кляпі вродилася синьо-жовта кокарда, мій герой надувається як сич на вітер і глибоким басом гримить:

— С нами Бог і розумійте, язици!

Та коли в дальшій подорожі побачить урядника з губернії, ого, вже до самого серця прищиплює чорно-жовту кокарду, робиться тоненький і високий, згинається в три погібелі і, дотикаючи циліндром до самого тротоару, мов жайворонка приспівує:

— *Geschamster Diener, Herr Hofrat, empfehle mich ergebenst!*

Ні, наш доктор Бесервісер не з таких! Я навіть не знаю, чи він існував уже в 1848 році, а сей анекдот свідчить хіба про податковий еклектицизм, коли тимчасом наш доктор радше податковий критик і винахідник дір у мостах.

З тим усім тип вельми симпатичний. Мені аж жаль слухати, коли він часом нарікає, що його ніхто не любить. Лиш одно його потішає, що всі йому завидують. Чи він любить кого? Їй Богу, якось не доводилося питати його. Спитайте самі.

Я маю подив і повне признание для таких людей. Приємно знати, що коли чоловік зробить чи напише яку дурницю, ось тут близько тебе є щирий друг, котрий зараз в інтересі публичного добра викаже тобі, що ти ідіот і що він сам зробив би се далеко ліпше. В серці будиться радісне чуття: ну, ще не вмерла Україна, коли має таких синів. А коли часом у душі ворухнеться нескромне питання: чом же се доктор Бесервісер, знаючи ліпше всяку річ, не зробить її ліпше і дає робити нам, старим ідіотам, і чом же се він аж тоді стає мудрійший і вміє ліпше зробити, коли хтось инший уже зробив сям чи так, але зробив, — то сю грішну думку втишаю грізним покриком:

— Мовчи, тичко! Так і належиться хмелеви рости вище тебе!

Зворушення опановує мою душу. Чим більше вглубляюся в прикмети мого героя, тим сильніше чую, що таки не видержу і впаду в ліричний, діфірамбічний тон і замість аналізувати почну оспівувати свого героя.

„Како ублажу или кому уподоблю тя, приснопамятне...“ — так і дзвонять мені в правім усі слова нашого старого літописця. І вже душа моя „розтікається мислю по землі, сірим волком под облаки“, чи як то там сказано в „Слові о полку Ігореві“, шукаючи порівнянь для звеличання любого нам усім доктора Бесервісера.

Він подібний до сонця, бо ось тут сходить, а зовсім у противний бік заходить.

Він подібний до місяця, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію.

Він подібний до зір, бо світить, а не гріє.

Він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш нічого.

Він подібний до моря, бо повно в нім води, а нема що раз напиться.

Він подібний до огню, бо нема такого твору і такої книжки, з котрої він не міг зробити попелу.

Він подібний до Дністра, бо що хвиля робить несподівані закрути, а удає, що пливе наперед.

Він подібний до орла, бо високо літає, а низько сідає.

Він подібний до солов'я, бо, спіймавши хробачка, співає тріумфальну оду.

Він подібний до сірничка, бо конче мусить о когось потертися, щоб заблищати.

Він може гордо і сміло глядіти в будущину; такі, як він, нешвидко переведуться на нашій святій Русі.

(Друковано 1898).

Великі роковини.

Пролог, говорений перед ювілейною виставою „Наталки Полтавки“ в пам'ять столітніх відродин українсько-руської на-
родности.

Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі,
напереді сцени направо могила.

Козак-невмирака

*(старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті
тільки слабо рисується його сілуєт, він вдивляється в пожежу
і деклямує глухо, і іронічно:)*

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдався він проворний,
Завзятий од всіх бурлак.
Та Греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких Троянців,
Осмалених як гиря ланців,
Пятами з Трої наживав.

(Він устає, випростовується, бандура бреньчить).

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здається, вже остатня їй година,
Здається, хитрий ворог поборов
Усе! Здається, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Остатній, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляються колись так горді чола!
О мамо! Бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в інших ганьби знак,
Се ми приймаємо як хліб насущний!
У інших ренегат — у нас добряк;
У інших підлий — в нас старшим послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало встиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

*(Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться вид-
нійше. Козак, показуючи на захід).*

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдався він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат!
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат!
Він рад, що врятував свої Пенати,
Тікає иншої шукати хати.

Пятами наживав від тебе, нене!
Лишив тебе у ранах, у крові!
Із груди вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: „Хлопці, гей до мене!
Не буде тут роси вже ні трави!
Пропала мати, ми ще сеї ночі
Кидаймо трупа! Гейже, в світ за очі!

„Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче роскошів — жий в Карфагені;
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави й блиску й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть — Рим і роскош — Карфаген горою!“

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матери шукать.
В серцях вгасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликати і гукати!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без встиду!

*(Тимчасом розвиднюється троха, видно попалені села, поле
вкрите труном)*

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!
Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть, очі, тут же, в сій годині,
Щоб той страшений образ наче шпін
Не вбився в серце і не пік від нині
Страшнійше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвим народі.
Бо щоб живий хтось був? ...Подумать годі!

(Чути далекий голос дзвона)

Так, ангел дзвонить! Молотом з алмазу
Він бє о хрусталевий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Сей кривавий слід —
Се Берестечко! Тут у кости сказу
З Чуднова взяв. Сей струн, від сотні літ

Незгобний — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

(Голос дзвона міцніє і мішається з гуркотом грому — темніє наново. Козак паде на коліна на могилі).

О Боже! Чиж кінець моєї муки?
Вкраїна вмерла — дай мені спочити!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'яті людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусіли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сій хвили,
З землею наші порівняй могили!

(Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюється, на сході займається велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, на-право, далеко, вежі міста з золоченими банями, довкола могили розкішні кущі, калина, черемха в цвіті).

Козак-невмирака

(той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить ізза могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи робляться енергичні, голос міцніє).

Здорово проспався, бачу,
По козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю, чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись як рай цвіла,
Що мені над все на світі
Наймилішою була.
Хто то в ній тепер панує?
Хто то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?

Боже, серце жах стискає:
Аджеж певно нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь Калмики та Кіргізи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
Наші села заняли.
Боже, пощо з вікового
Сну мені велів ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

*(Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу рі-
nissimo, потім чимраз сильніше, та всетаки притишено, мов
з віддалення:)*

Ой гук, мати, гук,
Де козаки йдуть!
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих Ляшеньків
Облавою пруть.

Козак

(з виразом найвищої радості)

Боже! Наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще памятає
Покоління те нове!

Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить, ще не в могили
Той народ коханий мій!

(Озирається по сцені)

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се українські оселі,
Се України вінки!
А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,

Уквітчали любі руки
Знать українських дівчат!
Ще Українець збирає
Із сих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

(Поступає ще далі наперед і озирає публику)

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Сеж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивають йому пятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулися в любові,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очі
Тим самим огнем святим,
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині скликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч сю як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Кам'яне гризе ребро,
А в степу напроти Січи
Се не хижая сова,
А кодацька ляцька кріпость
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці,
Та огонь в душі, в словах.
„Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть, нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні!

Чи послабли наші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?“
І гучнійше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
„Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!“
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч іскор враз.
Гей, тих десять тисяч іскор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч іскор,
То був, браття, той розмах,
Що історію України
Повернув на инший шлях.
Бачу, бачу тії іскри!...
Мовиш: мало їх? Невжеж?
Що? На трийцять мільйонів
Десять тисяч не знайдеш?
Мовиш: де нам взять Богдана?
Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовим кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слухний час.

Мовиш: нині інші війни.
Ну, то іншу зброю куй.
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кожий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у огни,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь, —
Пропаде крівава праця
Многих, многих поколінь.

(1898).

У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати — довго! То й не ждиж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Таж не даром цвіт розцвівся!
Чейже буде з цвіту плід.
Таж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Таж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!

П о л у й к а.

(Оповідання старого ріпника).

I.

То тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов!
І Жиди нарікають і пани нарікають і робітники нарі-
кають. Усім не добре. Роблять людиска, як ті коні
в кираті, довбають святу землю, черпають кипячку,
тягають віск. Сказав би хто: Дар божий! Золото!
Маєтки! А глядіть но ви, десть усе те так пропадає,
що й сліду нема. Так як би дідько всім тим давився.
Чим більше божого дару видобувають із землі, тим
більше всі бідніють. Не розумію, як то воно так діється,
а так є. І заробітків давніх нема і веселости та гуля-
тики нема, як колись бувало, а йде чоловік до того
Борислава так, як тота худобина у різницю: ануж
сьогодні на мене черга головою наложити! А не про-
паду, то й так не виграю багато, от, аби продихати.
Про те, щоби допомогтися бідному чоловікови з того
заробітку, придбати щось для господарства, або й зовсім
па ноги стати, з наймита зробитися господарем, як
то давно бувало, — про те нині нема що й думати.
Жебрацтво тай годі!

А за моїх молодих літ не те було! Отак трийцять
літ тому булоб вам зазирнути до Борислава, то було

на що подивитися, було чого послухати! Того теперішнього ніби містечка оплаканого ще зовсім не було, тільки ями понад потоком, тай то неглибокі. Тих нинішніх зломиголов по сто та по півтора ста метрів ніхто тоді і в сні не бачив. Прокоплеш було п'ять, шість сяжнів, а як десять, дванайцять, то вже велике свято, і вже чуєш: сопух бе, на дні ями проступають бульки, чути якийсь клекіт, шипіт — ого, то вже знак, що пора забивати яму! Забеш на одну ніч, — другого дня відібеш — повна яма кипячки, лиш бери та черпай!

Там то було надивитися, як Жиди скакали коло такої ями, як цмокали, як припадали коло нас робітників! Мало в руки не цілували, а все частували та припрошували:

— Івануню! Дай вам, Боже, здоров'я! Ну, та напийтеся! А як гадаєте, забемо нині яму?

— Ні, ще треба покопати.

— Ни, а може би нині забити?

— Та забивай, коли хочеш, але я тобі мовлю, що задармо буде!

І так було, як робітник мовив. Е, стояли тоді Жиди о нашу ласку, поводитися з нами не так, як нині, бо самі ще були маленькі, ще, як то кажуть, тільки зачали коштувати шилом патоки!

А тодішні робітники! Що то за хлопці були! Не таке харлацтво, як нині до Борислава лізе. Тоді йшли що найліпші парубки, нераз господарські сні, але найчастіше бідарі, наймити, круглі сироти, що вік прожив у наймах, у тяжкій праці, нераз, відколи жив, то не мав у своїй кишені ринського при купі, не знав иншого смаку в роті крім борщу та росолянки та горілки. А тут нараз ринський денно! І твоє все, нікому не давай рахунку, ні з ким не ділися, ні на кого не озирайся! Ніхто на тебе не дивиться, ніхто тебе не знає, ніхто тобі в руки не зазирає. Сам собі в компанії таких самих, як ти — роби, що хочеш, жий, як знаєш! І жили хлопці! Робота роботою, але по роботі, вечером, як почнеться було гуляння, то було на що надивитися! Нині таких гулянок ніхто й думкою не збагне! Крики, співи, п'ятики, бійки, різні збитки і жарти, аби грошам промити очі. Для правдивого ріпника встид було не пропити в неділю всего, що заробив у тижні. Поплатив чи не

поплатив за харч, відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між товаришами він був пан. Горілки, пиво, вино, печені, все йому мусіло бути.

— Напчихати мені на все! Завтра або позавтра може дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!

Неділя, а попри неї й понеділок, то був у Бориславі такий ярмарок, такий клекіт і гармідер, як би сто жидівських шкіл на одну купу зсипав. Пемо, гуляємо, а потім побравшиися за руки, лавою сунемо по дорозі поміж бараки — бо то був тодішній Борислав: село одалік, а тут, де нинішній Борислав, то була серединою дорога, а по обох боках бараки, де-де починали будувати хати — отже сунемо по дорозі і ревемо людськими голосами:

Ой не жалуй, моя мила,
Що я пю!
Тоді будеш жалувати,
Як я вмру!

А най но покажеться Жид та заговорить:

— Івануню, час би до роботи!

Ну, ну! Мав би ся він! Зараз його обступлять, ніби добрі приятелі. Сей у бочку з кипячкою руку встромить, тай на бекешу ззаду приліпить йому здоровенну п'ятку! Другий у бочку руку встромить і наперфумує йому нею всю бороду, третій такоюж рукою пейси йому підкрутить, четвертий обі долоні положить йому на плечі, ще й приговорює:

— Мошку! Та чого тобі квапитися? Нас дідько візьме і тебе візьме. Ми погинемо ріпниками, ти здохнеш богачем. Не бійся, твоє не втече! Ходи, напийся з нами! Алеж бо ти файно виглядаєш! Ай-ай, твоя рідна Сура тебе не пізнає!

Жид ніби всміхається, а сам злий, мало не трісне! Але що має робити? Хлопи як ведмеді, ще до того п'яні. Поліції ніякої ані шандарів тоді ще в Бориславі не було, не було при кім Жидам брикати.

Але швидко вони навчилися!

II.

Ага, що то я хотів оповісти вам! Про полуїку! Тепер уже про неї мало хто й тямить, а тоді то було

для ріпників так, як для дитини колач, що мама привезе з міста.

Бачите, був такий звичай, що в котрій ямі показалася кипячка, то перша бочка йшла на робітників, що працювали при ній. Вони могли або взяти її і продати, кому хотіли, або властитель мусів викупити її у них. Невеликі то були гроші, десять, пізнійше п'ятнайцять ринських, ну, але для тих чотирьох людей, що робили при ямі, то був ладний крейцар. То вже як пішла чутка, що в тій а тій ямі докопуються до кипячки, то йшов гамір по всіх кошарах:

— Ого, у Гершка, чи там у Мошка позавтру полуйка буде.

Ну, а того вам не треба й казати, що то значило. То значило — п'ятика така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися. То вже ріпники бігли на полуйку, як свахи на весілля.

Не знаю вже, хто то встановив той звичай, та здається, що не Жиди. Вони дуже криво дивилися на него, але не могли нічого порадити. Вже як раз була така встанова, то ріпники булиб йому кошару рознесли і його самого з головою в ту бочку всадили, як би він не захотів дати їм полуйки. Зразу Жиди, поки були бідніші, радо давали; потім, як розпаношили троха, почали кривитися, далі приходило до сварок, а вкінці, після великого огню 1874 р., то й зовсім скасували сей звичай.

Отже то з тою полуйкою на моїх очах була сторія.

Робили ми — я і Гриць Хомик — він тепер є війтом у Запалім, і Іван Карапуз, небіщик уже — при одній ямі у Йойни. Якось він дивно прозивався, але ми називали його „Йойна з трьома бородами“, бо мав бороду розділену на три косми, тай то середній був чорний, а два крайні сиві. Зовсім так виглядав, як грива гуска. Давно його вже вирвало, таки через ту полуйку зо світа зійшов, що вам хочу за неї розповісти, а от синище 'му Борух скапцанів зовсім, фірманить тепер у Дрогобичі.

Той Йойна недавно прийшов був до Борислава десь відкись з гір. Казали, що доробився маєтку гендлюючи волами, а тепер хотів розбогатіти в Бориславі. Зараз у одної баби закупив частку поля — не скажу: запівдармо, бо таки би мусів їй щось дати, а так таки за

нізашчо, за пару кварт солодкої горілки. Баба була сама, стара, мала хату тай той кавалок поля далеко від села, на мокляках. Решту її чоловік ще перед смертю пропив. От вона рада була, що позбулася тої решти, а випивши горілку і проспавшись, пошила собі торби, перехрестилася тай пішла по жебранім хлібу. А Йойна зараз зачав копати два закопи на тім куснику.

Якось йому не щастилося. Видно було по нім, що аж трясеться, щоби швидко розбогатіти, бігає, нюхає, підганяє робітників, зазирає до ями. А наші ріпники дуже того не любили. Дурили його. Візьмуть, принесуть відкись кибель ропи, вечером виллють у яму, а рано, коли видобувають глину з ями, наш Йойна аж підскакує:

— Ого, є вже, є! Є кіпичка у мене! Івануню, а багато там її є? — кричить він униз до робітника.

— Тільки, що аж не видно.

— Як то? Як то? А отже на глині є.

— Та то, Йойно, слиниться земля! — відповідає той з ями.

— Як то слиниться? Я ще не чув, щоб земля слинилася.

— Та так, що кипячка є десь глибоко, а тут тільки така піна на глині виступає.

— Ну, а швидко буде, Івануню, швидко буде?

— Та переказувала, що буде, тільки почекайте! — нерадо відповідає робітник і що сили гепне дзюбаком у твердий леп.

— Ни, ни, нівроки! — приговорює Йойна сам до себе і відходить, і не йде, а біжить до другої ями, щоб і там довідатися, що в ямі „слиниться, але кипячка казала зачекати“.

Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лазять. Та ба, їм сміх, а Йойні починає вже терпцю не ставати. І не так терпцю, як дрібних. Грошей у нього в запасі було не дуже багато, а дві ями відразу копати і цямрувати, то день у день коштує. Доять його ті ями так, що доять, а пожитку нема. Далі одної п'ятниці він, видно, обрахувався з касою, прийшов пополудні до кошари, ходить, зазирає до ям, цмокає і в пальці тріскає та свої три бороди розгортає, а далі каже до мене — я власне одну шахту при млинку робив:

Слухайте, Івануню, як вам здається, швидко буде у нас кипячка?

— А хтож її у Бога знає? — відповів я.

— А земля слиниться в ямі?

— Щось перестала.

— А сопух чути?

— Щось не чути.

— То може ми не на добрім місці почали копати?

— Га, може бути.

— Може би зачати в иншій місці?

— Або я знаю.

— Я думаю, що онтам у тій долині... Як ви думаєте, Івануню, була би там швидше кипячка?

— А хто її знає!

— А я думаю, що там була би як не на п'ятім, то на шестім сяжні.

— А по чім ви міркуєте?

— Бачите, Нута Грауберґ он там за межою в тій самій долині копле.

— Та що з того, що копле? Ще нічого не докопався.

— Ропа вже показалася.

— Га, як показалася ропа, то певно швидко буде й кипячка.

— То що, може зачнемо й ми там одну яму копати?

— Як міркуєте.

— Але тут жаль покидати.

— Та жаль.

— Як би знати, що тут швидше буде.

— Е, як би знати!

Так радився зо мною Йойна. Ховай, Боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на сей або на той бік. Я так само не розумівся на тім, де копати, а де не копати, як і він.

Ще кілька день Йойна ходив, муркотів, мітикував, радився з иншими Жідами, а далі сказав:

— Годі, хлопці! Забивайте ті ями! Зачнемо нові в иншій місці.

Нам то байдуже. Зачнемо, то зачнемо. Нам іще й ліпше, бо наверху лекша робота.

III.

Нута Грауберґ, то був найблизший сусід і найтязший ворог нашого Йойни. Чи напrawdę так було, чи тільки так здавалося Йойні, що Нута все робив йому наперекір. Наперекір йому купив частку зараз обік Йойни і то так само запівдармо, як і сей. Наперекір йому він зачав так само копати дві ямі, тільки що був осторожнійший і один закіп зробив на горбику, там, де були Йойнині оба, а один на долині, там, де тепер збирався копати Йойна. Оба сусіди ненавиділи один одного страшенно. Коли Йойна здибав рано Нуту, то плював у слід за ним, а коли сам він перейшов Нуті дорогу, то сей ніколи не занедбав буркнути в слід йому сердечно:

— А Richn da'n Tat'n aran!¹⁾

Та коли Йойна був захланний, хапчивий, притім облесливий і швидкий до гніву, то Нута був спокійний, любив жарту і кпини, а з робітниками поводився як з добрими сусідами. Часом ставав він коло своєї кошари і, бачучи, як Йойна нипає коло своїх ям, та знаючи, як рішники кепкують собі з него, починав і собі ж жартувати.

— Йойне, — мовив він.

— А що? — відмовляв Йойна по жидівськи.

— А слиниться в твоїй ямі?

— А фрас на твої кишки! — відповідав Йойна і відходив до кошари. Покрутиться там, ніби забув щось, тай іде геть, а по хвилі вже чуємо одалік, як Йойна говорить:

— Нуте!

— Ни?

— Накажи своїм людям, щоб не сипали мені леп на мій ґрунт.

— Обгороди собі свій ґрунт, — відповідає Нута.

— Я тобі насамперед загороджу зуби.

— Biste meschüge? Чого чіпаєшся? — кричить Нута.

— Сам ти meschüge! Сам ти чіпаєшся мене.

Свари бували з кожним днем частійші, поки вкінці оба противники не згодилися на одно: спільним коштом

¹⁾ Чорт твому батькови!

розгородити свої частки високим парканом. Але спокою між ними про те не було. Йойна зависливим оком дивився на Нуту, що дня бажав, щоб його ями позавалявалися, щоби Нута „зламав кишки“ і щоб він ніколи не бачив його на очі. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою. Колиж у Нути в тій ямі, що була в долині, показалася ропа, себто рідкий чорний плин з нафтовим запахом, але нездалий до фабрикації нафти, хіба тільки на смаз для возів, Йойна не міг заснути, не міг знайти собі спокою, поки не забив обох своїх ям на горбик у і не почав дві нові ями в долині.

— Йойне, — клив собі зза паркана Нута, — а слинниться в твоїх ямах?

— Так само, як у твоїх.

— А коли буде полуйка?

— Оба одного дня справимо.

— А маєш уже бочки на кипячку?

— Як буде треба, то знайдуться.

— То певно твій боднар пішов сьогодні в ліс по обручі?

— Такий самий мій, як і твій.

— А я тобі мушу за одну річ подякувати, Йойне.

— За що?

— За те, що ти вступився мені з горбика.

— Я — тобі?

— Ну, так. Ти викопав десять сяжень і я десять. Тепер я прокоплю ще два і вся кипячка з твого закопу зійде до мого.

— Бери її собі! Дай, Боже, щоб ти до віку лиш тільки мав, що є в моїм закові!

Нута жартував, а Йойна з цілого серця бажав йому того, що говорив. А тимчасом доля инакше зажартувала собі з них обох. Не минули два дні, коли в Нутовім закові на горбі показалася кипячка. Нута перший справляв полуйку і нас запросив на гостину. Йойна мало не стікся зо злости.

— Ай вай! Що я наробив! Пощо мені було кидати свої ями! — кричав він, рвучи на собі пейси. — Я був би тепер мав кипячку, а так сей тrefняк вибере всю! Його яма глибша, то з мого ґрунту вся стече до него.

— Не бійтеся, Йойно, — мовив я, — коли у Нути

показалася, то і у вас буде. Викопав він дванайцять сяжень, то ви викопліть чотирнайцять, то тоді з його закопу буде течі до вашого.

— Правда ваша, Івануню, правда ваша! — скрикнув Йойна. — Ану, хлопці! Покидайте ті нові заводи, вертаймо до старих.

— Слухайте, Йойно, — мовив я до него. — Не так ви зробіть. Лишіть одну компанію тут, нехай коплять тут один завод, а одні нехай ідуть там.

— Добре мовите, Івануню, добре мовите! — лебедів Йойна. — Лиш ви мені все так файно радьте, то вже як у нас кипячка покажеться, то я вам таку полуїрку справлю, таку полуїрку, що аж!...

— Та вже ми надіємося, що ви не будете такі... кривди нам не зробіте. Адже ви бачили, яку Нута полуїрку справляв.

— Що Нута? До чого Нута? Нута капцан, парх, паскідник! Що він розуміє! Я ще надіюся побачити, як він буде тікати відси з торбами!

А Нута тимчасом черпає із своєї ями кипячку тай черпає, денно по дваїцять бочок відвозить до дестиллярні. А Йойна стоїть перед своєю кошарою, рахує бочки та аж душиться, аж зубами скрегоче зі злости та з зависти. У Нути коло кошари гармідер, крик, повно Жидів, фір з возами і кіньми, а у Йойни пусто та сумно, тільки чути скрип корби, що двигает кибель повний сухого лепу, та писк млинка, що жене до ями свіже повітре.

— Йойне, — кричить ізза паркана Нута.

— Що є? — відгукує Йойна.

— Чи то правда, що ти завтра забиваєш свою яму?

— Дай, Боже, щоб твоє слово було сказане в щасливий час!

— Бо я хотів тобі щось сказати.

— А що таке?

— Як завтра не забеш, то продай її мені.

— Давися своєю.

— Ни, чого гніваєшся? Я тобі зверну кошт і дам пять шісток відчипного.

— Щоб тобі язик відчепився від твого трефного рота!

— А знаєш що, Йойне?

— Не потребу́ю знати.

— Я виджу, що ти добрий чоловік. Як закоплеш усі свої гроші, то приходи до мене за касієра.

— А ти як будеш жебраком, то приходи до мене два рази на тиждень, за кожним разом дістанеш феника.

— Добре, Йойно! Запам'ятаю собі те, а ти запам'ятай собі те, що я сказав. І пам'ятай, як будеш продавати закопи, то вже по сусідству удайся до мене першого. Добре заплачу.

— Щоб ти не дочекав платити, а я брати від тебе! — кричав розлючений Йойна і тікав до своєї кошари.

IV.

І сим разом Нутові жарти мали справдитися. Отся пересварка була в четвер, а в п'ятницю попудні роблю я шахту в ямі, чую — сопух підходить, робиться чимраз густійший, сильніший, починає мені памороки забивати. Дзвоню я до того, що при млинку, щоби дув що сили.

— А що там, Івануню! — кричить згори Йойна, — є сопух?

— Та є.

— А слиниться яма?

— Ні, не видно.

— А не булькоче нічого?

— Ні, не чути.

Тут йому гсворю, а тут дивись! Що вдарю дзюбаком у глину, а зпід дзюбака: пши! Сопух іде, мов із ковальського міха дуге. А далі починає проступати таке мов піна, мов бульки.

— Е, — думаю собі, — буде завтра полуйка! Або ні, ще сьогодні буде. Але не Йойна дасть нам її. Добре, що у него швидко шабас заходить! Зробимо ми собі полуйку самі, та таку, що буде що споминати.

Тут собі міркую, а тут прислухуюся. А підо мною немов щось живе в землі рушається, булькоче, клекоче, здається: ось-ось бухне і залле мене. А сопух душить мене, хоч той при млинку працює з усієї сили.

Став я, міркую, що тут діяти, а Йойна вже кричить згори.

— Ну, Івануню, чого ти стоїш?

— Бо змучився і сопух душить.

— Може слиниться?

— Та де там слиниться?

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чи напавду? Ну, Івануню, кажи!

— Та булькоче, але мені в животі, бо пісно обідав сьогодні.

— А бодай ти жартував, а не хорував! Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кибель не чекає.

— Щоб ти там закаменів, Жидюго! — подумав я собі. А тут чую, що коли дзюбну ще раз порядно у дно ями, то готова відразу кипячка бухнути. Розуміється, Жид побачить се, наробить гомону, поставить варту і наша полуйка пропала, дістанемо те, що Жидови з носа капне. А мені дуже сего не хотілося. От я взявся дзюбати землю, але не з дна, тільки з боків ями. Ба, та бо й тут усюди зпід дзюбака: пшш! та пшш! Що за диво! Відразу немов десь пудами пригнало ту кипячку, так і чути, що з усіх боків преться і тишеться до ями. То вже я то саяк то так нипаю та шоло́паю, щоб дотягти до вечера, а все подаю до ведра саму суху глину, без сліду кипячки. Далі почала й моя лампа пчихати. Сопуху в ямі занадто багато. У мене голова хоч і яка міцна, а також почала нестаткувати. Світ крутиться, поперед очима зачинають бігати колеса зразу зелені, далі червоні, в горлі нудить, мов би там застромляв хто суху ложку — ні, довше не видержу! Дзвоню я, щоб тягли мене догори.

— Ни, Івануню, — кричить Йойна згори, — а що там?

— Тягніть догори, мені не добре! — кричу я. І вхопивши обіруч дзюбак, я що сили затав його в ослизлу вже від кипячки глину на дні ями, а до кінця ручки прив'язав тонкий, а міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду.

— Тягніть! — кричу ще раз.

Потягли мене догори. Коли тягли, я помаленьку розпускав той шнур ізза пояса, а кінець його прив'язав до сучка цямрини вже при самім краю ями. В ямі темно, їм згори сего не видно, а я собі своє знаю.

Витягли мене, і я відразу повалився на землю мов неживий.

— Ой, ой, — скрикнув Йойна, — він заморочений! Івануню! Івануню! Що тобі є? Чи чуєш мене?

Я чую добре, але вдаю зовсім небіщика. Надувся, посинів. Жид аж руками об поли вдарився.

— Ай, ай! Рятуйте! Відтирайте! Води!

— Горілки! — крикнув той, що був при млинку.

Йойна кинувся видобувати зі своєї торби горілку. Поки мене терли та оживлювали та покріпляли, то вже почало смеркатися. Мені тільки того треба.

— Ну, що, Івануню, — допитує мене Йойна, клячучи надо мною з горілкою, — є там що в ямі?

— А дідько є лабятий! Заморока тай годі.

— А кипячки нема?

— А най вона тобі вся скипить і ти сам з нею!

— Ни, ни, пощо то таке говорити? То преці дар божий.

— Дідьчий, не божий! Ще нічого нема, а я ледво душі не загубив.

— Ни, але як гадаєш, буде що?

— Та певно, що буде, але ще не знати, коли. Сопух є, але кипячки не чути.

— Вона підійде, Івануню, вона підійде, — радісно говорить Жид.

— Сама не підійде. Треба прокопати ще зо сяжень, то може буде.

— Йой! — скрикнув Йойна, мов ужалений. — Ще зо сяжень? А я гадав сьогодні на ніч забивати.

— Та можеш собі забивати, коли хочеш. Але з того такий буде пожиток, що в ямі набереться тільки сопуху, що завтра треба буде до полудня двома млинами добре працювати, поки там чоловік буде міг показати носа в долину.

Йойна стояв ні в сих ні в тих. Ним аж теліпало щось, аж біла лихорадка з великої нетерплячки, але з другого боку він знав добре, що я також не привик говорити на вітер. Ще хвильку він пробував змагатися.

— Ей, Івануню, а не дуриш ти мене?

— Ну, то лізь сам у яму та переконайся!

— Ни, ни, та я нічого! Хіба я що? Нехай буде

так, як ви мовите! То по вашому ще нині нема що забивати її?

— Власне треба лишити отворену, щоби виходив сопух. До кипячки ще не близько.

— Але ви тут ночуйте! Ануж би в ночі кипячка вибухла? А як би щось до чогось, чуєте, Івануню, дайте мені знати!

— Та вже ви, Йойно, не бійтеся, — мовлять ріпники. — Іван хоч би хотів піти, то не піде нікуди, бо слабий.

— Але ви не лишайте його самого.

— Що, і ми всі мали би тут ночувати коло вашої ями? А нехай вона западеться вам! А деж то хто бачив таке, щоби ріпник, маючи гроші в кишені, не пішов погуляти собі? Чуєте, он у Мендльовім бараці вже грає музика. Давайте гроші!

— Ні, — мовить Йойна. — Знаєте що, любі мої, ночуйте ви тут нині! Я вам завтра виплачу, не буду питати, що шабас. А нині я вам не дам нічого, щоб вас не кортіло на гуляння. Принесіть собі тут хліба, горілки, ковбаси, — я зараз накажу Мендлеви, щоби прислав вам усього досить, а самі не ходіть нікуди. Прошу вас, уже сю ніч не відходіть нікуди. Припилюйте мені сеї ями! Мені все здається, що сеї ночі тут буде щось. А як би, нівроки, що до чого, то прошу вас, хочби о півночі, зараз дайте мені знати.

Він говорив, дроботів, гладив нас попід бороди, відходив і знов вертав і просив і підлещувався. Видно було, що страх йому не хотілося відходити від ями. Що хвиля ставав над нею, вдивлявся в її темне гирло, нюхав важкий нафтовий сопух, що валив із неї клубами, а все прислухувався, чи не булькоче що в її нутрі. Аж трясся, щоб узяти лампу і при її світлі заглянути у нутро ями, але се була небезпечна забава, міг зробитися вибух. Я все ще лежав ніби то недужий на околоті соломи, що розпростертій у куті кошари служив за постіль для того, хто ночував коло ями. Лежу і потерпаю: ануж дідьча кипячка бухне в тій хвилі, засичить, заклекотить і забулькоче. Кілька разів мені навіть причувався той клекіт, але все те була мана. Врешті якось не якось Йойна пішов. На небі замиготіла перша зірниця, йому пора була засідати на шабас.

Я встав із свого околоту і проводив його очима аж геть долі вулицею. Він жив з жінкою і дітьми в селі, доброї чверть милі від ями.

Ну, пішов! Щез! Тепер уже певно не верне...

V.

— Гей, хлопці! — скрикнув я до своїх ріпників.
— Сюди! До мене!

— А що там?

— Буде полуїка.

— Коли?

— Зараз.

— Як то зараз? Хіба є кипячка?

— Нема ще, але як я захочу, то зараз буде. Біжіть котрий до Нути. Здається, він ще є в кошарі.

— Я чув його, ще там щось гаркотить із своїм касієром, — potwierдив один ріпник.

— Біжіть до него, кличте його сюди, а так, щоби ніхто не знав, пощо.

Поки там один скочив, перекинувся мов собака через паркан і побіг шукати Нути, я напмацки поліз до ями.

— Хлопці! Два вас до мене! Держіть мене за ноги! А міцно!

Вони, не говорячи ані слова, вхопили мене за ноги. Тоді я, звисившись головою вниз у яму, а за головою поповзши й цілим животом, налапав на сучку цямрини кінець того шнура, що почепив там, коли мене витягли на верх. Сопух із ями душив мене, але мені се байдуже. Обвивши собі той шнурок міцно довкола руки, я шепнув своїм хлопцям:

— Тягніть мене!

Потягли. Я міцно торгнув шнуром, підняв дзюбак, що був застромлений у землю на дні ями, його вістре — я чув се — відвалило там добрий кусень глини. І в тій хвилі в ямі засвистало, засичало, зашипіло мов пів копи лютих гадюк, а далі забулькотіло, заклекотіло, мов окріп у великій казані. Мої товариші зрозуміли.

— Кипячка!

В тій хвилі вбіг Нута до кошари.

— Ни, що тут чувати?

— Слухайте, Нута!

Він недовго й надслухував.

— Ни, нівроку, нівроку! — сказав він якось так, мов раптом дістав велику оскомину.

— А чого ви мене кликали?

— Не знаєте чого? Адже се наша полуїка. Купіть собі її.

— А!

Він скрикнув се так радісно, немов знайшов на дорозі цілу сотку.

— Добре.

— По чому даєте?

— Як звичайно: десятка за бочку.

— Кілько маєте бочок порожніх?

— Ті, що на возах — усі дваїцять порожні. Моя яма нині вичерпалася; я забив її.

— Добре. Ладьте гроші. А ми, хлопці, до роботи!

Зараз мої хлопці кинулися, розібрали одно перило паркана, прикотили віз із бочкою, вложили в відро тяжкий камінь і спустили його в яму. Недалеко й ішло вниз! За хвилю вернуло назад повне. Зараз ми від Нуті принесли ще три ведра, почепили всі чотирі на один вал на дві линви і давай черпати. За пів години бочка повна — назад з нею на Нутів ґрунт! Свіжу сюди! За пів години і ся повна — назад з нею! Свіжу сюди!...

Попрацювали ми отак до самого рана. Нута не сидів при нас, але його касієр, відправивши свого сторожа, сам сидів цілу ніч у своїй кошарі. Ще не світ, не зоря, а всі дваїцять бочок Нутових були повні. Тоді ми паркан назад поставили, сліди позагрібали, в своїй кошарі зробили порядок, а діставши кожний, як нас було вісім, по дваїцять і п'ять ринських на руку, а надто ще десятку на почесне, полягали спати, мов і ніде нічого.

Ледво ми хвилечку полежали, не встигли й задрімати, аж біжить наш Йойна.

— Що тут чувати? — то були перші його слова. І не чекаючи відповіди, він просто біжить до ями. Не потребував і заглядати до неї: корби, линви, всі цямрини, все було чорне, все так і капало від кипячки.

— Іване! Іване! — крикнув він не своїм голосом, торгаючи мене за плече.

— А що там? — буркнув я мов з просоння, хоч я не спав і чув усе добре.

— Ни, що тут сталося?

— Та самі бачите.

— Є кипячка?

— А є.

— А чого корба мокра? Чого цямрина мокра?

— Бо вибухла і все забризкала.

— Ой, ой! Вибухла! Так міцно вибухла!

— Адіть, нас усіх обляпала.

— Вас усіх? А то як?

— То як зачало в ямі щось шипіти та свистати, аж ми побудилися і скочили всі до ями. А в тій хвилі як не бухне кипячка, так нас усіх і обляпала.

— Ни, Івануню, то не може бути! Ви мене дурите!

— Та подивіться на мене, як я виглядаю!

Справді я виглядав як дідько, весь обмазаний кипячкою. Ми в ночі про се й не подумали, а тепер мусів чоловік вибріхуватися. Але Жид як учора був розгорячкований та сам не свій, так тепер, коли вже був певний свого, був холодний, немов би обілляв його холодною водою.

— Ей, Івануню, якось то мені не віриться! Я ще не чув, щоби кипячка так бухала.

— А я чув і сам на свої очі бачив.

Тимчасом у кошарі робилося чимраз виднійше і видно було сліди свіжо розритої землі, перемішаної з кипячкою, і сліди коліс, що вели аж до Нутового паркану. Йойна мало не пожирав очима ті сліди.

— Івануню, а то що за сліди?

— Які сліди?

— Та от, так як би вози заїздили і виїздили з кошари.

— Ще може й кінські копита побачите? Певно дідько чвіркою заїздив і вам маєток у яму кинув.

— Ні, Йвануню, не жартуй! Що то за сліди?

— Та то від наших тачок сліди. Ми ще вчора вечір вивозили леп із кошари.

— Ага! Ну, алеж бо тут усюди кипячки накапано!

— Та що вам, Йойно, привиджується? Чого ви чіпаетесь? Накапано, бо з ями бухло та накапало. Аджеж

ми вашу нафту не закрали. Візьміть її собі! Он там вам її певно повна яма.

— А може ви й закрали, Івануню, га? Знаєте, я не хочу вам сказати злого слова, але мені здається, що ви вже троха черпали її?

— Ага! — скрикнули ріпники, що лежали в кошарі і досі мовчки прислухувалися тій розмові. — Тепер ми вас розуміємо, Йойно! Ви заговорюєте так, щоби не дати нам полуйки.

— Певно, що не дам! — скрикнув нараз Йойна, аж підскачівши з пересердя. — Защо маю дати? Ви самі взяли собі. Ви не дали мені знати! Ви обікрали мене! Ви цілу ніч черпали мою кипячку! Гвалт! Злодії! Гвалт! Розбійники! Що я маю робити?

Йойна зачав кричати і скакати по кошарі мов божевільний.

— Будьте тихо, Йойно, — промовили ми до него помалу, але з притиском. — Будьте тихо, бо вам буде гірше. Де маєте хоч одного свідка на те, що говорите?

— Я знайду!

— Як знайдете, тоді говоріть! Скаржте нас до суду. А тепер будьте тихо! І заплатіть нам за роботу.

— Заплатити? Защо я вам буду платити? Ви обікрали, обрабували мене, а я ще маю вам платити?

Сего було для нас за багато. Бачу, що мої хлопці зуби закусують, а се злий знак. Коли чоловік натще, а зуби закусують, то стережись його.

— Хлопці, — мовлю до них. — Будьте спокійні. Йойна жартує.

Але Йойні не до жартів. Його очі мов миши раз-ураз бігають за слідами коліс із кошари до паркана і назад. Далі він не витримав, скочив з кошари, мов кіт видрапався на паркан і зирнув на той бік.

— Ай, ай! А тут що! А тут що! — скрикнув він і вхопив себе за пейси і в тій хвилі як довгий гримнув із паркана.

— Та що там, Йойно?

— Я зараз біжу до Дрогобича! Даю знати до криміналу. Пішлю по шандарів. Се крадіж! Се розбій на гладкій дорозі. Таж там як на долоні видно цілий гостинець, куди мою кипячку возили. Цілі калужі на-капано.

— Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кипячку — свою, не вашу. Ще якраз під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сміялися! — Так говорили Йойні ріпники. Але Йойна не переставав йойкати і вайкати.

— Слухайте, Йойно, — мовив я до него, коли він увійшов до кошари, — не шукайте собі напасти на нас. Заплатіть нам за роботу, дайте нам за полуїку, що нам належиться, і розстанемося по доброму.

— Розстанемося?

— Ну, та певно! — скрикнули ріпники. — Коли ви ні защо, ні прощо позлодіяли нас, то ми у вас довше не будемо робити. Шукайте собі інших робітників.

— Овва. І знайду! — скрикнув Йойна.

З тяжким болем серця він виплатив нам наш заробіток, ще з пів години ми мусіли торгуватися з ним за полуїку і ледво видерли її у него, мов собаці з зубів, і тоді попрощалися з ним.

— Бувайте здорові, Йойно! Дай вам, Боже, щоб та яма була така щедра для вас, як ви для нас! — крикнув йому один на відхіднім.

— І щоб ви не дочекали більше нікому полуїки давати! — поправив другий.

А Йойна все ще стояв у кошарі, вайкотів потихо і з острахом та цікавістю вдивлявся в недобре затерті сліди, що вели з його кошари до Нутового паркана.

VI.

Чи не сміха? Як йому заклили ріпники, так усе доразу з ним сталося!

Цілий той шабас нипав Йойна, муркотів, цмокав, йойкав, а далі зібрався і рушив до рабіна. Заскаржив Нуту. А я у Нути став на роботу, то все знаю від него самого. Заскаржив Нуту у рабіна, що сей обікрав його, а Нута собі байдуже. Сміється. Що йому рабін зробить? Він за нашу цолуїку взяв чистих п'ять соток і що йому біда зробить!

Почав Йойна на вулиці чіпатися Нути, почав кидатися на него зовсім без пам'яті. Видно було, що чоловік помалу з глузду зсувається. А все одно торочить: обікрали мене! обрабували мене!

Та бо й яма, в котрій показалася кипячка, зро-

бпла йому збитка. Йойна наняв нових робітників, почали черпати, начерпали щось п'ять бочок кип'ячки, тай годі. Забив Йойна яму, переждав день — пусто, переждав другий — пусто. А у Нути, хоч яма плитша, кип'ячка йде та йде. Я, роблячи у Нути, бачу бувало, як Йойна ходить коло своєї кошари, розводить руками, муркоче щось, стає і знов бігає і заглядає до ями і сам не знає, що з собою діяти. Нераз аж язик мене свербить, щоб зашпити собі з него, але знов і жаль мені його стане. Ми справді трохи скривдили його. Але хтож знав, що яма так живо вичерпається?

— Йойно, — мовлю раз до него зза паркана.

Він аж звергся, почувши мій голос, немов би хто наглим вистрілом пробудив його зо сну.

— Не бійтеся! Се я, Іван.

— Ни, чого тобі треба?

— Послухайте ви мене, Йойно, — мовлю йому щиро, — покиньте ви тепер сю яму, копліть он там у долинці.

Він не відповів нічого, але справді послухав мене. Другого дня його робітники забили сю нещасну яму і взялися до тої, що була розпочата в долинці. Працювали коло неї кілька день. Здавалося, що Йойна успокоївся троха, тільки очі його блищали якимсь несамовитим вогнем, а на вулиці коли йшов, то не пізнавав нікого.

Аж одного дня чуємо: крик коло Йойнової ями. Ріпники покинули роботу і кличуть Йойну. А він якраз тоді сидів чи може дрімав у тій самій кошарі, де ми зробили собі полуйку.

— Господару! Господару! — кричать ріпники з долини. — А ходіть но сюди!

Було саме полудне. Ми спочивали, в ямі не було нікого, то ми, почувши крик, повибігали з кошари.

— Ого, — мовлю я, — у Йойни сьогодні полуйка буде!

Саме в тій хвилі вибіг Йойна з кошари і мабуть почув мої слова, бо біжучи крикнув у наш бік:

— Ага, чорта зісте, не полуйку!

Ми зареготалися, повилазили на паркан і дивимося, що буде. А Йойна ще не добіг до ями і кричить здалека:

— А що є кипячка?

— Є.

— А не бухає?

— Ні.

— А багато?

— Та вже пів ями.

І на-пів жартом, на-пів радісно один додав:

— Але то полуїка буде!

В тій хвилі Йойна зовсім сказився. Він кинувся на бідного ріпника тай лус його в лице!

— Ось тобі полуїка! А драби! А розбійники! І ви хочете мене обікрасти? Не дам! Не дам! Нічого не дам!

І він у якійсь шаленій нетямі кинувся до ями і, розхрестивши руки, припав ниць, щоб закрити собою те жерело свого багатства. Гирло ями було досить вузьке. Він, опершися колінами на одній цямрині і вхопивши розхрещеними руками обі сумежні, заслонював собою яму, немов хтось хотів відібрати її у него, і все кричав:

— Не дам! Нічого не дам! Гвалт! Рятуйте! Розбійники!

Почали збігатися люде з усіх боків, а побачивши Йойну над ямою і не розуміючи, чого він хоче, думали, що сталося якесь нещастє, що хтось упав до ями або задушився. А в мні аж серце застигло!

— Хлопці! — скрикнув я до ріпників, що стояли довкола ями. — Він здурів! Відтягніть його від ями! Живо!

— А нехай його дідько візьме! — буркнув, не рушаючися з місця, той, що дістав невинного ляпаса.

І в тій хвилі Йойна отуманілий від замороки, що валила з ями, вхопився обома руками за груди, бо йому не ставало духу, а стративши підпору, тільки мигнув, замахав патинками і мов галушка булькнув у яму. Кипячка, що мала дати йому багатство, дала йому смерть. А полуїки своїм ріпникам таки вже не дав.

Його витягли аж за три дни, бо до ями через замороку не можна було досягнути.

(Друковано 1899).

Спомини.

I.

Я згадую минулеє життя
Спокійно, та без радості, без туги:
Одно із него виніс я чуття,
Що я не був у нім щасливий, други.

Богато праці і турбот і скрут,
Та не було вдоволення, утіхи;
Мов віл в ярмі я чув на собі прут,
І тяг — чужого скарбу повні міхи.

Хоч не згасав ніколи огник мій,
Та полум'ям не бухав, більш димився,
А замість світла сипав іскор рій.

Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився,
Та не високо плив в руці слабій,
І хоч я жив, то всеж я не нажився.

II.

Заким умре ще в серці творча сила
І дар пісень заглухне в тишині,
Немов пахуча та фіялка мила,
Що вяне у пустому буряні, —

Я раз іщеб хотів простерти крила
І побуять свobodно в вишині,
І оживить ті спомини, що скрила
Ворожа доля у душі на дні.

Вони живі до нині в тій могилі,
Я чую їх, як рвуться, як печуть...
Спинити їх, здушить їх я не в силі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
Щоб пережити знов ті любі хвилі
І виплакати піснями їх ось тут?...

III.

О, бо і я зазнав раз щось такого,
Що хоч ще повним щастем не було,
Та дуже близьке вже було до нього,
Як щастє — швидко надійшло й пішло.

У біднім, прозаїчнім тім життю
Се був момент казочний і кипучий,
Се був неначе той брилянт блискучий,
Що хтось найшов загублений в сміттю.

І відки се мені прийшло і як,
І чом прийшло і чом пропало живо, —
Я й досі збагнути не міг ніяк.

Одно лише я чую справедливо:
Тоді пізнав я, що в життю за смак,
І чим бува любов, святеє диво.

IV.

Пятнайцять літ минуло. По важкій,
Завзятій боротьбі я опинився
Побитий, хорий. У тишу, в спокій
Я на село із міста схоронився.

Хоч молодий ще, був я у такій
Зневірі, світ весь так мені змінився
З рожевого на чорний, що в гіркій
Знетямі з бою я відсторонився.

У мене зблідли давні ідеали
І люде видались таким дрібним,
Мізерним кодлом, що для мене стали
Чужі й далекі. Треба бути дурним,
Щоб задля них у бій іти як в дим;
Ті, що терплять, варт того, щоб страждали.

V.

Маленький хутір серед лук і нив
На горбику над річкою шумною, —
От там я в простій хлопській хаті жив
І самота і сум жили зо мною.

Із трьох боків поля ті обмежив
Могутній ліс зеленою стіною,
І шумом серцю він на сон дзвонив
І сум по травах розносив луною.

Він тяг мене в свою таємну тінь,
І свіжий подих віщував розраду,
І листе знай мені шептало: „Скинь

„Із серця всі згадки про зваду й зраду!
Природі мамі до грудей прилинь,
І тут знайдеш нову, святу цринаду“.

(Друковано 1900).

Школа поета.

(За Ібзенем).

Чи знаєш, брате, як учать
Ведмедя танцювати?
На бляху на залізную
Веде його вожатий.

Під тою бляхою огонь
Розпалює помалу,
А скрипкою збуджа в душі
Любов до ідеалу.

Ведмідь реве, мабуть любов
У него в серці тліє,
Та лапи смоктані огонь
З низу все дужче гріє.

Ведмідь реве, а скрипка гра;
Та ось з низу пригріло,
На задні лапи зводить він
Своє могутнє тіло.

А скрипка-скочно гра тай гра, Веде його іронія
А вуйко здер головку, З дзвінками та скрипками
То праву задню підніма, Стать на залізний тік життя
То ліву без уговку. Мягенькими лапками.

Дрібнійше, швидше скрипка Грижа розпалює огонь,
Регочеться, то плаче, [гра, Любов на скрипці грає,
І бляха дужче гріє, й він І скаче бідний і співа,
Дрібнійше, швидше скаче. Хоч з болю умирає.

Сей танець пам'ятає вже І хоч не вмере, то так в душі
До смерти бідолаха, Зіллються нерозривно
В одно зіллявся скрипки тон Вразіння ті, любов і біль,
І розпалена бляха. Що дивно, справді дивно!

Зіллялись нерозривно так, І як лише почує він
Що скрипку як почує, Святі слова любовні,
То зараз в лапах запече То зараз будяться в душі
І зараз він танцює. Терпіння невимовні.

Та не один ведмідь отак! Горить під ним залізний тік,
З ним, брате мій, посполу Горять небесні стропи,
І кожний з нас поет-співак І піднімається бідак
Таку проходить школу. На віршовій стопи.

Іронія на скрипці гра,
Жура кістками стука,
Поет танцює і рида, —
І се зоветься штука.

(Друковано 1900).

На святоюрській горі.

Д. 30 жовтня 1655.

(Присвячено Миколі В. Лисенкови).

I.

Сонце хилиться, на львівські Де-де в шатрах чути стогін,
Мури скоса позира, Де-де пісня залуна,
Та в його промінню сяє Брязк бандури, крик сторожі
Святоюрська гора. Та гукання чабана.

А по ній, мов чорні плями, З святоюрської дзвіниці
Чорні згарища стирчать, На вечерню вдарив дзвін, —
І край шляху верб безлистих Гнуться голови козачі,
Бовваніє довгий ряд. Богу віддають поклін.

Серед згарищ білі шатри А внизу на львівських вежах
Тиснуться з усіх боків, Інші дзвони на той гук
Наче білі печериці Відгукнулись, наче голос
Зпід обпалених пен'ків. Полетів із рук до рук.

Поміж шатрами купками А при церкві святоюрській
Похожають козаки, На саміському шпилі
Блискотять до сонця списи Край шатра під грубим дубом
І червонії шапки. Товариство при столі.

Тут Богдан, козацький батько,
І полковників аж п'ять,
І Іван Виговський писар
Розмовляючи сидять.

Праворуч гетьмана гості,
Королівській послі,
Що від Яна Казимира
Подарунки принесли.

То колишній кум гетьманів,
Любовицький, що колись
Гостював у Чигирині,
Поки війни ті знялись.

Обік него ще пан Грондзький
Бистрим оком, наче щур,
Огляда козацькі сили
І немудрий львівський мур.

Стихли дзвони святоюрські,
Писар кубки налива,
І заслухались присутні
На гетьманській слова.

II.

„Пане куме Любовицький, — Бо його слова найперші
Мовив хмурачись Богдан, — Задають брехню кінцю, —
Чарку! За стару знайомість! Бож він зна, що не з добра мп
Поки піниться сей збан! Зачали війну отсю, —

Мовиш, що король аж плавав, Що терпіли ми знуцання
Пишучи отсі листи? Від панів предовгий час,
Так його болять нещастя Що нас хлопами взивали,
України — мовиш ти? Канчуками сікли нас, —

Випий! — Плавав? Єзуїти Забирали нашу працю,
Люблять плакати, та сей плач Зневажали нам жінок,
Іншим палить душу й тіло. Не пускали нас до церкви,
Випий куме, і пробач А гонили у шинок, —

Сі слова! Говориш, буцім Що хати палили вбогі
Признавав король і сам, І рубали нам садки, —
Що обіцював богато, Пан із паном посвариться,
Не сповнив нічого нам. Терплять горе козаки.

Так чогож тепер ще хоче? Навіть в душі нам залізи
Чом на нас він наріка, Забажали накінці,
Буцім з нашої провини Віру змінюють, що наші
Крови поплила ріка? В ній жили діди й вітці.

Буцім то Річпосполиту „Туркогреками“ нас лають,
Підкопали ми одні Замикають нам церкви...
І в величню ту будову Православний — нехрещений
Люті вкинули огні? І невінчаний живи.

Пане куме Любовицький, Ще й біскупів-святокупів
Я шаную маєстат, Шлють, щоб брали нас за чуб,
Та король, що так говорить, Унією називають
Сам є маєстату кат. Силуваний з Римом шлюб...

Сто сот громів, пане куме!
Тут не стало нам терпцю...
На погибель живодерам!
Випий, куме, ще й отсю!“

III.

„Пише нам король: „Свідчуся
Ранам Христа й хрестом,
Що бажав я все сповнити,
Як прирік вам, та не міг“.

Поти йтиме на Вкраїні
Чортів танець навзавід,
Аж козацький або ляцький
До останка згине рід.

Ха, ха, ха! Король хрестом нам
Клявсь, а чорт махнув хвостом,
І змазав ту клятву! Знаю,
Знаю тих чортів усіх!

Плакав ваш король? Най плаче,
Як не вміє ради дати!
Не над нами, над собою
Він повинен би ридати.

Мовиш куме, що на сеймі
Промовляв король за нас,
Натякав на наші кривди,
Вказував напрями час. —

І отсю Річпосполиту
Най оплакує! Най зна:
Бачила страшні події,
Гірших ще діжде вона!

Та шляхецтво закричало,
Та магнати заревли,
Та підплачені ними
І підпоєні послі

Королеви лютим гвалтом
Добалакати не дали...

То не спис козацький рану
Їй глибокою завдав,
То лиш тріснув струп поганий,
Що віддавна набирав.

Вірю сьому. Та що з того?
Що тепер робити вам?
Як король ваш віхоть, щож є
За ціна його словам?

Як тепер його не витнуть
І не згорять — мясо й кість
Він розточить і все тіло
І життє все ваше зість.

Пощо з ним нам умовляться,
Бога клятвами дровичь.
Коли в сеймі йому навіть
Мови не дадуть скінчить?

Троха витяли ми струпа —
Тих бутних короленят
Вишневецьких, Конєцьполь-
[ських...

Калиновських, як їх звать...

Сам скажи, мій куме: що нам
Тракувати з помелом?
Годі вже вам нас водити,
Як ту кітку за стеблом.

Варті ми за се від Польщі
Надгороди, а не кар...
О, бо доки тут їх панства,
То й кінця не буде чвар.

Як захочемо правдивий
Із Ляхами мати мир,
Знайдемо панів, що в Польщі
Старші ніж Ян Казимир.

Щоб я був лихим пророком,
Та спімніть мої слова:
Коли з сеї хуртовини
Вийде Польща ще жива,

Але се нешвидко буде!
Поки стане нам шаблюк,
І пицалі семипядні
Не впадуть із наших рук,

І як силою магнати
В гріб її не покладуть,
То самі її сусідам
На-поталу продадуть.

IV.

„Пане куме Любовицький,
Випиймо по чарці ще!
Щире серце гріє чарка,
А нещире най пече!

Вимажімо з серця пам'ять
Давніх кривд, гірких ураз!
„Вольні з вольними, в любові,
Як брат з братом, з другом друг,

Мовиш: „Киньмо звади й свари,
Все, що розєднало нас,
У двох тілах один дух...“

Гарні се слова, їй Богу!
Проникають в кров і кість.
Сам старий Сильвестер Косів
Чутливіших не повість.

Пане куме мій, ти мудра,
Дуже вчена голова, —
Та мене за дурня маєш,
Турчачи такі слова.

„Був собі колись господар,
Мав і поле і садок,
Гарну хату і худобу,
Пчіл чимало колодок,

Жінку добру, челядь вірну,
Дещо грошей під ключем,
Так що завиділи люде,
Називали богачем.

Був у него вуж домашній,
Що нікого не кусав,
І свobodно всюди лазив:
У ночі корови ссав,

А на день йому господар
Від нетямної пори
Ставив молоко солодке
У мищині край нори.

„Аж ось скоїлося лихо!
Хлопчик був у хаті тій,
Син господаря, плазунчик,
Батьків любчик і пестій.

От раз мати на сніданне
Для коханого синка
На долівці положила
У мищині молока.

Хлопчик їсть і розливає,
От звичайно як дитя;
Запах молока привабив
І вужа з його кута.

Він приповз і став хлєптати
Молоко, але в гніві
Хлопчик бац! вужа ударив
Ложкою по голові.

Вуж не привичний до бійки
Звився грізно, засичав,
І мов блискавка дитину
Їдовитим зубом втяв.

Добре знаєш, се принада,
Свіжий, так сказать, хробак,
Щоб по нім козацька шука
Зачепилась вам на гак.

Куме, куме! Не треплися!
Не кленись та не молись!
Слухай радше приповідки,
Що малим я чув колись.“

V.

Вуж сей, то було хозайське
Щастє: і з роси й з води
В двір плило добро, сторични
Плід давали всі труди.

Пречудово скот плекався,
Всім на диво родив хліб,
Родив сад, роїлись пчоли,
Мов лопатою хто гріб

До двора достатки всякі,
А нещастя відвертав:
Град у всім селі збив поле,
При його границі став;

Пощесь там не зазірала
Ні до хат ні до хліва,
Обминала двір пожежа,
Поле сарана й мишва.“

VI.

Зверещав страшенно хлопчик;
Батько зо страхом прибїг,
Зараз зрозумів, що сталось,
Та порадити не міг.

За вужем в скаженій злости
Кинувся, хотів убить,
Та вуж, бачучи погрозу,
В яму криється в ту мить.

З буком надбіга господар,
Вуж у ямі майже ввесь,
Тільки хвіст іще знадвору
Спішно в яму волочесь.

Не міркуючи багато,
Люто вдарив чоловік,
І вужеви небораці
До крихітки хвіст відсік.

Та біди тим не поправив:
Від отруйного жала
До доби його дитина
Богу духа віддала.“

VII.

„Сумував страшенно батько
І ходив зовсім недуж,
Та в норі своїй від рани
Мучився не менше й вуж.

А хоч рана й загоїлась,
Він безхвостий, нездоров
Відцурався хати, стайні
подвіря і коров.

Та з ним разом давнє щастє
Улетіло зо двора:
Ниви витовк град у літі,
Висушила степ жара,

Хижа гусінь сад обїла,
Від зарази скот попух,
В хату слабість загостила,
Мов повіяв смерти дух.

Що робити? Рада в раду:
До ворожки вдався він,
Чи не скаже, що за ворог
Є причиною тих змін?

Поворожила ворожка
На бобах, чи на зірках,
Тай говорить: „Сам ти, друже,
Сам біду на себе стяг.

„Був приятель в тебе щирий,
Що від зла тебе стеріг,
Але першої образи
Ти стерпїть йому не міг.

„Ти його зневажив тяжко,
Тяжко гнівається він, —
Ну, а гнів його, мій друже,
Се причина всіх відмін.

„І нема тобі рятунку,
Пропадеш увесь до тла,
Доки в вуглі твого дому
Гнів той мов огонь пала.

„Лиш одна тобі порада:
Всьому гніву дати стрим
І перепроситься щиро
Із приятелем старим“.

VIII.

„От тепер згадав господар,
Як немудро се вчинив,
Що в безумному розпалі
Так вужа він поранив.

І подумав: „Конче треба
Знов перепроситься з ним,
Бо погине вся худоба,
Все добро піде як дим“.

Мовив жінці: „А постав но
Край нори вужови знов
Молока, а чей вернув би
Знов у дім наш, до коров“.

І поставила хозяйка
У мищині молока,
Та вуж виповзе, наїсться
І до ями знов тіка.

А господарю що днини
Гірше й гірше, хоч умри!
От він раз вужа підглянув,
Як той повз собі з нори.

І говорить: „Вужу любий!
Що се враз на нас зайшло?
Чи ж то сердитись нам треба?
Забуваймо гнів і зло!

„Що минуло, те пропало,
Хоч і як нам допекло;
Жиймо, як жили давнійше,
Щоб знов добре нам було“.

Вуж на се відмовив: „Годі!
Що було, те загуло.
Але як забути горе,
Що по серці нам пройшло?

„Аджеж ти коли згадаєш,
Що твій син в землі гниє,
То рука свербить, щоб тімя
Розторощити моє.

„А і я коли погляну
На відсічений свій хвіст,
То отруйним зубом в тебе
Вгризсяб, так лютує злість.

„Ти скажи: як нам єднатись?
Як тобі був любий син,
Так мені мій хвіст. Даремно
Тут шукать причин, провин.

„Не навернеться до мене
Твоє серце, ні моє
Не навернеться до тебе,
Поки пам'ять в нас живе.

„То найкраще нам розстатися. Жий без мене, я без тебе
Ти собі в своїм дворі Проживу в своїй норі“.

IX.

„Пане куме Любовицький,
Ти розумна голова,
То ти певно й без пояснень
Зрозумів отсі слова.

Як примусить до кохання
Серце, що в нім вється гад?
Відки взять душі довіре,
Що зазнала тільки зрад?

Сей господар — ваша Польща,
А той вуж, то козак,
Що на межах Польщі сікли
Бісурманські карки,

Ні, мій куме! Краще чисто
Розмежуймося, як слід:
Вам хай буде ваша Польща,
Україну нам лишить.

Що товклись поза пороги,
Шибались на море, в Крим,
В очі хану і султану
Дмухали пожарів дим.

Вп собі пануйте в себе
На вині та на меду;
Ми, як Бог дасть, будем пхати
І без вас свою біду.

І жилось тоді незгірше:
Розживавсь багатством Лях
За козацькими плечима,
А козак в степах, полях

Так мине сто літ чи двісті,
Наші рани заживуть,
Спомини всіх кривд і сварок
У непамять попливуть, —

Був свободний і крихітку
Ссав отого молока,
Що напратять, зберегати
Помогла його рука.

Замість зрад і звад і сварок
Набереться скорб новий
Згідних ділань, спільних зма-
І сусідської любови, — [гань

Та счинилась сварка. Годі
Тут шукать причин, провин;
Нас боліло й вас боліло,
Вам згиб син і нам згиб син.

Пройдемо велику школу,
Та не єзуїтську, ні! —
Запануєм кождий в себе,
Станем розумом міцні, —

Ну скажи, як нам єднатись?
Як забути давнє зло,
Що кривавою межою
Нам по серці перейшло?

От тоді — коли вчаснійше
Ваша Польща не згорить —
Час настане, любий куме,
Про єднання говорить“.

X.

„Морщиш брови? Сціпив зуби?
Дрож тобою потряса?
Мовиш: „Поки сонце зійде,
Очі вижере роса?“

І про те, що час позбутись
Нам незгоди й лютих чвар, —
А ти сам, я добре знаю,
Завтра їдеш до Татар,

Се можливе! Та признайся,
Чи не правду я кажу?
Єдність се: кленусь устами,
А ніж в пазусі держу?

Будеш хана намовляти,
Підкупляти мурзаків,
Щоб напали на Вкраїну
Воювати козаків...

Єдність се, що ти говориш
Про братерство і любов,
І про сльози королівські,
Про пролиту марно кров,

Ти поблід? Тремтиш? Не бійся!
Знаю, добре знаю вас!
Се є школа єзуїтська!
Та чиж се єднання час?

Знаю добре: в тій саміській
Пазусі, де ти привіз
Королівський лист до мене
Повний клятв, упімнень, сліз,

Є ще другий королівський
Лист до хана, у котрім
Заклина його, щоб зараз
Впав на мене наче грім,

Щоб поміг йому козацьких
Розтолочити гадюк...
Не тремти, мій куме! Ну-ко,
Ще раз чарочку до рук!

На розстаннє! Їдь щасливо!
Кланяйся хану й мурзакам!
Та скажи, що коней треба
Й дамасценок козакам.

Тож коли сього за много
В них, а власних їм голов
Не шкода, хай прибувають.
Ну досить! Бувай здоров!“.

(Друковано 1900).

З „Лісової ідилії“.

Посвята

Миколі Вороному.

Миколо, мій дружеко давній,
Ідеалісте непоправний!
Навіяв ти на душу чару
З далекого Катеринодару;
Мов згук трембіти в полонні
Тому, що блудить по долині,
Пустив ти слово різко, сміло,
Що в серці дивно защеміло:

„Пісень давайте нам, поети,
Без тенденційної прикмети,
Без соціального змагання,
Без усесвітнього страждання,
Без нарікання над юрбою,
Без гучних покликів до бою,
Без сварів мудреців і дурнів,
Без горожанських тих котурнів!
Пісень свободних і безпечних,
Добутих із глибин сердечних,
Деб той сучасник горем битий
Душею хвильку міг спочити.“

Гай, гай, Миколо, ще й з пеньками!
Лиш мід твоїмбать пить устами!
Бий своїм словом, бий доразу
Котурн і фальш, пустую фразу!
Гони їх з пісні на псю маму,
Як гнав Ісус міняйлів з храму!
Та не гадай, як фраза згине,
Що вже сучасник тут спочине,
Знайде тепло і ніжність в парі,
Як у жіночій будуарі;
Знайде до пестошів приклонність
І морфій на свою безсонність,

На рани плястри, лік на жалі,
Мов у воєннім гошпіталі!

Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не гошпітальнеє лежанне, —
Вона вся пристрасть і бажанне,
І вся огонь і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шуканне, дослід і погоні
До мет, що мчать по небосклоні.
Не думай, як поет покине
Загальних питань море сине,
І в тихий залив свого серця
Порине, мов нурець забеться,
Що там він перли і алмази
Знайде блискучії, без кази,
Знайде тепло і розкіш раю
І світло й пахощі без краю.
А як з айде гідкїї черви
І гіркість сліз, розбиті нерви,
Докори хорого сумління,
Прокляття свого покоління,
Зневіру чорну, скрип розстрою,
То що почать з такою грою?
Чи мають нам мішати поети
Огонь Титана й воду Лети?

Ах, друже мій, поет сучасний —
Він тим сучасний, що нещасний.
Поет — значить: вродився хорим,
Болисть чужим і власним горем.
В його чутливість сильна, дика,
Еольська гарфа мов велика,
Що все бренить і не втихає:
В ній кождий стрічний вітер грає.
А втихне вітрове дихання,
Бренить в ній власних струн джожання.
Не гармонійний згук той, друже!
Він дразнить слух і нерви дуже,
На яві дразнить, сон трівожить,
Вертиць докором, зло ворожить,
Жене тебе, де кроком рушиш,
Клинеш його, а слухать муспиш.

Так не жадай же, друже мплий,
Щоб нас поети млою крили,
Рожевим пестоців туманом,
Містичних візій океаном,
Щоб опій нам давали в страви,
Щоб нам співали для забави!
Най будуть щирі, щирі, щирі!
І що хто в життєвому вирі
Спіймав — чи радощі, чи муку,

Барвисту рибу, чи гадюку,
Алмази творчости блискучі,
Чи каяття терни колючі,
Чи перли радощів укритих,
Чи черепки надій розбитих, —
Най все в свої пісні складає
І співчуття не дожидає.
Воно прийде! Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

(Падолист 1900).

На старі теми.

Х.

*На рѣкахъ вавилонскихъ,
тамо сѣдохомъ и плакахомъ.*

На ріці вавилонській — і я там сидів,
На розбитий орган у розпуці глядів.

І ругався мені Вавилонців собор:
„Заспівай нам щобудь! Про Сіон! Про Табор!“

„Про Сіон? Про Табор? Їм вже чести нема.
На Таборі — пустель! На Сіоні тюрма!

„Лиш одну хіба пісню я вмію стару:
Я рабом уродивсь та рабом і умру.

„Я на світ народився під свист батогів,
Із невольника батька, в землі ворогів.

„Я хилиться привик від дитинячих літ,
І всміхаться до тих, що катують мій рід.

„Мій учитель був пес, що на лапки стає
І що лиже ту руку, яка його б'є.

„І хоч зріс я мов кедр, що вінчає Ливан,
То душа в мні похила, повзка мов бурян.

„І хоч часом мов грім гримне слово моє,
То се бляшаний грім, що нікого не вб'є.

„І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб!

„Хоч я пут не ношу на руках, на ногах,
Але в нервах ношу все невольничий страх.

„Хоч я вольним зовусь, а як раб спину гну,
І свобідно в лице нікому не зирну.

„Перед блазнем усяким корюся, брешу,
Вольне слово в душі наче свічку гашу.

„Хоч тружусь день і ніч, не доїм, не досплю,
А все чую, немов я на панськім роблю.

„І хоч труд свій люблю, а все сіпа гачок:
Ти прикутий до нього, мов раб до тачок.

„Хоч добра доробивсь, та воно лиш тяжить,
Мов чуже для когось мушу я сторожить.

„З ким в життю я зійдусь, все підляжу йому;
Так чи сяк вибрати — все найтяжше візьму.

„І хоч часом в душі підіймається бунт,
Щоб із пут отрястись, стати твердо на ґрунт, —

„Ах, то й се не той гнів, що шаблюку стиска,
Се лиш злоба низька і сердитість рабська.

„Вавилонські жінки, відвернувшись ідіть,
І на мене здивовано так не глядіть!

„Щоб не впало прокляття моє на ваш плід,
Не прийшлося би раба привести вам на світ.

„Вавилонські дівчата, минайте мене,
Хай мій вид співчуттем серце вам не торкне!

„Щоби вам не судилась найтяжша судьба,
Найстрашніша клятьба — полюбити раба!“

(29 надоліста 1901).

Трагедія артистки.

То був чудовий місяць май.
Цвіли вже бзи й троянди...
З старої вілі на весь гай
Плив голос панни Ванди.
Співа до цитри, аж зовсім
Захрипла з віщих трудів:
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“.

Ось жнива. Скочно граючи,
Женців провадить банда,
А в вілі не вгаваючи
Співає панна Ванда;
Чи день, чи ніч, чи дощ, чи грім,
Чи крик сорокопудів...
Цідрім-цім-цім! Цідрім цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“.

Вже осінь. Яблока стрясли,
Капусту в пені рубаєм,
А панна Ванда знай співа
У вілі там під гаєм.
Чи в коршмі крик, чи в церкві дзвін,
Луна з усіх усюдів —
Цідрім цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“.

Потис мороз, вітри ревуть
І сніг поля вкриває;
В безлюдній вілі все ще чу́ть:
Бреньчить щось і співає.
Блукає голос серед стін
Захриплий з віщих трудів:
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Пять день хуртовина ревла,
На шестий день ослабла;
Всю вілю снігом замела,
І Ванда закоцябла.
Та дух її на місці тім
Що-ночи ще марудив:
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Минуло много, много літ!
Де гай був, нині зілля:
Заріс кропивою весь слід,
Де та стояла віля.
Та в глузу північ в місці тім
Чуть бренькіт страхопудів:
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
„Бодай ся когут знудив!“

Чогож та бідна душенька
На місці тім заклята?
Чого покутує, немов
Убила маму й тата?
І чом ту саму пісню всім
Небіжечка співає?
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бо иншої не знає.

(20 травня 1902).

На старі теми.

III.

Гласъ вопіющаго во пустыни.

Було се три дни перед моїм шлюбом.
У чистім полі я пшеницю жав.
Був південь. Я спочити сів під дубом,
В душіж мов світляний алмаз дрозжав.

І враз почув я голос невимовний,
Той голос, що його лиш серце зна,
Для вуха тихий, але сили повний,
Що душу розворушує до дна.

„Ще поки ти почався в лоні мами,
Я знав тебе; заким явивсь ти в світ,

Я призначив тебе перед царями
І народами нести мій заповіт“.

І мовив я: „О Пане, глянь на мене!
Простак убогий, молоде хлопя!
Хто стане слово слухати невчене?
Кого наверну, розворушу я?“

І мовив голос: „Від отсеї хвилі
Ти мій. Про се, чим досі був, — забудь!
Усе покинь, вір тільки моїй силі,
Мої слова нехай тебе ведуть.

„А що сумнився ти в моєму слові,
Так знай: нікого не навернеш ти;
Мов стріли бються о щити сталеві,
Так твій глагол о серць людських щити.

„На вітер будеш мій глагол метати,
Проповідати будеш ти глухим;
Де станеш ти, ніхто не схоче стати,
Що похвалиш, всім видасться лихим“.

І мовив я: „О Господи, я грішний!
Чи щоб спокутувать всіх вин вагу,
Ти на сей труд важкий і безуспішний
В сій хвилі кличеш свого слугу?“

І мовив голос: „Не тобі се знати!
Не за провини я призвав тебе,
Не безуспішно будеш працювати,
А серце в тобі я скріплю слабе.

„Твоїми говоритиму устами
До всіх народів і до всіх віків,
Твоїми я тернистими стежками
Вестиму своїх вибраних борців.

„Тобою я навчу їх відрікатися
Життя і світа для високих дум,
Сучасних нужд, погорди не лякається,
У світлу ціль зостріливши весь ум.

„Ось уст твоїх я пальцем доторкнуся
І вложу в них своїх глаголів жар.
І нагострю твій слух, щоб, як озвуся,
Ти чув мій голос, наче грім із хмар“.

Я ниць упав. „О чую, Пане, чую!“
І серп я кинув і пшеничний стіг
І батьків дім, невістку молодую,
І відтоді не бачив більше їх.

(1902).

В тюремнім шпиталі.

I.

Тюремний шпиталь! Кожде з тих двох слів містить у собі пекло, а злучені разом вони — куточок раю, тиха пристань, до якої тужать сотки душ натомлених та зболілих. Тут вони знаходять пільгу в своїх болях або бодай хвиливу переміну своєї сірої, нестерпної вже через саму монотонність недолі.

Шпиталь у львівським карнім закладі, се невеличке крило просторого будинка, відділене тісним і темним коридором від головного комплексу тюремних келій. Шпитальні келії троха більші від звичайних арештантських, кожда з двома вікнами. Їх усіх чотирі: для тифусових, шкірних, хірургічних та очних слабостей. Інших хороб — жартують арештанти — в закладі по припису не сміє бути; колиж трапиться, що хтось захорує на якусь иншу слабість, то його містять у одній із сих чотирьох келій відповідно до того, до якої з сих чотирьох груп ближша його хороба.

Тюремний шпиталь се лише тінь, карикатура звичайного шпиталю. Се таж тюрма з дверима замиканими день і ніч, з закратованими тісними вікнами, з голими стінами і неминучою „катериною“ в куті. Шпиталем вона називається лише тому, що що-дня рано сюди заходить лікар та оглядає хорих, а в випадку якоїсь наглої, тяжкої хороби за дві-три години лікар може прийти й другий раз того самого дня. Надто пожива для всіх хорих дається окрема, т. зв. шпитальська: хліб житний з пшеничним, рано молоко, тричі на тиждень, а для тязше хорих і що-день росіл та мясо, деколи вино. Отся шпиталька та супокій у шпитальних келіях та лагіднійше поводження шпитальних дозорців з хорими й є головною приманою, що заставляє многих вязнів тужити за шпиталем і уявляти собі побут у ньому як відпочинок та радісну переміну в своїм нужденнім життю.

Скільки ті понурі стіни чули розпучливих проклять, тихих зітхань, окриків болю та шептів гіркого жалю за безповоротним минулим! Скільки тут промайнуло образів, важкого конання, скільки покапало сліз даремного каяття! А довгими ночами, при блиску одинокої, на чорнім гаку серед стелі завішеної лампи скільки тут

прогомніло важких оповідань, що відслонювали нераз найглибші тайники людської душі, жасні безодні дикої пристрасти, пориви розуму й божевілля, вияви глибокого, ніжнього чуття або вибрики дикости та жорстокости, що мов звір у темнім лісі ховається в серці не одного чоловіка.

В моїй пам'яті засіла одна така сценка, один епізод, про який оповідав мені один із тих, що були суджені в перших львівських соціалістичних процесах, в пору, коли тут засуджували за саме визнання соціалістичної віри, коли один із старших радників львівського суду з властивим йому цинічним гумором говорив:

— Що таке соціалізм, я бігме не знаю, те лише знаю, що се щось гідне кари.

Подія, про яку говориться далі, сталася при кінці 70-років минулого віку. Того, хто мені оповідав її, не називаю, — байдуже про його назву. Його оповідання списую з пам'яті — може не так колоритно, як він оповідав сам, та у всьому головному вірно.

II.

Мене завезли сюди зі слідчого арешту в непритомнім стані. Я занедужав на тиф, кілька днів раз-по-раз зголошувався до лікаря, але лікар не задавав собі праці навіть поспостерігати у мене пульс, лише відправляв мене одним словом:

— Здоров! Нічого йому не хибує!

Я йшов назад до келії і лежав і мучився горячкою, поки не дійшов до того, що вже не міг рушитися. Тоді мене, пізно в ночі, взяли в халабуду і перевезли до тюремного шпиталю в Бригідках.

Як довго я там лежав у непритомнім стані, не знаю. Мов крізь сито пригадую собі, що мені страшенно докучало якесь скрипіння, немов би попри мое ліжко ненастанно їздив деревляний, ніколи немазаний бойківський віз, або немов би хто з великою силою тупим сверлом-лопатнем вертів діру в сухій ялиці. Коли я троха прийшов до себе, я пізнав, що се був дихавичний хрипіт і сухий кашель мого сусіда, якогось хорого, що лежав на ліжку сусіднім зо мною, відділеним від мого лише вузьким проходом.

Найперший ясний спомин: я лежу горілиць, випростований, безладний. У висках іще стукає, аж голова болить. Крізь зажмурені очі чую ледви помітне світло одинокої лампи, що висить на стелі насеред казні. Недалеко мене хрипить ледво дихучи мій сусід. А втім із кута десь, як мені здається, з далекої далечини чути грубий, різкий голос:

— Діду Гарасиме!

— А що? — озивається мій сусід і на довгу хвилю заходиться страшним кашлем, що хрипить, грає, свище та клекоче в його грудях.

— Але то в вас уже не скрипка в грудях, а цілі органи.

— Христос грає! — каже дід.

— А що ваш сусід? Ще не прийшов до себе?

— Спить.

— Ну, мало-мало бракувало йому.

— Молоде, перемогло. А тобі як?

— Е, що мені. Дідько не візьме.

— Дурний ти! Чи то годиться самому себе калічити?

— Ви дурні, діду! Що вам старому! Не нині, то завтра. А мені трийцять і два роки. Жити би хотілося. А коли погадаю, що я засуджений на вічність... розумієте, діду, на вічність і ще й на чотири роки... Га, то по вашому нічого? Ну, вічність, то щеб наплювати. Але ті чотири роки, що місяць у казні та в кайданах, а місяць у казенці, та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік вовком завие. Хочби й який, а подумає собі: раз мати родила, ліпше раз умерти, ніж отак каратися.

— А я ще раз кажу: дурний ти! Терпи, коли заслужив! Давнійше не таке терпіли!

Дід знов закашлявся. По хвилі, відхлипавшись, додав:

— Ади, мене дванайцять літ у слідстві мучили. Очей збавили, і ще на двацять літ засудили. Не треба й твоєї вічності, бо я їх певно не доживу. А накладати на себе руку — борони мене, Боже. Що завинив, то буду терпіти. І ти так.

— Та я не відпираюся терпіти, — мовив якимось м'якше далекий голос. — Тільки ті чотири роки і ті

цегляні ребра... І знаєте, що-ночі на тих цеглах таке сниться... таке сниться... Ой, діду! А вам чи снилися коли ваші Жиди, що ви їх вирізали?

— Старі ні, лиш малі Жидинята та одна Жидівка. Така розкішна була... І все мені сниться вся в білім, коса розпущена аж до пояса... і все ніби йде до церкви хреститися... і всміхається і моргає на мене... За інших мене карають люде, а за неї ще Бог каратиме...

III.

Друге ясне вражіння. Холодна, суха рука шолопає у мене по лиці, потім по шиї й по грудях. Чую її повзання в полусні, мов повзання якоїсь обридливої животини, рапавки або гусільниці. Мое тіло стрепенулося і я відкриваю очі. І бачу: надо мною похилене старече лице — жовте, поморщене як сушене яблуко, до половини обросле довгою, білою як молоко бородою. Та про те нема в тім лиці нічого того, що чинить старечі лица гарними та симпатичними. Широкий рот і грубі, посинілі губи страшні, та ще страшнійші очі — зовсім білі, мертві.

Я ще раз стрепенувся при виді сього лиця, освіченого на половину жовтавим проміннем лампи.

— Живий! — буркнув дід, поклавши долоню на моїй груди в околиці серця.

Я хочу крикнути, але не можу: з моїх уст іде лише якесь ледво чутне стогнання.

— Спите, паничу? — питає дід.

Я дивлюся на нього не змигаючи. Далі з великим зусиллям ледви чутно промовляю;

— Ні.

— Ну, Богу дякувати, що ви живі! Я вже думав, що по вас буде.

І він, увесь тремтячи, знов лягає на своє ліжко і заходиться кашлем.

— Довго я спав? — питаю я.

— Спали! Місяць уже... Між життям і смертю. Вчора доктор уже рукою махнув... Як вам тепер?

— Або я знаю. Здається, нічого не чую.

— Лежіть тихо, не рушайтесь. Дасть Бог, подужаєте.

Він знов кашляє, та в перестанках щось бубонить. Чи молитву, чи до мене щось говорить, не можу розуміти. Сон мене ломить, і я засипаю.

Від тої ночі я почав приходити до себе. Що правда, помалу. Голова боліла ще, тіло було зовсім ослаблене, мене мучили сонні привиди, а особливо слухові галюцинації. Ві сні дідове кашляння видавалось мені то сотні раз повторюваними вистрілами з карабина тут же над моїми вухами, то журчаннем та хрупостіннем жорен, уставлених коло моєї голови, то скрипом дуплавої верби серед осіннього вітру. Так само й інші згуки, що десь колись чути було в нашій келії, приймали для могойого хорого слуху страшну, в сто разів прибільшену силу і мучили мене. Та звільна все те улягалось і я почав видимо набирати сили. Тільки лице діда Гарасима лишилось для мене страшним і відразливим; не додавали йому принади ані глибокі зморщкк, якими було пооране його чоло, ані дрібно сфалдована темножовта шкіра довкола сліпих очей, ані великі фалди терпіння, що зпід очей крутою річкою бігли до кінців його уст і губилися в пралісі його білої бороди. До його лица з тими страшними сліпими очима і з тим страшним, немов гнилим ротом, ротом казкового людоджерця, я не міг ніяк привикнути. Борше вже привик до його голосу, старечого, розбитого голосу, який иноді, коли його дихавичний кашель давав йому на пару годин спокою, вмів оповідати багато дечого цікавого.

Дід Гарасим ждав смертк. Він терпів на дихавицю, на безсонницю, на старече вичерпанне сил: його вже не лічили і не оглядали лікарі, раз рішивши, що „з нього нічого не буде“. Кождий сильнійший напад кашлю міг закінчитися розривом його звапнілої аорти; кождий хвилевий сон міг бути його остатнім моментом. А про те він жив, мов упертий репях держався того нужденного життя. Иноді, лежачи тихо, без руху, я цілими годинами глядів на нього і мені здавалось, що кілька разів я зловив діда Гарасима на якійсь дивній тривозі. Він цікаво вслухувався десь у щось, неспокійно рушався на своїй постелі, буркотав щось і крадькома наставляв вухо в мій бік, немов шпiонив мене, немов ждав чогось. Чим більше я приходив до здоровля, тим

частійше я завважував тривожний, неспокійний вираз на дідовім лиці.

— Що вам, діду Гарасиме? — запитав я його раз. — Ви ніби ждете чогось або боїтеся чогось?

— Смерти, паничу. І жду й боюся.

— Ну, смерти всі ми ждемо, тай боятися її нема що, — мовив я.

— Я не того... Що там буде, ніби? То вже божя воля! — бубонів дід.

— Ну, а щож вам таке? Видно по вас, що вас щось ніби гризе.

— Видно по мні? — простогнав дід кашляючи. — Може й гризе, та що робити!

— Може би ліпше сказати кому? Чей би полекшало, — мовив я.

— Ет! — відповів дід і замовк. Я не допитував його більше.

IV.

Одного дня недовершений самовбійця, що був засуджений на вічність і ще й на чотирі роки, опустив нашу келію: його рани загоїлись настільки, що його помістили знов у звичайній казні. Ми лишилися в келії, лиш оба з дідом Гарасимом, якого стан тимчасом значно погіршився.

— А що, лиш ми два тут? — важко дишучи, поквалпно, ледви чутно зі зворушення промовив дід.

— Лиш ми два.

— Господи, Тобі слава. Насилу дждався! Господи... — муркотів дід, зітхаючи то кашляючи.

— Хіба що? Хіба той вічняк заваджав вам?

— А що мені!...

Дід не договорюючи махнув рукою, а відкашлявшись, додав:

— Не хотілося при ньому... Поганий він... Звір.

— Се ви через те, що він себе хотів зарізати?

— Зарізати? — проскрипів якимсь сердито дід.

— Се його не мине! Се нечистий простягає до нього свої лаби. Він його не пустить.

— А защо його засудили?

— То то, бачите! Пять душ зарівав. Тай не в тім річ. Не один тут такий, а ще має Бога в серці. Гріх

по людях ходить. Згрішить чоловік тай покутує. Але бувають гріхи... Хочби отсей... Пана й паню, панича й служницю... А служниця його коханка була, впустила його в ночи, не знаючи, чого він хоче. Гадала, що до неї. А там іще панна була; як побачила, почала проситися: „Все, що хочеш, зроблю для тебе, піду з тобою, слугою тобі буду, лиш даруй житте!“ А він при трупах батька й матері з нею... знаєте... а потім устав тай угородив їй ніж у саме серце. Ну, має такий чоловік Бога в серці? І то, вважайте, ще хлопцем бувши, дев'ятнадцять літ! Тому його й не повісили, а засудили на вічність.

Дід лежав майже без духу, вишептавши поквапом уривано отсе оповідання. Кашель носив його грудьми. Його лице посиніло, корчилося з болю. Я гадав, що сим разом уже буде по ньому, але ні, віддихався.

— А щож то ще за чотири роки, що йому додали до вічності?

Дід махнув рукою.

— Дурниця. Се вже тут заробив. Дозорцю заколов.

На коридорі чути було стук кроків, гомін, якісь далекі крики та брязкання ключів.

— Знов когось сюди ведуть! — з переляком мовив дід надслухуючи.

Кроки й голоси прогомніли. До нашої казні не дали нікого. Дід важко дихав.

— Слухайте, пане, — мовив він, з трудом підводячись до половини на ліжку і обертаючи до мене своє страшне лице. — Я би хотів... я би хотів сказати вам щось...

Але тут його захопив кашель. Він ослаб, упав горілиць на ліжку. Пароксизм був сильний. Видно було, що дід усім зусиллям своєї волі боровся з хворобою, судорожно жмучи в жменях простирало, яким був накритий.

— Успокойтеся, діду, — мовив я. — Ви тепер дуже ослаблені. Не говоріть. Пробуйте переспатися, може вам полегшає, то тоді скажете.

— Боюсь... синку... боюсь, що не дочекаю завтрашнього дня... а хотів би... ще перед смертю... конче...

Але його зусилля були даремні. Його почало душити і він простягся на ліжку без руху. Лише хар-

чанне свідчило, що життя ще не втекло зі старого тіла. Я довго прислухувався тому харчанню. По якімось часі воно полекшало, віддих зробився повільніший. Дід очевидно спав.

V.

Була північ. Мене збудив знов холодний дотик дідової руки, простягнутої з сусіднього ліжка.

— Спите, пане?

— Ні, не сплю.

— Слушайте. Я хотів вам... хотів вас...

Він запнявся, немов не знаючи, з якого боку пі-
дійти до річи.

— Я знаю, пане... ви за правду тут... ви против людської кривди повстаєте... за то вас мучать... Поки ви тут лежали в непамяти, то доктор із ключником нераз говорили... А я то слухав, тай у мене в серці... знаєте, так, як весною лід тає... легко так, весело... І я пригадав собі... давно, давно... знаєте, я вже трийцять літ кримінали витираю... Дванадцять літ у самім слідстві... по Росії тягали, дідько знає, куди. Вже далі забув, як там виглядає на вольнім світі... А як зачали говорити за вас... як то ви хочете людям полегкість зробити... кривду зменшити... то в мене раптом...

Він урвав, закашлявся. Він говорив се все безладно, уривано, раз голоснійше, то знов тихійше, немов борючися з невидимою якоюсь силою за кожду жмінку повітря, за кождий хоч троха свободнійший віддих. Для мене сей оборот в думках старого розбійника був зовсім несподіваний, я слухав мовчки. По добрих десятиох мінутах дід Гарасим зачав знов.

— Слухаєте, пане?

— Слухаю.

— Не думайте, що в мене душа з каменя... я та-
кож... Ну, кождий по своєму... А тота Жидівочка —
раз-ураз мені привижається, так таки виразно: хресту
просить. Я вже пару разів з попом говорив... признався,
що в мене є гроші закопані. Каже: дай на церкву.
Та мене щось мов за руку тримало. Не надія на те,
що вийду на волю і сам покористуюся... Я давно стратив
ту надію, ще коли осліп. Аж тепер бачу, що то був
якийсь добрий дух. Що церкві з тих грошей? А ви

обернете їх на добро для бідних... Бо то не церковні гроші, а з бідних людей зідрані... лихварські... то нехай ідуть на підмогу... як ви запорядите...

Знов настала перерва. Знов дід, віддихавшись, почав мацати мене рукою, чи я не сплю.

— Говоріть, говоріть! — озвався я.

— Ви щось кажете? — запитав він.

Я сказав голоснійше.

— Здається, не дочуваю. Сам своїх слів не чую. Вуха заступає... Се мабуть смерть моя вже надходить. Слухайтеж. У мене гроші великі — сорок тисяч — самими дукатами... залізна скринька... безпечно... закопані... Я знаю, ви швидко вийдете на свободу... то зараз не гаючись... не кажіть нікому нічого... зовсім, зовсім у ваші руки... я вже знаю, що ви не пустите марно... і моїй душі буде легше ніж колиб десять церковів...

Страшений пароксизм кашлю перервав його мову.

— Деж вони сховані? — осмілюся я запитати його. Та він мабуть не чув сього питання, бо знов його холодна рука доторкнулася мого чола.

— Слухаєте?... Зараз за селом... лісок, соснина... кожде вам покаже... через лісок річка тече... над річкою великий камінь... один одніський... Відтам річка скручує на північ... А ви від каменя ступайте сто кроків на схід, надіблете старий дубовий пеніть насеред поляни... вважайте, дубовий! І під тим пенем...

— Але де се? В котрім селі, в яким повіті?

— Що ви кажете? Не чую! Кажіть голоснійше! — мовив він. У його грудях хрипіло страшенно. Його рука судорожно вхопила мою руку і почала тягти її до себе. Я звівся з ліжка й наблизився до нього, похилив лице над його головою і крикнув йому над самим вухом:

— У яким селі?

— Селі? Селі? — повторив він, ледви дишучи.

— Слух...

І обома руками він прихилив мою голову до свого лица. Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще порушувалися, немов говорили щось, але голосу не чути було ніякого, ані найменшого шепту. Раптом глибоке зітхання видерлося з його груди, руки скорчилися і пустили мою голову, тіло випружилось, уста відразу посиніли й заціпилися.

Дід Гарасим сконав, не сказавши ані слова більше. Лихварські дукати десь і досі спочивають у своїй безпечній схованці. Мені мабуть не було суджено повернути їх на діло, яке заповняло душу та мрії старого розбійника в остатніх днях його важкого конання. Та про те вони таки зробили своє, дали й о м у пільгу в його безпросвітнім горю.

(Львів, у вересні 1902).

Антошкови П. (Азъ покой).¹⁾

*Аще и языки аггельскими
слаголю, любве же не имамъ,
кая ми есть польза?*

Діалект, чи самостійна мова?
Найпустійше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Міліонам треба світла, волі,
Треба вміти, як їх добиваться.
Поки стогнуть кволі, мерзнуть голі, —
Нам в Параски ласки дожидаться?

Як твій брат із голоду вмирає,
А його ти накормити вступиш,
То чи ждеш, аж срібну ложку купиш,
Чи береш букову, що він має?

Як твоя у річці тоне мати
І кричить: „Рятуй мене, Антошку!“
Будеш ти на гарний човен ждати,
Чи їй кинеш першу-ліпшу дошку?

Зви се діалектом, зви жаргоном
Тую дошку, ту букову ложку,
А вона лунає відгомоном
В міліонах серць живих, Антошку.

Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща, —
Поки служить Матери в пригоді,
То вона культурі не пропаща.

Хоч в сусіда там пиха богацька
У порфірі сяє та атласі, —
На чуже богацтво ми не ласі, —
Ласа лиш твоя душа жебрацька.

¹⁾ Дивись його статтю в „Галичанинѣ“ 1902, ч. 222 п. 3.
„Тщетная работа сепаратистовъ“.

Бідні ми, як коні на припоні,
Збогатить нас труд на рідній ниві:
В діалекті чи хочби в жаргоні
Будемо багаті і щасливі.

Діалект, а ми його надишем
Міцю духа і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

(15 надоліста 1902).

О. Люнатикови.

*Квилить поезія німа, безрука:
„Не геній ти, а взір лиш продуцента!“
Глум і безсилля — труду мого рента.
Всьо рветься, гасне. Ох тяжка розлука!
„Без маски“, ст. 6.*

Я не геній, синку милий,
Тим ніколи й не хваливсь;
Працював, що було сили,
Перед сильним не хиливсь;
Фарисейству й лицемірству
Я концесій не робив;
Людській кривді, злости й звір-
Я ні раз не підхлібив. [ству
В долі добрій чи злиденній
Чесно, просто йшов весь вік,
І йду досі. Я не геній,
Я звичайний чоловік.

А що часом стогну з болю
І в зневірі сльози ллю,
Се тому, що скрізь по полю
Так бо ато кукілю,
Що царює баба Бляга,
Так що й краю їй не знать,
І не має ліски маґа,
Щоб потвору сю прогнать;
Що характери й сумління
Підгриза якийсь червяк;
Що молодші покоління
Схнуть і вянуть вчасно так.

Я для геніїв грядущих
Поле дикее орав,
Шлях серед хашів найпущих
Просікав і протирав;
Для голодних пік сквапливо
Разовий, не панський хліб,
І ставав на всяке жниво
І вязав свій скромний сніп.
В сніговійниці студеній
Рук не закладав назад.
Я не плачу, що не геній,
Та чом ти так сьому рад?

Правда, синку, я не геній..
Ех, як би я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Яб вас чаром слів добув;
Яб мов вихор вас з собою
Рвав до ясних, світлих мет,
І до жертви і до бою
Вів би ваш я смілий лет!
Яб вам душі переродив,
Яб вам випрямив хребти,
Яб мужів з вас повиводив —
Навіть з малп таких, як ти!

(1903).

Новітні гайдамаки.

Чи чули ви, люде добрі, що то за признаки,
Що приходять в наші села якісь гайдамаки?
Та не тії гайдамаки, що по лісі ходять,
Але тії гайдамаки, що правду говорять.

Тай не тії гайдамаки, що бють і рубають,
Але тії гайдамаки, що за бідних дбають.

Ой вдарили гайдамаки в голоснії дзвони:
„Збирайтеся, бідні люде, всі до оборони!
Бо то на нас наступають великі навали,
Ой бож то ми нашим панам на заваді стали.
Іде на нас тая сила, що все нас місила,
Від Богдана до Івана різала й душила“.

„Хотіла нас тая сила взяти в свої руки,
І сякої і такої добирала штуки.
Зразу мовить: „Дай, Русіне, остатню рубатку,
За те тобі на головку дам конфедератку“.
Русин того не принявся, вона як не крикне:
„Хоч загину, не спочину, аж Русь з світа зникне“.

„А щоби нам швидше було три чверти до смерти,
То хоче нам тіло й душу на порошок розтерти.
„Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрати навіки.
Та ще того мені мало! Де будуть зарібки,
Дам Мазурам, дам Хорватам, а вам ані дрібки.

„Та ще й того мені мало! Мусять ваші діти,
Ваші внуки без просвіти в темноті сидіти.
Та ще й того мені мало! Втопчу вас в калюжу,
На весь світ вас як „dzicz“ руську облуплю й спаплюжу.
Та ще й того мені мало! Я ще й вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.

„Заберу вам вашу гідність і почуття честі,
І будете з рабським сміхом мої сліди мести.
Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки,
Відберу вам усі права, лишу обовязки.
Отак своє панування утверджу як камінь,
Та від моржа аж до моржа на вік віков аміні“.

Ударили гайдамаки в голоснії дзвони:
„Чи чуєте, люде добрі, тії відгомони?
А як може хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом, але ділом ворог нам діймає.
А хто чує, най працює, рук не покладавши,
Бо що нині занедбаєм, пропало на завше“.

„І ніхто най не говорить: „Своїм Богом піду“.
Як вояки на коменду ставайте до гліду!
Бо слабого, ще й самого, заклоє й ворона;
Лиш громада, товариство його оборона.
І ніхто най не говорить: „Обійдись без мене“.
Як у брата горить хата, й на твою пожене.

„І ніхто най не говорить: „Що мені наука!“
Бо наука — мудра штука, міцнійша від бука.

Вона тобі в пітьмі світить і гріє у студінь,
Вона тобі в смутку втіха і празник у будень.
Вона сила і багатство і бита дорога,
В ній покривджених опора, слабих перемога.

„І ніхто най не говорить; „Я собі багатий“.
Ану ж колись прийде в бідних ще й хліба благати.
Ніхто не мов: „Не боюся! Що там по трівозі!“
Бо й небоя вовки з'їдять на битій дорозі.
Тримайтеся, люде добрі, одної присяги:
Най відважний боязливим додає відваги!
Най розумний нерозумних на розум наводить!
Най багатий немаючим поможе, не шкодить!

„Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п'яниця
Най не сміє на порозі вашому явиться!
Най не має в вас привіту ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каяться не хоче і в злім далі пацька,
То най того побиває погорда громадська“.

От такі то гайдамаки скрізь по краю ходять,
От таке то вірне слово всім людям говорять.
А хто те вірне слово добре в тямці має,
Той за себе й за всю рідну Україну дбає.
Бо те слово як пшениця, що ділами зійде,
А з тих діл нам і Вкраїні краща доля прийде.

(Жовтень 1903).

Майстер Свирид.

Отсе, куме, від Ляхів
Пю нераз гіркую,
Та буває з пересердя,
Що й заматірую.
А потому й засміюсь,
Хоч як в серці гидко,
І тут мені згадається
Наш майстер Свиридко.
То був майстер від пили,
Долота та сверла,
Та все його якась нужда
На помилки перла.
Чи там в нього в голові
Були не всі дома,
Чи сама рука махала,
Пляну несвідома, —
А все було — зробить стіл,
Забуде підніжжє,
Зробить скриню, то хоч віко
Не на лад обріже.
Зробить двері, то дивись,

За малі в одвірку, —
У всім було наш Свиридко
Переборщить мірку.
А деб треба вбить кілок,
Він там хляпне кляйстер, —
Оттим його добрі люде
Звали Попсуй-майстер.

То раз отсе мав я з ним
Кумедну пригоду:
Розломалося коритце,
Де ллють коням воду.
Сам би збив собі нове,
Та дощок не маю,
От зайшов я до Свиридка
Та й оповідаю.
А він, добрий чоловік —
„От — каже — морока!
Та я тобі те коритце
Склеплю на млі ока“.
Зараз дошку на варстат,
Ріже, мірить, ріже,
Одно звертить, друге зібе,
Третє щось не влізе.
Плюнув крепко, розібрав,
Мірить, ріже, мірить, —
Знов збиває, знов не в лад щось, —
Сам собі не вірить.
„Тьфу, — воркоче, — щоб тобі
Гірке, не солодке!
Вже два рази урізую,
Тай ще за коротке!“.

Оттак, куме, і наш Лях
З Русином мудрує:
Тут настопче, там уріже,
Ніде не дарує.
Тут притлумить, припече,
Заплює, зогидить,
Та ще й злий, що з тої праці
Та добра не видить.
„А най, каже, тую Русь
Трясця покоцюбить, —
І бю її, й печу її,
Й ще мене не любить!“.

(26 червня 1904).

Конкістадори.

По бурхливім океані
Серед пінявих валів
Наша фльота суне, бється

До незвісних берегів.
Плещуть весла, гнуться щогли...
Ось і пристань затишна!
Завертай! І бік при боці!
І стерно біля стерна!
Кидай якорі! На беріг
По помостах виходи!
Ні чичирк! Ще ледво дніє...
Пусто скрізь... Ставай в ряди!
Сонний город ще дрімає...
Схопимо його у сні...
Перший крик — наш окрик бою,
І побіднії пісні.
Та заким рушять, пускайте
Скрізь огонь по кораблях,
Щоб всі знали, що нема нам
Вороття на старий шлях.
Бухнув дим! Хлюпоче море...
Щось мов стогне у судні...
Паруси залопотіли,
Наче крила огняні.
Гнуться реї, сиплють іскри,
Мов розпалені річки...
Снасть скрипить... Високі щогли
Запалали мов свічки.
Що за нами, хай навіки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або перемога! —
Се наш оклик боєвий!
До відважних світ належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчину!

(Кохавина д. 26 липня 1904).

Пролог із „Мойсея“.

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорозі,
Людським призи́рством, ніби струпом вкритий!

Твоїм будущим душу я трівожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і запряг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Щоб виявило твоїх сил безмірність?

Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любовю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоровю?

Задармо в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух піднятися?

Задармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи свігляная смуга?

О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!... Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим сльозом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Приймиж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущині задаток сльозми злитий,

Твому генію мій скромний дар весільний.

(20 липня 1905).

Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива як новість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волисть зломатися ніж поклониться злому.

Блаженний муж, кого за теє лають,
Кленуть і гонять і побють каміннем;
Вониж самі його тріумф підготовляють,
Самі своїм осудяться сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли о правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
То кров їх кров людства убагородить.

(1906).

Цехмістер Куперьян.

Облягали Ляхи місто
Десь в часі Руїни,
Штурмували брами й мури,
Підкладали міни.

Боронилося козацтво,
Й міщане не спали,
День і ніч гриміли з мурів
Пушки й самопали.

Але Куперьян цехмістер
Був за всіх завзятий,
Цеховому товариству
Нишком став казати:

„Годі, братця, нам на мурах
Як сичі сидіти,
Покажім, що й ми, міщанство,
Не Страшкові діти!

„Вдармо нічу на їх габор
З крутого байраку!
Згиньмо, або тих Ляшеньків
Зотрім на табаку!“

Як згадали, так зробили,
Щастила їм доля,
І розбили вражу силу,
Як пух серед поля.

Радість! Слава! Крик і гомін!
Збігаються в місті
Шевці, кравці, всякі справці, —
Не сто і не двісті.

І витають Куперьяна
З його вояками

Як героя, всю дорогу
Всипали квітками.

А на площі чорна рада:
Взяли всі гадати,
Якуб тому Куперьяну
Нагороду дати?

Одні кажуть: „Чим він досі
Був у нас? Цехмістром!
Тепер його за заслугу
Виберім бурмістром!“

Другі кажуть: „Що, бурмістром?
Ми на се не згожі!
Най він буде комендантом
В огневій сторожі.“

Треті кажуть: „Ні, панове,
Иншу раду маймо,
Куперьяну від нумеру
По дукату даймо!“

„Ні, ні, ні!“ — реве громада
Одностайним хором, —
„За геройство гроші брати?
Ну, се був би сором!“

Знов незгода, знов гармідер,
Сяк і так міркують;
Що хто скаже, кличуть:
А інші кепкують. [„Славно!“

Аж ось вискочив на лаву
Пузатий бурмістер
Тай закликав: „Най живе нам
Куперьян цехмістер!“

„Дав нам Бог такого мужа
Ворогів розбити,
Та не дав нам знать, якуб то
Честь йому зробити.

„Гроші дати — сором брати,
Гай миж бідні люде;
На уряд його поставить —
Іншим заздро буде.

„Поки він живий між нами,
То все нам завада, —
Тож, панове цехмістрове,
Ось моя вам рада:

(Друковано 1906).

„Зараз тут його убиймо,
На паль посадимо,
По смертиж його оплачмо
І святим зробимо.

„І насиплемо над тілом
Могилу високу,
Будем поминки справляти
Два рази до року.“

„Славно! Славно! Оттак рада!“
Всі враз загукали,
А цехмістра Куперьяна
Навіть не питали.

Сучасна приказка.

Ви чули ту пригоду?
В часі розливу рік
Попав у бистру воду
Нещасний чоловік.
В глибокім вирі беться
І тоне вже туй-туй,
До кума, що на мості,
Кричить: „Рятуй! Рятуй!“
А кум, що на поруччє
Поважно лікті спер,
Глядить критично: „Втоне,
Чи вирне ще тепер?“
Вкінці махнув рукою
І мовив лиш одно:
„Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно!“

Гай, гай! Таких кумів нам
Не два, не три, не пять
В життю що-дня, що-хвилі
Приходиться стрічать.
Ти в гору, нужді бешся,
Мов риба у саку,
Працюєш, тачку тягнеш,
Мов панщину важку;
Тут сумнів мучить душу,
Що місце, то боляк, —
А він лиш критикує:
„Се зле“ і „Се не так!“
За поміч і пораду
Він має лиш одно:
„Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно!“

І наш народ так беться
В матні вже много літ,
І хвилі напосілись
Його розмити слід.
А на безпечнім мості

Фальшивії брати
Стоять і ждуть — чи може,
Щоб поміч принести?
Стоять і ждуть на хвилю,
Що брата проковтне,
Числять: тепер ще вирне,
Тепер вже чей пірне.
На крик його й благання
В них слово лиш одно:
„Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно!“.

Та що се? Він не тоне,
Хапаєсь берегів,
Не слухає поради
Облесних ворогів;
І під ногами чує
Вже твердший, твердший
[грунт, —

А ті на мості в репет:
„Се бунт! Се бунт! Се бунт!“
Під ними міст хитаєсь
І хвиля прясла рве,
І з моста крик лунає:
„Рятуйте, хто живе!
Рятуйте більшу власність,
Рятуйте панський лан!
Рятуйте трон і вівтар!
Давай обложний стан!“.

А що, як Немезида
Собі одного дня
Позволить жарт зробити
І ролі поміня?
На своїм ґрунті стане
Русь міцно на ногах,
А супротивна хвиля
Піде по ворогах?

ті, що нас із виру
Спасали мило так,
Самі скоштують троха,
Який то в мокрім смак?

(Друковано 1906).

На старі теми.

VII.

І досі нам сниться,
І досі маниться
Блакитного того Дону
Шоломом напиться.

Від роду до роду
Сю далеку воду
Ми співали-споминали,
Як мрію-свободу.

Як би то нам з Дону
Та не було грому,
То вжеб ми над Бугом, Сяном
Не дались нікому.

Як би то над Доном
Стали ми рядами,
Залізними панцирями
Сперлися з ордами!

Були би ми „Полю“
Шляхи заступили,
Золотими шоломами
З Дону воду пили.

Булаб нас не рвала
Степовая птаха,

(13 липня 1906).

А Русь на їх благання
Їм відповість одно:
„Не тратьте, браця, сили,
Спускайтеся на дно?“...

А любо испити шоломомъ Дону.

Як би на Дону стояли
Чати Мономаха.

Ліниво, ліниво,
Як Донові хвилі,
Плили віки за віками,
Наш гаразд розмили.

Довелось такі нам
Над тим Доном стати,
Робітницькими валками
Байдаки таскати.

Довелось таки нам
До його застукать:
Під землею для чужого
Камінь-вугіль цюкать.

Довелось таки нам
В нім шукати броду:
Не шоломом, пригорщами
Пити з нього воду.

Довелось таки нам
З Дону дань приймати:
Бурлацькій шмати прати,
Босі ноги мити.

Патріот.

Усе я бистро виджу,
Все оплюю, все збриджу,
Все сквашу, все розстрою,
Всіх гіркістю напою.

Де треба, влізу в душу,
Де схочу, честь нарушу,
На кожного подвіре
Посію недовіре.

На кожного підсінне
Положу підозрінне, —
І все те, все буквально
Я вчиню так формально,

(1906).

Спокійно і прилично
І вповні методично,
Що все уйду скандалу,
Не нюхну криміналу.

А хто би мав охоту
Назвать мою роботу
Яким поганим словом,
Я судом гоноровим

Йому прикручу роги,
І чистий, без тривоги,
Неначе пес за плотом,
Все буду патріотом.

Промова Франка на ювілею його 25-літньої діяльності.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинішнє свято. Поперед усього подяка молодіжі, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всім тим, що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з сего місця. Подяка вкінці й моїм противникам. За двацять п'ять літ моєї праці доля ніколи не скупилася мені їх; вони підготували мене наперед, не дали мені застоюватись на однім місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною чесним оружжєм.

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким вірцевим характером, щоб моя особа могла загригти всіх до себе. Двацять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсіди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадри, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайдеться деякий твердший камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпарі. В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвили і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народови. Вихований у твердій школі я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуттє того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянщину ніщо не приходить без важкої праці; пізнійше я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старався присвоювати нашому народови культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям.

Головну вагу клав я завсіди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не

вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було власне впливом мого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім таким питанню, що складається на зміст людського життя. А пізнавши що небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, konieczність заробітку спонукувала мене кидатися на різні поля. Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те горяче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені яко письменникови, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріал, обтесаний бодай з грубого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння.

Так отже не для мене се нинішнє свято. Я чую, що я не заслужив на него. Але воно наповняє мене радістю як симптом, як знак того, що в широких кругах нашої громади займається або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажання, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народу, я старався однакою любовю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громаді за нинішній вечір. Здається, не потребую обіцявати, що й надалі я не зійду з тої дороги, якою йшов досі. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не жадне геройство, а просто елементарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопської крові.

Певна річ, що у моїй діяльності було чимало помилок, — але хтож, роблячи якесь діло, не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або іншим вони служили осторогою і наукою. А щодо себе самого я завсіди держався тої думки: нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається руський народ!

Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається.

Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається.

Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається. Він не тільки росте, а й розвивається.

Від упорядчика.

Уважаю за відповідне сказати кілька слів про те, чому отсей вибір вийшов таким, яким читачі мають його перед своїми очима. Кілька тижнів по заснуванню „Комітету для вшанування 10-ліття смерті Івана Франка“ я одержав від нього поручення зладити вибір писань Франка й написати популярний його життєпис. Перервавши негайно всі свої праці, якими я тоді займався, взявся я систематично читати Франкову белетристику, дещо з інших його писань, доступні мені його листи й писання про нього. Погодити малий розмір, призначений на вибір, з фактом великої різнородности й плодovitости письменської спадщини Франка помогла мені вимога Комітету дати вибір тільки з красного письменства. Постановивши собі дати тільки заокруглені цілоти у виборі, я спинився виключно на його поезіях і оповіданнях, тим більше, що повісти Франка доступні нашій громаді з книжкового ринку, а його драматичні твори й стоять позаду його оповідань і поезій і також дочекалися окремих видань з огляду на великий попит за матеріалом для аматорських вистав. Одначе навіть із оповідань не завсіди можна було вибрати найкраще, бо або за велике й багато тим самим зайнялоб місця або є в дешевім виданні (напр. прегарне оповідання з арештантського життя „До світла“, оповідання з збірки „Панщизняний хліб“), або й хоча в недешевім, але вже пововнім виданні, розпроданім тільки в частині. Сказане тут, як і те, що вибір призначив Комітет для всіх, не тільки для народніх мас, але й для освічених шарів, нехай пояснить читачам характер отсього вибору. З оповідань увійшли до нього: „Лесишина челядь“ як схоплений малюнок із дійсного життя нашого селянина, „Малий Мирон“ як зразок автобіографічного оповідання, „Історія моєї січкарні“ як зразок оповідання з гумористичним забарвленням, „Рубач“ як казка, що символізує діяльність учителя Драгоманова й ученика Франка, „Чума“ як зразок оповідання з життя освічених шарів, „Доктор Бесервісер“ як зразок Франкової сатири, „Полуйка“ як одно з низки бориславських оповідань і „В тюремнім шпиталі“ як зразок оповідання на теми, піддані йому тюрмою. Очевидно на такий вибір впливало й бажання не заповнювати його оповіданнями з якогось одного часу, але розложити їх на протязі літературної діяльности Франка. Те саме треба сказати й про поезії, з тим додатком, що тут я бажав разом подаги деклямаційний матеріал для Франкових свят із огляду на розпродання відповідних збірок поезій Франка.

Щодо походження текстів вибору — „Лесишина челядь“ узята з збірки „Маніпулянтка“, „Малий Мирон“ із збірки тієїж назви, „Історія моєї січкари“ з збірки „Добрий заробок“, „Рубач“ із збірки „Сім казок“, „Чума“ й „Доктор Бесервісер“ із збірки „Місія. Чума. Казки й сатири“, „Полуйка“ з збірки тієїж назви, нарешті „В тюремнім шпиталі“ з збірки „Панталаха“. З віршів вірші зазначені в змісті під чч. 1, 3, 4, 6, 7 і 11 взяті з збірки „З вершин і низин“, вірші під ч. 17 з „Зівялого листа“, вірші під чч. 13—16, 18—25, 38—39 з збірки „Мій Ізмарагд“ чи то його нового поширеного видання „Давнє й нове“, „Великі роковини“ з відбитки „Літературно-Наукового Вістника“ т. IV (1898), вірші під чч. 29—31 із збірки „Із днів журби“, вірші під чч. 32—35, 37, 40—41, 43—47 із збірки „Semper tiro“, пролог до „Мойсея“ з окремого видання поеми, нарешті вірш під ч. 9 з „Культури“ за січень 1925, а вірш під ч. 48 з автографу в архіві Франка ч. 508 в Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Крім уваги на поетичну стійність і практичні цілі з огляду на свята Франка на провінції між поезіями Франка мав я на оці, так сказатиб, автобіографічні поезії, себто такі, де він говорить про себе, своє життя, творчість і працю, про свої погляди й відношення до своїх сучасників. Автобіографічний матеріал із його писань і листів, крім того його автобіографію з листу до Драгоманова старатимуся використати в популярнім життєписі Франка, а тут подаю його промову на ювілею 25-літньої діяльності в 1898 р. з огляду на те, що вона також може стати в пригоді організаторам свят на провінції.

М. Вozняк.

Пояснення менше зрозумілих слів.

абсолютний = самовладний, безумовний	бухнак = штурханець, стусан
абсурд = нісенітниця, недо-річність, дурниця	виварачати = бундючитися, пиндючитися
аванпост = головний відділ, поставлений перед військом, коли ворог є близько	візія = привид
автономія = самоуправа, само-урядування	віля = дімок
алмаз = брильянт	всує (церк.) = надаремне
амбіція = почуття власної гід-ности, честь	Галюцинація = хоробливий привид
аналізувати = розкласти на частини, розглядати, роз-бирати	Гамбург, портове місто Німеч-чини при гирлі Лаби до Німецького моря
анекдот = коротке й дотепне оповідання, вигадка, побре-хенька	глагол = слово
аскет = людина, що здержу-ється від усяких пристра-стей тіла	горизонт = виднокруг
атом = найменша, неподільна частина якогось тіла	гуїцвот (нім. Hundsfott) = со-бака, драбуга
багаж = речі, що беруться в дорогу	Геній = надзвичайно здібна лю-дина, наділена творчою си-лою
барет = шапочка, що її мають на голові в часі служби бо-жої латинські священики	Генуя, старовинне місто в пів-нічній Італії
без околесини = підходячи до справи просто	глід = ряд
Бесервісер (нім. Besserwisser) = кращезнайко	Гренджоли = санки
бовтати = базікати не знати що; бовтом бовтати = по-лошпити рибу дрючком	Дамасценка = шабля з дама-ської стали
божистий = божий	декадент = ісповідник декан-тизму в літературі й мистец-тві
бреверії = збитки, жарти	декадентизм = напрямок у лі-тературі й мистецтві, який не признає для мистця ин-шого правила або закона
будуар = гарно прибрана жі-ноча кімната	дестиларня = фабрика, де від-чищують витвори з домішок
булля = папська грамота (з пе-чаткою на кінці)	дзоркати = торохтіти, грюкати
буторинно = груз, старі речі	дипломований = з дипломом, себто з урядовим докумен-том, що надає якийсь уряд, титул або управління
буторити = столярувати, ро-бити щось із дерева	діфірамбічний = славословний
	діалект = відміна мови, на-річчя, говір
	догма = правило віри; догма-

тичний = такий, що не допускає критики
док = варстат, де направляються й будуються кораблі
дриголіти = трястися, дріжати
дромедар = верблюд з одним горбом
Езоп, старогрецький байкар
еклективизм = вибирання думок із різних світоглядів і лучення їх в один світогляд замість витворення свого власного світогляду
елемент = живло, головний основний первень життя, складова частина
енергічний = рухливий, охочий до праці
еольська гарфа = прилад з натягненими струнами, що грають при подуві вітру
епізод = окрема подія серед інших подій
ефект = вражіння, наслідок
епілог = закінчення, останній розділ
єрархія = вищі церковні чини
єресь = непризнавання деяких догм
Жаргон = попсована мова
жасний = страшний, страшливий
Змалювати = наброїти, накоїти, нашкодити
зрібний = з грубого полотна
ідеал = щось, що існує тільки в уяві, самотній у своїм роді зразок
ідентифікувати = уважати два предмети за однакові
ідилія = поетичний образок із сільського життя, хуторня поезія
ідіот = півголовок, придуркуватий
ілюзія = омана
інтрига = хитрий підступ
іронічний = насмішливий
іронія = насмішлива мова, насмішка
істерія = нервова недуга

Кавза (латинське *causa*) = біда, нещастя
кайстровий = з гладкої матерії
каланниця = хазяйка (в згідливим зміслі). ледациця, нероба
каптур = накриття на голову
карикатура = пересадний, однобічний до смішности малюнок когось чи чогось
Карфаген, фенікійське місто над Середземним морем, знищене Римлянами
категорія = відділ, рід
каторга = тяжкі роботи (первісно: судно, галера, далі: тяжка робота на ній)
клеmezити = клеїти, споювати
клерикал = прихильник політичної влади духовенства або член його партії
кліка = шайка, громада людей, що роблять усе для власної користи
кмітувати = закримічувати
кокарда = відзнака (зв'язана бинда)
колоритно = з дуже дібраними красками малюнку
кольос = статуя великих розмірів, велетень; кольосальний, велетенський, незвичайний
колюмна = стовп
комжа = католицький стихар
компаративний = в прирівнянню з ким
компетентний = той, що має право щось вирішувати
комплекс = цілість, склад, загал
конвент = збір (католицьких) черців
конкістадори = еспанські авантюристи, що по відкриттю Америки прославилися очайдушною відвагою й безоглядною жорстокістю, щоб завоювати окремі землі
конкретний = такий, що підпадає під змісли, справжній дійсний

консеквентний = послідовний,
згідний у гадках і посту-
пуванню

конструктивний = будуєчий
контурн = обрисн

конфедератка = польська ро-
гата шапка

концесія = дозвіл, уступка
Кормон, місто й залізнична ста-
ція в Градисці по дорозі до
Триєсту

котерія = товариство, громада
людей, зв'язана спільними
інтересами

котурни = напушистий стиль
(первісно: театральне обувє
акторів на підвищених пі-
дошвах, яке робило їх зріст
більшим над людську міру)

кримінал = тюрма

критик = знавець, що оцінює
науково

куртізана = легка жінка, роз-
пусниця

лацно = легко

лельом-полельом = поволі, по-
вагом

лепський = нічого собі, гарний
Лета, ріка в підземнім світі,
від води якої забувалося все
земське

легенда = релігійне оповідан-
нє з життя святих, опові-
даннє про дивовижну подію

Ливан, гори в Спрії

лихорадка = пропасниця, ли-
хоманка

ліберал = вільнодумний, по-
ступовий

Любляна, столиця Каринтії

мамелюк = прихильник уряду,
зрадник, хрунь (зразу: хри-
стіянський невільник, вихо-
ваний в ісламі й ужитий до
придвірної султанської сто-
рожі)

маг = ворожбит, чародій

магнат = великий пан, дука

маєстат = величність

методично = уложено по обду-
манім пляні

Мінас Джераес, одна з біль-
ших провінцій Бразилії

містичний = таємничий

моментальний = хвилевий

монумент = пам'ятник великих
розмірів

морфій = бог сну та мрій у по-
статі крилатого старика, сон

мурзак = татарський князь, пан

насукір = проти, всупереч

натуральний = природний

неврастенія = ослабленнє нер-
вів

неконсеквенція = непослідов-
ність

Немезида, богиня справедливо-
сти

неприторонний = невисловний

непродуктивний = невидатний,
неплідний

несуразний = незгідний з ро-
зумом

нетакт = брак умілого пове-
дення з людьми

ніворотом бристи = бристи чорт
знає куди

ніворотом піти = пропасти,
змарнуватися

нірвана = (в будизмі) відір-
ваннє душі від усього зем-
ського, спокій душі

Обхамрати = очистити

ода = величальна пісня в чи-
юсь честь

Олімп = назва гори в Греції

опій = важний лік, що має
дуже ріжнородне приложен-
нє, напр. для втишення болю,
для засиплювання тощо

орган = частина тіла звіряти
або рослини, що виконує
якусь означену тілесну або
душевну чинність, голосо-
вий знаряд (крім того: уряд,
заступник, часопис як пред-
ставлє партії)

організація = внутрішня бу-
дова, устрій, спілка, това-
риство

Падолок = лоно

пантрувати = доглядати, на-

глядати, назирати, пильнувати, стерегти
 парадоксальний = несподіваний
 паразит = галапас (ростина або животина, що живе чужим коштом)
 паралітик = спараліжований
 Парана, приатлантийська провінція Бразилії
 парентеля = рід, родина
 парканайцять = кільканайцять
 пароксизм = сильний напад якоїсь хвороби
 патер (латин. pater) = отець (тут: духовний)
 пачоси = пасма
 Пенати = домашнє огнище (у давніх Римлян боги-покровителі домашнього огнища)
 пипнати = робити якусь дрібну роботу
 підбіль = ростина, що листе її з долішнього боку покрито білим пухом
 повала (поль.) = стеля
 повергнути = покинути
 позитивний = дійсний, певний, додатний
 позиція = положеннє, становище
 Понтеба, місто в північній Італії
 порція = частина, пайка
 премія = нагорода
 прилуда = крайній загін, що має тільки одну борозду
 прилягає до межі, значить половина звичайного
 притічина = перешкода
 притока = причина
 пріор = ігумен латинського монастиря
 провінціал = начальник (архимандрит) одної „провінції“, себто всіх монахів в якійсь території
 Прокш і Пшібіль, тюремні дозорці у Львові в 80 рр. XIX в.
 програма = наперед уложений порядок або виклад чогось

продуцент = виробник
 пролог = вступ, передмова
 Прометей, грецький герой, що викрав з неба огонь, щоб допомогти людям, і терпів за се страшні муки, прибитий на розказ богів до скелі
 пропаганда = ширеннє (гадок, поглядів)
 псевдонім = прибране ім'я
 публичний = прилюдний, загальний
 пєдестал = підвищеннє, що на нїм стоїть статуя
 рапорт = службове звідомленнє
 рація = розумна причина, основа
 реверенда = ряса католицького священика
 резигнація = зреченнє, байдужість
 резиденція = столиця
 реколєкції = епітимія, покута, себто молитви, поклони тощо
 релятивний = залежний від чогось, відносний, зглядний
 ренегат = зрадник своєї народности, перекинєчик
 рента = чистий дохід з постійного маєтку або від складеного гроша
 рептюх = рептух, мішок, що з нього кормлять коней в дорозі
 ретроград = противник поступу, назадник
 ретроградство = назадництво
 реферат = виклад, звідомленнє, доповідь
 рея = поперечка при щоглі
 Река, пристань над Адрійським морем
 Сибарит = чоловік, що любить жити в розкошах
 ситнатурка = малий дзвінок на верху костела чи уніятської церкви
 символ = знак, ознака, образове представленнє якоїсь речі
 симпатичний = любий, милий

систематично = упорядковано
в одну цілість

сілуєт = образ, схоплений з ті-
ни, яку кидає особа

скандал = учинок, що викли-
кує згіршення, авантура

склеmezити = склеїти, споїти
соціальний = громадянський,
суспільний

Спіріту Санто, місто на Кубі
сторія = історія

сукристий = прикрий своєю
вдачею

суровий = строгий

сутана = католицька ряса

сфінкс, у Греків потвора з ли-
цем і грудьми дівчини, ті-
лом і ногами льва та кри-
лами птаха; таємничість,
загадка

сценка = жива подія між кіль-
кома особами

сцентралізований = з таким
ладом, де все зосередковане

такт = уміле поведення з людь-
ми

тенденційний = той, що вираз-
но проводить якийсь на-
прямок, виказує згори вибра-
ну думку

тип = основний образ цілої
групи предметів, явищ чи
осіб, який зєднує в собі
істотні, характеристичні
риси; виразно означен
характер

Титан = прізвисько бога сонця
— Геліоса, велетень

тоалета = одяг, головні жі-
ночий

толерантний = виrozumілий

толерувати = зносити, терпіти

трагедія = драматичний твір,
що малює якесь високе по-
чуття — боротьбу благо-
родної пристрасти або обо-
в'язку в душі героя й страж-
дання, які повстають наслід-

ком цього, тощо, з сумним
закінченням; сумна подія

тріумф = торжество, радість із
побіди, перемога

тріумфальний = торжествен-
ний, побідний

тротоар = вимощене місце для
пішоходів по обох боках
вулиці

Троя, місто в Малій Азії, зни-
щене Греками

тягу дати = втікти

угурний = упертий

ужас (церк.) = жах, перестрах

умотика́тися = утомитися

Файно = гарно

фалд = збірка в одязі

фантастичний = видуманий,
дивовижний

фея = чарівниця

фігура = постать, статуя

фізіономія = вираз обличчя

фікційний = видуманий

формально = згідно з формою,
поверхово

фратер (лат. frater) = брат

Жалабуда = довгий віз з бу-
дою

характер = вдача, цілість ду-
хових особливостей, на пря-
мок душевного життя люди-
ни, напрям

характеризувати = означувати
головні, характеристичні,
рис

хірургічний від: хірургія

гігієна = відділ медицини,
який лічить хвороби ручними
операціями

хл. = рід плаща

Царя = засіяне поле

циліндр = високий капелюх

цинічний = безстыдний

цього = бебехи, тельбухи

Чуга = верхній вовняний одяг

Шни = шукати

шпін = шпінка, терне

шріба = шруба

Язык (церк.) = народ, пога-
нин

Церковнославянські вислови:

Азъ покой = назви букв: а й п
А любо испити шеломомъ Дону
= Або напиться шоломом
із Дону
Аще и языки аггельскими гла-
голю, любве же не имаю,
кая ми естъ польза? = Хо-
чаб я говорив мовою янго-
лів, а не мав любови, то яка
для мене користь?
Блаженъ мужъ, иже не идетъ
на совѣтъ нечестивыхъ =
Блаженный муж, що не йде
на раду безбожних
Гласъ вопіющаго во пустыни
= Голос того, що кличе
в пустині

Како уболажу или кому упо-
доблю тя, приснопамятне =
Як звеличаю або до кого
порівняю тебе, вічнопамят-
ний
На рѣкахъ вавилонскихъ, тамо
сѣдохомъ и плакахомъ =
На вавилонських ріках, ми
там сиділи та плакали
Ність ваша разуміти времена
і літа = Не вам зрозуміти
часи й роки
розтікається мислю по землі,
сірим волком под облаки =
носьється думкою по землі,
сизим вовком під хмарами

Вислови з інших мов:

biste meschüge = ти божевіль-
ний
clarissime = всесвітлійший
cosa perduta! = втрачена спра-
ва, все пропало!
Fühlung = зносини, звязки
з ким
Geschamster (Gehorsamster) Die-
ner, Herr Hofrat, empfehle
mich ergebenst! = Найниз-
ший слуга, пане раднику
двора, поручаюся з усією
готовістю!

Non mihi, sed ad maiorem glo-
riam nominis Jesu = Не для
мене, але на більшу славу
імени Ісуса
orientem esse convertendum =
що схід треба навернути (на
католицьку віру)
pardon! = вибачайте!
pianissimo. = дуже тихо
reverendissime = всечеснійший
sans phrase = просто до речі
silentium = мовчанка

Не зважаючи про вількаразову коректу, вдерлися деякі
друкарські помилки

стор.	ряд	замість	має бути
16	13	велитню	велетню
26	7	кровавого	крівавого
36	2	скрекотаннем	стрекотаннем
81	6	шизтатіку	шизматіку
87	13	випала протинка по „улетіла“	

З М І С Т.

(Оповідання зазначені розстріленим письмом, решта вірші).

	стор.
1. Пісня і праця	3
2. Лесишина челядь	4—15
3. Наймит	15—16
4. Каменярі	17—18
5. Малий Мирон	18—24
6. Гімн	24—25
7. „Ужас на Руси“	25—26
8. Історія моєї січкарні	26—33
9. Руським в'язням із р. 1882	33—34
10. Рубач	34—42
11. Ідилія	42—44
12. Чума	45—81
13. Притча про життя	81—83
14. Указ проти голоду	83—84
15. Перемога	84
16. Не слід усякого любити	85
17. Зів'яле листе. Другий жмуток:	85—88
III. Зелений явір	85
IV. Ой ти, дівчино	85—86
V. Червона калина	86
VI. Ой ти, дубочко	86—87
VII. Ой, жалю мій	87
XIII. Отсе тая стежечка	87
XVII. Як почувеш часом	88
XX. Сипле, сипле, сипле сніг	88
18. Декадент	88—89
19. Поклони:	89—91
I. Поет мовить	89
II. Україна мовить	89—90
III. Рефлексія	90
IV. Сідоглавому	90
V. Як би...	91
VI. Моїй не моїй	91
20. Притча про приятель	92—93
21. Притча про правдиву вартість	93—94

22. Притча про нерозум	94—95
23. Притча про красу	95—96
24. Легенда про вічне життя	97—100
25. Гей розіллялось ти, руське горе	100—101
26. Доктор Бесервісер	101—106
27. Великі роковини	107—111
28. Полуйка	111—130
29. Спомини:	131—132
I. Я згадую минуле життя	131
II. Заким умре ще в серці творча сила	131
III. О, бо і я зазнав раз щось такого	131—132
IV. Пятнайцять літ минуло	132
V. Маленький хутір серед лук	132
30. Школа поета (за Ібзенем)	132—133
31. На святоюрській горі	133—139
32. З „Лісової ідилії“. Посвята	139—141
33. На старі теми:	141—142
X. На ріці вавилонській	
34. Трагедія артистки	142—143
35. На старі теми:	143—144
III. Було се три дні перед моїм шлюбом	
36. В тюремнім шпиталі	145—154
37. Антошкови П. (Азъ покой)	154—155
38. О. Люнатики	155
39. Новітні гайдамаки	155—157
40. Майстер Свирид	157—158
41. Конкістадори	158—159
42. Пролог із „Мойсея“	159—160
43. Мойому читачеві (— ретр.)	161
44. На старі теми:	161—162
II. Блаженний музичар	
45. Цехмістер Купер	162—163
46. Сучасна приказка	163—164
47. На старі теми:	164
VII. І досі нам	
48. Патріот	64
Промова Франка до народу його 25-літньої діяльності	165—1
Від упорядчика	167—168
Пояснення мені	169—174

20km.

✓

8/10-400.
28

373977

329